

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΒΛΑΧΟΣ ΑΝΑΓΥΡΟΣ

**«Η ΕΟΡΤΗ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ
ΣΤΑΥΡΟΥ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΜΕΛΟΠΟΙΪΑ»**

Σύμβουλος Επίκουρος καθηγητής π. Σπυρίδων
Αντωνίου

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2010

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εορτή του Τιμίου Σταυρού στη βυζαντινή μελοποιία που αποτελεί και το θέμα της παρούσας εργασίας, στηρίζεται σε δύο συγκεκριμένες εορτές του εκκλησιαστικού κύκλου, την ύψωση του Τιμίου Σταυρού και την Κυριακή τρίτη των νηστειών, γνωστή ως Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως.

Σ' αυτή την προσπάθεια της έρευνας και ολοκλήρωσης της παρούσας διπλωματικής εργασίας η συμβολή ορισμένων προσώπων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί καταλυτική και η ευγνωμοσύνη μου προς αυτούς είναι το ελάχιστο το οποίο μπορώ να εκφράσω.

Ευχαριστώ, κατ' αρχήν τον σύμβουλο και επιβλέποντα καθηγητή μου πατέρα Σπυρίδωνα Αντωνίου, για τις σοφές συμβουλές και υποδείξεις του, για το αδιάλειπτο ενδιαφέρον του, την υπομονή του και την σωστή καθοδηγητική του κρίση.

Τα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής καθηγητές κ. Συμεών Πασχαλίδη και πατέρα Νικόδημο Σκρέττα για την ιδιαίτερη καλωσύνη τους και τις επιστημονικές παρατηρήσεις τους.

Τους αρμόδιους και υπεύθυνους των βιβλιοθηκών της Θεολογικής Σχολής, του τμήματος Μουσικολογίας του Α.Π.Θ. καθώς και το προσωπικό του Πατριαρχικού Ιδρύματος Πατερικών Μελετών της Ι.Π.Μ. Βλατάδων Θεσσαλονίκης, οι οποίοι με εξυπηρέτησαν με ιδιαίτερη προθυμία.

Τον Σχολάρχη της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς Ιωαννίνων πατέρα Δημήτριο Αργυρό, ο οποίος μου επέτρεψε την είσοδο και την μελέτη στη βιβλιοθήκη της Σχολής καθώς και τους υπευθύνους αυτής.

Τέλος, με ιδιαίτερη αδελφική αγάπη θα ήθελα να ευχαριστήσω Διδάκτορα Μουσικολογίας και Θεολόγο, κ. Ιωάννη Λιάκο, πρωταρχικά για την προσφορά των γνώσεών του εδώ και αρκετά χρόνια, στη συνέχεια για την ιδιαίτερη ενθάρρυνση και παρακίνησή

του για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας, τις πολύτιμες συμβουλές του και τέλος την αγάπη και εκτίμηση του προς το πρόσωπο μου.

*Τό τρισμακάριστον ξύλον, τό δῶρον τῆς ζωῆς ἡμῶν,
ἐν μέσῳ τοῦ Παραδείσου ἐφύτευσεν ὁ ὕψιστος,
ἵνα τούτῳ προσεγγίζων
τῆς αἰωνίου καί ἀθανάτου ὁ Ἀδάμ τύχῃ ζωῆς...*

Ῥωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ.....	10
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	15
α) Χειρόγραφοι Κώδικες Βυζαντινής Μουσικής	15
β) Βιβλία – Κατάλογοι – Μελέτες.....	24
γ) Λειτουργικά Βιβλία	29
δ) Μουσικά Βιβλία	30
ε)	
Ιστοσελίδες.....	28

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΜΕΛΟΠΟΙΪΑ	35
α) Η μελοποιία ως αναπόσπαστο μέρος της βυζαντινής μουσικής	36
β) Σημειογραφία και γένη	39
γ) Η βυζαντινή περίοδος της υμνογραφίας (5ος - 11ος αιώνας)	40
δ) Βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδος μελοποιίας	44
I. Πρώτη μεγάλη ακμή (13ος - 15ος αιώνας)	45
II. Δεύτερη ακμή (1650 - 1720)	47
III. Τρίτη ακμή (1770 - 1814).....	48

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ	49
α) Ο Σταυρός στην Παλαιά Διαθήκη	49
β) Προέλευση και ιερά παράδοση του ξύλου του Τιμίου Σταυρού	53
γ) Η τιμητική προσκύνηση του Τιμίου Σταυρού και η εισαγωγή του στη χριστιανική λατρεία	55

δ) Ιστορικά στοιχεία περί των ευρέσεων και εμφανίσεων του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού	58
ε) Οι εορτές του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού	58
I. Η εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού	58
II. Η εορτή της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως (Γ' Νηστειών) ...	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΤΥΠΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ – ΔΟΜΗ - ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ ΤΗΣ ΥΨΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ Γ' ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΩΝ ΝΗΣΤΕΙΩΝ (ΣΤΑΥΡΟΠΡΟΣΚΥΝΗΣΕΩΣ).....	66
---	----

α) Τυπικό των δύο εορτών	66
β) Τροπάρια των ακολουθιών του εσπερινού και του όρθρου των δύο εορτών (τα τροπάρια, αυτόμελα – ιδιόμελα – προσόμοια)	75
I. Δομή ακολουθιών υψώσεως του Τιμίου Σταυρού	76
• Ακολουθία του εσπερινού	76
• Ακολουθία του όρθρου	83
II. Δομή ακολουθιών Κυριακής Γ' νηστειών (Σταυροπροσκυνήσεως)	88
• Ακολουθία του εσπερινού	88
• Ακολουθία του όρθρου	91
γ) Βίος και έργα υμνογράφων των ακολουθιών του Σταυρού	100
I. Άγιος Ανδρέας ο Κρήτης (Ιεροσολυμίτης)	98
II. Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός (Ιωάννης μοναχός)	99
III. Κοσμάς ο Μελωδός (επίσκοπος Μαΐουμά)	101
IV. Θεοφάνης ο Γραπτός	102
V. Θεόδωρος Στουδίτης	107
VI. Ανατόλιος	109
VII. Κυπριανός στουδίτης	110
VIII. Λέων ΣΤ' ο Σοφός	111

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΜΕΛΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΡΟΠΑΡΙΩΝ	114
α) Οι μελοποιήσεις των τροπαρίων των δύο εορτών κατά τη βυζαντινή περίοδο (παλαιό – καλοφωνικό στιχηράριο)	114

I. Παρουσίαση κωδίκων	118
β) Οι μελοποιήσεις των τροπαρίων των δύο εορτών κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο (καλλωπισμένο στιχηράριο – δοξαστάριο)	120
I. Παρουσίαση κωδίκων	119
γ) Νέο στιχηράριο (σύντομο – αργό)	125
δ) Οι μελοποιοί των τροπαρίων της βυζαντινής περιόδου	126
1) Ιωάννης ο Γλυκός	127
2) Νικηφόρος Ηθικός	129
3) Ιωάννης ο Κουκουζέλης	130
4) Ξένος ο Κορώνης	133
5) Μανουήλ Δούκας Χρυσάφης Λαμπαδάριος	135
6) Γεράσιμος ιερομόναχος Χαλκεόπουλος	136
ε) Οι μελοποιοί των τροπαρίων της μεταβυζαντινής περιόδου	138
1) Μπαλάσιος ιερέυς και νομοφύλαξ της Μ.Χ.Ε.	140
2) Πέτρος Μπερεκέτης Βυζάντιος	141
3) Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης	142
4) Γερμανός αρχιερέυς Νέων Πατρών	144
5) Πέτρος Πελοποννήσιος	145
6) Ιάκωβος Πρωτοψάλτης	146
7) Γιωβάσκος Βλάχος	148
8) Χουρμούζιος Γιαμαλής Χαρτοφύλαξ	149
9) Γρηγόριος Λαμπαδάριος και Πρωτοψάλτης	150
10) Ματθαίος Εφέσιος Βατοπεδινός	151
11) Ιωάσαφ ιερομόναχος Διονυσιάτης	152

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΜΕΘΟΔΟΥ	153
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟΥ ΤΩΝ ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΗΣ ΥΨΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ «ΔΕΥΤΕ ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΘΝΗ...» ..	169
---	-----

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	184
CONCLUSIONS.....	186
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ	188
ΠΙΝΑΞ	
ΟΡΩΝ.....	2
03	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εορτή της υψώσεως του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού καθώς και η Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως (Γ΄ Νηστειών) αποτελούν σταθμό στον εορταστικό κύκλο της εκκλησιαστικής ζωής. Κι αυτό γιατί από το τίμιο ξύλο του Σταυρού ήρθε η σωτηρία στο ανθρώπινο γένος και αυτό το τίμιο ξύλο ποτίστηκε από το αίμα του μονογενούς Υιού και Λόγου Του Θεού. Ο Σταυρός έγινε το σύμβολο και φυλακτό όλων των χριστιανών και ο πιστότερος σύντροφος του ανθρώπου από την στιγμή της γέννησής του έως και την στιγμή του θανάτου του.

Στον εκκλησιαστικό εορταστικό κύκλο θεσπίστηκαν εορτές για τον Τίμιο Σταυρό μέσα από τα διάφορα ιστορικά γεγονότα και η υμνογραφία της Εκκλησίας μας πλούτησε αυτές τις εορτές με εξαίσιους και θεσπέσιους ύμνους. *«Σταυρός, ό φύλαξ πάσης της οίκουμένης. Σταυρός, ή ώραιότης τῆς Ἐκκλησίας»* ψάλλουμε στο εξαποστειλάριον του όρθρου της ΙΔ΄ Σεπτεμβρίου (εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού) ενώ ο Λέων ο Δεσπότης δοξολογικά αναφέρει στο στιχηρό ιδιόμελο της λιτής της ίδιας εορτής *«Σύ μου σκέπη κραταιά ύπάρχεις, ό τριμερής Σταυρός τοῦ Χριστοῦ, άγιάσόν μέ τή δυνάμει σου, ἵνα πίσει καί πόθω, προσκυνῶ καί δοξάζω σε»*.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί την παρουσίαση και την ανάλυση της εορτής του Τιμίου Σταυρού μέσα στο χώρο της βυζαντινής μελοποιΐας. Ειδικότερα την υμνολογική και μουσική προσέγγιση μέσα από την εξέλιξη και τις μελοποιήσεις των τροπαρίων της εορτής της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου) και της Γ΄ Κυριακής των νηστειών, γνωστή ως Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, έτσι όπως μας παραδίδονται από τις ακολουθίες του εσπερινού και του όρθρου.

Πιο συγκεκριμένα τώρα, η διάρθρωση της εργασίας έχει ως εξής: Το πρώτο από τα δύο μέρη της εργασίας, περιλαμβάνει τρία κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια εισαγωγή για την εκκλησιαστική βυζαντινή μελοποιία και την βυζαντινή - μεταβυζαντινή περίοδο αυτής. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα ιστορικά γεγονότα που έχουν σχέση με τον Τίμιο Σταυρό και στην θεολογία περί Αυτού (στην προέλευση και παράδοση του ξύλου, στην εισαγωγή του στη θεία λατρεία, στις ευρέσεις και εμφανίσεις Αυτού καθώς και στις εορτές του Τιμίου Σταυρού). Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται η τυπική διάταξη των δύο εορτών, τα τροπάρια των ακολουθιών του εσπερινού και του όρθρου και μνεία των ιερών υμνογράφων αυτών.

Το δεύτερο μέρος αποτελείται επίσης από τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στις μελοποιήσεις των τροπαρίων κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο με παρουσίαση ενδεικτικά ορισμένων κωδίκων που περιέχουν τις συνθέσεις καθώς και στοιχεία για τους μελοποιούς που μελοποίησαν για τις δύο εορτές. Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στη σημειογραφία της νέας μεθόδου και στις εξηγήσεις των συνθέσεων που μας αφορούν. Τέλος το τρίτο κεφάλαιο έχει σχέση με την μορφολογική προσέγγιση του δοξαστικού των στιχηρών της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού *«Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη, τό εὐλογημένον ξύλον προσκυνήσωμεν»*.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

< >	προσθήκες
[...]	ήθελημένες παραλείψεις
[]	προσθήκες διασαφητικές
()	κοινή χρήση παρενθέσεως
1α ἢ 1r	1 recto (πρώτη ὄψη ενός φύλλου)
1β ἢ 1v	1 verso (δεύτερη ὄψη ενός φύλλου)
Ἄγ.	Ἄγιος, Ἄγιοι, Ἄγιο, Ἄγια
Ἀγ.	Ἀγίου, Ἀγίων, Ἀγίους, Ἀγίας
αἰ.	αἰώνας, αἰῶνος
ἀρ.	ἀριθμός, ἀριθμοί
Βατοπ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Βατοπαιδίου Ἀγίου Ὁρους
βλ.	βλέπε
Γρηγ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Γρηγορίου Ἀγίου Ὁρους
δ' φωνος	τετράφωνος (εἰς τοὺς ἤχους)
Διον.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Διονυσίου Ἀγίου Ὁρους
Δοχ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Δοχειαρίου Ἀγίου Ὁρους
ΕΒΕ	Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλάδος
εἰκ.	εἰκόνα
ἐκδ.	ἐκδοση
Ι.	ἱερά, ἱερός
Ἰβ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Ἰβήρων Ἀγίου Ὁρους
ΙΒΜ	Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας
Ι.Μ.	Ἱερά Μονή
Ι.Ν.	Ἱερός Ναός
Καρακ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Καρακάλλου Ἀγίου Ὁρους
κ.α.	καί ἄλλα
κ.ε.	καί ἐξῆς
κ.ο.κ.	καί οὕτω καθεξῆς
Κουτλ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Κουτλουμουσίου Ἀγίου Ὁρους
κ.τ.λ.	καί τὰ λοιπά
Κωνστ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀγίου Ὁρους
Λειμ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Λειμῶνος Λέσβου
Μ.Χ.Ε.	Μεγάλῃ του Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ
NM	Νέα Μέθοδος
Ξηροπ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Ξηροποτάμου Ἀγίου Ὁρους
Ξφ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Ξενοφῶντος Ἀγίου Ὁρους
pg.	Page/pages
PG	J.P. Migne, Patrologiae cursus compeetus series graeca
Παντελ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Παντελεήμονος Ἀγίου Ὁρους
Παντοκρ.	κώδικας ἱερᾶς μονῆς Παντοκράτορος Ἀγίου Ὁρους

Παύλ.	κώδικας ιερᾶς μονῆς Παύλου Ἀγίου Ὁρους
περ.	περίοδος
πλ.	πλάγιος (ἥχος)
πρβλ.	παράβαλε
πρλγ.	παραλλαγή
sic	αὐτούσια μεταφορά κειμένου
σειρ.	σειρά
Σ.Πέτρ.	κώδικας ιερᾶς μονῆς Σίμωνος Πέτρας Ἀγίου Ὁρους
Σταυρ.	κώδικας ιερᾶς μονῆς Σταυρονικήτα Ἀγίου Ὁρους
τ.	τόμος
φ. – φφ.	φύλλο/φύλλα
Φίλ.	κώδικας ιερᾶς μονῆς Φιλοθέτου Ἀγίου Ὁρους
χφ.	χειρόγραφο
χφφ.	χειρόγραφα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

- i. Κώδικες που διασώζουν την ασματική ψαλτική παράδοση κατά τη βυζαντινή περίοδο

ΚΩΔΙΚΕΣ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Ι.Μ. Γρηγορίου

9	ΙΕ΄	Στιχηράριο
---	-----	------------

Ι.Μ. Καρακάλλου

74	ΙΒ΄ (τέλη) – (αρχαί) ΙΓ΄	Στιχηράριο
----	--------------------------	------------

ΚΩΔΙΚΕΣ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

Ι.Μ. Μεταμορφώσεως

291	ΙΓ΄ (1297)	Στιχηράριο - Ειρμολόγιο
-----	------------	-------------------------

ΚΩΔΙΚΕΣ ΛΕΣΒΟΥ

Ιεράς Μονής Λειμώνος

- 1 (1400 – 1500)
- 2 (1460 – 1470)

ΚΩΔΙΚΕΣ ΣΙΝΑ

1234 ΙΕ΄ αι. (1469)

ΚΩΔΙΚΕΣ ΜΕΤΟΧΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΟΥ ΤΑΦΟΥ

727	ΙΔ΄ – ΙΕ΄	Μαθηματάριο
733	ΙΔ΄ – ΙΕ΄	Μαθηματάριο

ii. Κώδικες που διασώζουν την ασματική
ψαλτική παράδοση κατά τη μεταβυζαντινή
περίοδο

ΚΩΔΙΚΕΣ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

I.M. Ξηροποτάμου

262	ΙΖ' (αρχαί)	Δοξαστάριο – Ειρμολόγιο
264	Ις' (τέλη)	Μαθηματάριο
276	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Μαθηματάριο
289	ΙΘ' (1807)	Δοξαστάριο
296	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Στιχηράριο
297	ΙΗ' (1795)	Στιχηράριο
298	ΙΗ' (μέσα)	Στιχηράριο
308	ΙΖ' (1679)	Στιχηράριο
314	ΙΖ' (τέλη – αρχαί ΙΗ')	Στιχηράριο
315	ΙΖ' (τέλη – αρχαί ΙΗ')	Στιχηράριο
316	ΙΗ' (αρχαί)	Στιχηράριο
327	ΙΖ' (1674)	Τριώδιο – Πεντηκοστάριο
331	ΙΗ' (αρχαί)	Τριώδιο – Πεντηκοστάριο

I.M. Δοχειαρίου

307	ΙΘ' (περί το 1830)	Μαθηματάριο
313	ΙΘ' (περί το 1830)	Δοξαστάριο
316	ΙΗ' (1721)	Τριώδιο – Πεντηκοστάριο
317	ΙΗ' (1747)	Στιχηράριο

320	ΙΗ' (μέσα)	Στιχηράριο
327	ΙΘ' (1839)	Στιχηράριο Τριώδιο
330	ΙΗ' (1700)	Στιχηράριο
339	ΙΗ' (1768)	Μαθηματάριο
351	ΙΖ' (1667)	Στιχηράριο
352	ΙΘ' (περί το 1830)	Δοξαστάριο
361	ΙΗ' (τέλη – αρχαί ΙΘ')	Δοξαστάριο
365	ΙΘ' (αρχαί)	Δοξαστάριο
379	ΙΖ' (α' ήμισυ)	Μαθηματάριο

Ι.Μ. Κουτλουμουσίου

437	ΙΗ' (1757)	Ανθολόγιο Στιχηραρίου
-----	------------	-----------------------

Ι.Μ. Κωνσταμονίου

84	ΙΗ' (1748)	Στιχηράριο – Ειρμολόγιο
85	ΙΗ' (β' ήμισυ)	Δοξαστάριο
88	ΙΗ' (μέσα)	Στιχηράριο
89	ΙΗ' (τέλη)	Τριώδιο – Πεντηκοστάριο

Ι.Μ. Ξενοφώντος

116	ΙΘ'	Εκλογή στιχηραρικού μέλους
117	ΙΘ'	Ανθολογία στιχηραρικού μέλους
129	ΙΘ' (1825)	Δοξαστάριο
139	ΙΗ' (τέλη – αρχαί ΙΘ')	Δοξαστάριο
141	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Τριώδιο – Πεντηκοστάριο
166	ΙΘ' (1824)	Εκλογή στιχηραρικού μέλους

167	ΙΘ' (1820 – 1830)	Εκλογή στιχηραρικού μέλους
175	ΙΘ' (μέσα)	Στιχηράριο
177	ΙΘ' (μέσα)	Στιχηράριο
187	Κ' (1903)	Τριώδιο

Ι.Μ. Παντελεήμονος

907	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Στιχηράριο
911	ΙΘ' (1822)	Ανθολογία στιχηραρικού μέλους
913	ΙΘ' (1820 – 1840)	Δοξαστάριο
931	ΙΘ' (1846)	Δοξαστάριο Αποστίχων
946	ΙΘ' (1830)	Εκλογή στιχηραρικού μέλους
949	ΙΘ' (β' δεκαετία)	Δοξαστάριο
973	ΙΗ' (β' ήμισυ)	Δοξαστάριο
1001	ΙΘ' (1810 – 1830)	Μαθηματάριο
1006	ΙΘ' (1800;)	Δοξαστάριο
1014	ΙΘ' (1825 – 1840)	Δοξαστάριο – Ανθολογία
1015	ΙΗ' (μέσα)	Δοξαστάριο
1029	ΙΘ' (α' ήμισυ)	Δοξαστάριο
1031	ΙΘ' (α' ήμισυ)	Εκλογή
1042	ΙΘ' (1843)	Μαθηματάριο
1046	Ιζ'	Κρατηματάριο – Μαθηματάριο
1249	ΙΘ' (α' ήμισυ)	Δοξαστάριο Αποστίχων - Ανθολογία

Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας

10	ΙΘ' (α' ήμισυ)	Δοξαστάριο
14	ΙΘ' (μέσα)	Τριώδιο - Πεντηκοστάριο

I.M. Γρηγορίου

1	ΙΘ' (1804)	Στιχηράριο
7	ΙΖ' (τέλη)	Στιχηράριο
18	ΙΘ' (1843)	Μαθηματάριο
51	ΙΗ' (τέλη)	Σπαράγματα

I.M. Διονυσίου

707	ΙΘ' (1858)	Στιχηράριο - Μαθηματάριο
766	ΙΘ' (α' ήμισυ)	Δοξαστάριο

I.M. Αγίου Παύλου

11	ΙΗ' (1712)	Δοξαστάριο
33	ΙΗ' (τέλη)	Δοξαστάριο
38	ΙΗ' (αρχαί)	Δοξαστάριο - Μεγάλαι Ώραι
82	ΙΗ' (μέσα)	Στιχηράριο
101	ΙΕ' - αρχαί Ις'	Μαθηματάριο - Κρατηματάριο
106	ΙΘ' (μέσα)	Δοξαστάριο Αποστίχων
128	ΙΗ' (μέσα)	Μαθηματάριο
196	ΙΘ' (μέσα ή 1845)	Δοξαστάριο
415	Κ' (1929)	Δοξαστάριο Αποστίχων
501	Κ' (1908)	Προσομοιάριο

I.M. Σταυρονικήτα

233	ΙΘ' (περί το 1825)	Ανθολόγιο Στιχηραρίου
243	ΙΘ' (μέσα)	Εκλογή στιχηρικού μέλους
244	ΙΘ' (α' ήμισυ)	Δοξαστάριο Αποστίχων

Ι.Μ. Ιβήρων

960	ΙΗ' (1768)	Μαθηματάριο
964	Ις' (1562)	Μαθηματάριο
967	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Μαθηματάριο
978	ΙΖ' (περί το 1680)	Στιχηράριο – Μαθηματάριο
980	ΙΖ' (περί το 1680)	Στιχηράριο – Μαθηματάριο
991	ΙΖ' (1670)	Μαθηματάριο
1000	Ις' (β' ήμισυ)	Μαθηματάριο

ΚΩΔΙΚΕΣ ΜΕΤΕΩΡΩΝ

Ι.Μ. Μεταμορφώσεως

44	ΙΕ' (μέσα)	Μαθηματάριο
226	ΙΗ' (1786)	Τριώδιο - Πεντηκοστάριο

Ι.Μ. Αγίου Στεφάνου

23	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Μαθηματάριο
25	ΙΗ' (α' ήμισυ)	Στιχηράριο Μηνολογίου
50	ΙΗ' (μέσα)	Στιχηράριο
127	ΙΗ' (γ' τέταρτο)	Πανδέκτη

ΚΩΔΙΚΕΣ ΛΕΣΒΟΥ

Ιεράς Μονής Λειμώνος

27	(1600 – 1650)
29	(μετά το 1650)
35	(1675 – 1685)
46	(γύρω στο 1700)
47	(αρχές του 18 ^{ου} αιώνα)
49	(1700 – 1730)
61	(1700 – 1750)
80	(1785 – 1795)
91	(1800)
112	(1816 – 1820)
127	(1820 – 1830)

ΚΩΔΙΚΕΣ ΣΙΝΑ

1250	(ΙΕ΄ αι. – β΄ ήμισυ)
1251	(ΙΕ΄ αι. – β΄ ήμισυ)
1253	(ΙΕ΄ αι. – β΄ ήμισυ)

ΚΩΔΙΚΕΣ ΥΔΡΑΣ

Ιεράς Μονής Προφήτου Ηλίου

617 (24)	(ΙΘ΄ αι. – β΄ τέταρτο)
629 (19)	(ΙΗ΄ αι. τέλη – ΙΘ΄ αρχαί)

Ιεράς Μονής Παναγίας Ζούρβας

10 (Κ' αι. – αρχαί β' τετάρτου)
11 (Κ' αι. – αρχαί β' τετάρτου)
Ιεράς Μονής Αγίας Τριάδος

82 (Κ' αι.)

ΚΩΔΙΚΕΣ ΑΝΔΡΟΥ

Ιερά Μονή Αγίου Νικολάου

7 (ΙΘ' αι. – 1820 με 1840)
22 (ΙΗ' αι. τέλη)
25 (ΙΘ' αι. 1820 με 1840)
38 (ΙΖ' αι. – β' ήμισυ)

B) ΒΙΒΛΙΑ – ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ – ΜΕΛΕΤΕΣ

Άλυγιζάκη Άντ., *Θέματα Εκκλησιαστικής μουσικής*, Θεσσαλονίκη 1978.

- *Η όκταηχία στην Ελληνική λειτουργική ύμνογραφία* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1985.

Αντωνίου Σπυρίδωνος (πρωτοπρεσβυτέρου), *Θεωρία και πράξη της ψαλτικής τέχνης*, *Θέματα Λειτουργικής Μουσικής*, Θεσσαλονίκη 2003.

- *Μορφολογία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, Θεσσαλονίκη 2004.

- *Τό Είρμολόγιον και ή παράδοση τοῦ μέλους του*, διδακτορική διατριβή υποβληθεῖσα στο τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἰδρυμα Βυζαντινῆς Μουσικολογίας 8, Ἀθῆναι 2004.

Βέης Ν., *Τά χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων τῶν ἀποκειμένων εἰς τά μονάς τῶν Μετεώρων Α΄, Β΄*, Ἀθῆναι 1967.

Βεργωτή Γ., *Εἰσαγωγή στην Ἱστορία τῆς ὕμνολογίας*, Θεσσαλονίκη 1997.

Γιαννόπουλου Ε., *Ἡ ψαλτική τέχνη, Λόγος καί Μέλος στην λατρεία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2004.

Δανιήλ Μητροπολίτου Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ, *Προτυπώσεις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στην Παλαιά Διαθήκη*, Καισαριανή 2009.

Δετοράκη Θ., *Βυζαντινή Θρησκευτική ποίηση και Ύμνογραφία*, έκδ.

Β' με προσθήκες, Ρέθυμνο 1997.

Dimitrievski J.A., *Opisanie liturgitseskich Rucopisej*, (Τυπικά Ευχολόγια I, II,

III), Περιγραφή λειτουργικῶν χειρογράφων της Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς), Κίεβο, 1895-1917.

Ενισλείδου Χ., *Ο Σταυρός*, Αθήναι 1965.

Εὐθυμιάδης Χ. Ἀβραάμ, *Μαθήματα Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς*

Μουσικῆς, έκδ. δ', Θεσσαλονίκη 1997.

Εὐστρατιάδης Σ., *Ποιηταὶ καὶ ὕμνογράφοι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*,
τόμ. Α'. ἐν Ἱεροσολύμοις 1940.

Θεοδώρου Α., *Σταυρόν χαράξας Μωσῆς – Ἑρμηνεία στίς καταβασίεις*

τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἑορτῶν, έκδ. Ἀποστολικῆς
Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1995.

Ἱερά Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου Ἀγίου Ὁρους, *Βατοπαιδινῇ Μουσικῇ*

Βίβλος, «Ἡ Πανηγυρική Α'», Ἅγιον Ὄρος.

Ιωακείμ Α., *Οι μεταβυζαντινοὶ μελουργοὶ τῆς Λέσβου καὶ τὸ ἔργο*

τους (διπλωματικὴ ἐργασία), Θεσσαλονίκη 2008.

Καλογερόπουλος Τ., *Τὸ Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς Μουσικῆς*, τόμ. 1,

έκδ. Γιαλλελή, 2001.

Καρὰ Σ., *Γένη καὶ Διαστήματα εἰς τὴν Βυζαντινὴν μουσικὴν*, Ἀθήναι
1970.

- *Ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ σημειογραφία*, Ἀθήναι 1933.

- *Ἰωάννης μαῖστωρ ὁ Κουκουζέλης καὶ ἡ ἐποχὴ του*, Ἀθήνα
1992.

- Καραγκούνη Χ. Κ., *Ἡ παράδοση καί ἐξήγηση τοῦ μέλους τῶν
χερουβικῶν της βυζαντινῆς καί μεταβυζαντινῆς μελοποιίας*,
Ἀθήναι 2003.
- Καραϊσαρίδη Κ. (πρωτοπρεσβυτέρου), *Οἱ εορτές του Τιμίου Σταυροῦ,
Ἡ Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχῶν ιερῶν
μητροπόλεων, «Το Χριστιανικό Εορτολόγιο», 18-20
Σεπτεμβρίου, Βόλος 2006.*
- Καστρινάκη Ε. Ἰωάννου, *Αὐτόμελα τροπάρια*, Χανιά 2008.
- Λάμπρου Σ., *Κατάλογοι τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους
ἐλληνικῶν κωδίκων*, τόμ. Α' (1890) καί τόμ. Β' (1895), ἐν
Καταβριγία τῆς Ἀγγλίας.
- Λιάκου Ι., *Ἡ Βυζαντινὴ ψαλτικὴ παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ
τόν ΙΔ' – ΙΕ' αἰῶνα (διδακτορικὴ διατριβή)*, Ἀθήνα 2007.
- Μητσάκη Κ., *Βυζαντινὴ ὕμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971.
- Νίκα Σ., *Λεξικὸ Ὁρθόδοξης Θεολογίας*, Ἀθήναι 2001.
- Ξύδη Θ., *Βυζαντινὴ ὕμνογραφία*, Ἀθήνα 1978.
- Οἰκονόμου Ἀθ. Φ., *Βυζαντινὴ Ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ καί
Ψαλμωδία*, τόμ. Α', Αἴγιο 1992.
- Παναγιωτοπούλου Δ. Γ., *Θεωρία καί Πράξις τῆς Βυζαντινῆς
Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήναι, 1947 (ἔκδ. 6η, Ἀθήναι
1997).
- Παναγοπούλου Δ., *Τίμιος καί Ζωοποιὸς Σταυρὸς καί οὐχί φονικόν
ὄργανον*, Ἀθήναι 1971.
- Παπαχρήστου Α., *«Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεως του
Τυπικοῦ στὴν ὀρθόδοξο λατρεία»*, περιοδικὸν Συμβολή, τόμ. 2,
2003.

Ρώιμπα Ι. Κ., *Ὁ Τίμιος καί Ζωοποιός Σταυρός*, Α' καί Β' τόμ., Ἅγιον Ὅρος, 2007.

Σμέμαν Α., *Μεγάλη Σαρακοστή, πορεία πρὸς τὸ Πάσχα*, ἔκδ. τέταρτη, Ἀθήνα 1989.

Στάθη Γρ., *Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καί τὰ μαθήματα τῆς Βυζαντινῆς μελοποιΐας*, IBM Μελέται 3, Ἀθῆναι 1979.

- *Ἡ δεκαπεντασύλλαβος ὕμνογραφία ἐν τῇ Βυζαντινῇ Μελοποιίᾳ*, Ἀθῆναι 1977.

- *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος* (τόμ. Α'–Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καί Σκητῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρους*, τόμ. Α', Β', Γ', Ἀθῆναι 1975 – 1993.

- *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Μετέωρα. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων*, Ἀθήνα 2007.

- *Ἡ ἐξήγησις τῆς παλαιᾶς Βυζαντινῆς Σημειογραφίας*, Ἀθῆναι 1978.

- *Γερμανὸς ἀρχιερεὺς Νέων Πατρῶν – Μπαλάσης ἱερεὺς καί νομοφύλαξ – Πέτρος ὁ Μπερεκέτης καί Μελωδὸς* (Ἀθήνα 1995), σσ. 33-41.

- Ἀφιέρωμα στὴν ἐφημερίδα *Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, *Ἑπτὰ ἡμέρες*, φύλλο Κυριακῆς 16 Ἀπριλίου 1995.

Τρεμπέλα Π., *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, Ἀθῆναι 1949.

Τσάμη Γ. Δ., *Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία καί κείμενα πατερικῆς*

γραμματείας, Θεσσαλονίκη 2008.

Τσαμπατζίδη Γ. π. Θεοδώρου, *Τά ιδιώμελα τῶν Κυριακῶν της Μ.*

Τεσσαρακοστῆς του Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, εκδ. Ἀθως, 2007.

Τωμαδάκη Ν., *Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ ὕμνοι*, τόμ. Α΄- ', Ἀθῆναι

1952-59.

- *Εἰσαγωγή εἰς τήν Βυζαντινήν Φιλολογίαν*, τόμ. Α΄ (Μέρος Α΄- Β΄), ἔκδ. τέταρτη, 1993 καί τόμ. Β΄ *Βυζαντινή ὑμνογραφία καί ποίησις*, ἔκδ. τρίτη (ἀνατύπωση), Θεσσαλονίκη 1993.

Vasiliev A. *Ἱστορία της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας 324-1453*, μτφρ.

Δημοσθ. Σαβράμη, Ἀθήνα 2006.

Φειδᾶ Ι., *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1978.

Φιλιππάκη – Warburton E., *Εἰσαγωγή στή θεωρητική γλωσσολογία*,

εκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1992.

Φιλοξένους Κ., *Θεωρητικόν στοιχειῶδες της μουσικῆς*, Κων/πόλις

1859.

Φουντούλη Ι., *Λειτουργική Α΄, Εἰσαγωγή στή Θεία Λατρεία*,

Θεσσαλονίκη 1995.

- *Λογική Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1971.

- *Τελετουργικά θέματα*, Ἀθήνα 2002.

Φυτράκη Α., *Η ἐκκλησιαστική ημῶν ποίησις*, Ἀθῆναι 1957.

Χατζηγιακουμή Μ., *Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453 –*

1832), Ἀθήνα 1975.

- *Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453 – 1820*, Ἀθήνα 1980.

Χρήστου Κ. Π., *Ἑλληνική Πατρολογία*, τόμ. Β΄, Ε΄,

ἔκδ. τρίτη, Θεσσαλονίκη 2004.

Ψάχου Κ. *Ἡ παρασημαντική τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1917.

– *Τό ὀκτάηχον σύστημα τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1917.

Γ) ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΜΗΝΑΙΟΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ, περιέχον ἅπασαν τήν ἀνήκουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν, διορθωθέν τὸ πρὶν ὑπὸ Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανοῦ τοῦ Ἰμβρίου καὶ παρ' αὐτοῦ αὐξηθέν τη τοῦ Τυπικοῦ προσθήκη, κατὰ τὴν διάταξιν τῆς Ἀγίας του Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἣς τη ἐγγράφῳ ἀδείᾳ ἀναθεωρηθέν καὶ ἀκριβῶς διορθωθέν ἐκδίδεται νῦν ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1959.

ΤΡΙΩΔΙΟΝ ΚΑΤΑΝΥΚΤΙΚΟΝ, ἐκδ. τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1960.

ΤΥΠΙΚΟΝ ΒΙΟΛΑΚΗ – «Τυπικὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ὅμοιον καθ' ὅλα πρὸς τὴν ἐν Κων/πόλει ἐγκεκριμένην ἔκδοσιν, ἥτις δις ἐξεδόθη ὑπὸ Κων/ντίνου Πρωτοψάλτου μὲ πολλὰς προσθήκας καὶ ἐπιδιορθώσεις ὑπὸ τοῦ Πρωτοψάλτου Γεωργίου Βιολάκη, ἐργασθέντος μετὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἐπιτροπῶν ἐπὶ τούτῳ πατριαρχικῇ διαταγῇ ὁρισθεῖσων, ἐκδ. Σαλλίβερου, Ἀθῆναι 1890».

ΤΥΠΙΚΟΝ κατὰ τὴν τάξιν τῆς Τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας δις ἐκδοθέν ὑπὸ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, διασκευασθέν δὲ καὶ πολλαῖς προσθήκας καὶ ἐπιδιορθώσεσι συμπληρωθέν ὑπὸ τοῦ νῦν πρωτοψάλτου ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΒΙΟΛΑΚΗ ἐργασθέντος μετὰ δύο ἀλλεπαλλήλων ἐπιτροπῶν ἐπὶ τούτῳ πατριαρχικῇ κελεύσει ὁρισθεῖσων, Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1888.

Δ) ΜΟΥΣΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΔΟΞΑΣΤΑΡΙΟΝ περιέχον τὰ δοξαστικά ὅλων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν τε ἑορταζομένων ἁγίων του ὅλου ἑνιαυτοῦ, τοῦ τε Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, μελοποιηθέν παρὰ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου, τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐξηγηθέν δὲ ἀπαραλλάκτως εἰς τὴν νέαν της Μουσικῆς μέθοδον. Νῦν πρῶτον ἐκδοθέν εἰς τύπον παρὰ Θεοδώρου Π. Π. Παράσχου Φωκαέως, ἐν Κων/πόλει 1836.

ΔΟΞΑΣΤΑΡΙΟΝ ΚΗΛΤΖΑΝΙΔΟΥ – «Δοξαστάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Μουσ. Π. Γ. Κηλτζανίδου Προυσαέως», Κων/πολη, 1882.

ΔΟΞΑΣΤΑΡΙΟΝ Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος Περιέχον τὰ δοξαστικά τῶν ἀποστίχων ὅλων τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν τῶν τε ἑορταζόμενων ἁγίων του ὅλου ἑνιαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ἐν Θεσσαλονίκη 1901.

ΚΥΨΕΛΗ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΟΥ – «Μουσικὴ Κυψέλη κατὰ τὴν προφορὰν καὶ τὸ ὕφος τῆς Μ.Χ.Ε. ὑπὸ Στεφάνου Λαμπαδαρίου», τομ. Α', Κων/πολη, 1883.

ΠΑΝΔΕΚΤΗ του Μαθηματαρίου – «Πανδέκτη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ὕμνωδίας τοῦ ὅλου ἑνιαυτοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Α' Δομεστίκου τῆς Μ.Χ.Ε. , τόμ. Γ', περιέχων τὰ μέγιστα μαθήματα τῆς τε παπαδικῆς καὶ τοῦ μαθηματαρίου, ἐν Κων/πόλει ἐκ τοῦ Πατριαρχικοῦ τυπογραφείου 1851» (ανατύπωση Κατερίνη 1997, ἐκδ. Επέκταση).

Ε) ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- Βασιλειάδη Ε., Τα ένδεκα εωθινά του Ιωάννου Πρωτοψάλτου
(πτυχιακή εργασία) Φεβ. 2009, σσ. 4 – 5.
<http://dspace.lib.uom.gr/Bitstream/2159/12527/2/VasileiadisPE.pdf>
- Βικιπαίδεια, <http://el.wikipedia.org/wiki/Τροπάριο>.
- Βυζαντινή μουσική, Ιωάννης ο Δαμασκηνός, Κοσμάς ο Μελωδός
<http://www.ypapanti-patrida.gr/music.htm>.
- Η «καθ' ημας» μουσική (βυζαντινή μουσική)
http://1lyk-volou.mag.sch.gr/sch/vyzant_music.htm.
- Θησαυρός της ελληνικής μουσικής
http://thesaurus.iema.gr/thesaurus_a.hp;lang=el&alpha=name&i.
- Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης
<http://www.gerontas.com/content/view/428/166>.
- Καραϊσαρίδη Κ. (πρωτοπρεσβυτέρου), Οι εορτές του Τιμίου
Σταυρού, Η' Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχών
ιερών μητροπόλεων, «Το Χριστιανικό Εορτολόγιο», 18-20
Σεπτεμβρίου 2006, Βόλος,
http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/commitees/liturgical/h_symposio_eisigisi2.html.
- Μουσικός βυζαντινός σύλλογος Όσιος Θεοφάνης ο Γραπτός,
<http://www.theophanis.gr/images/anadromi.pdf>.
- Μουσικαίδεία, http://www.musipedia.gr/wiki/Γλυκύς_Ιωάννης.
- Μπερκουτάκη Κ. Μ., «Τυπικόν», <http://www.oodegr.com/oode/biblia/typiko1/kef3.htm>.
- Ο όσιος Θεοφάνης ο Γραπτός, ο ομολογητής και υμνογράφος,
επίσκοπος Νικαίας (778 – 846), <http://www.hellinon.net/Theophanis.htm>.
- Οικουμενικό Πατριαρχείο, Γεώργιος Βιολάκης, <http://www.ec-patr.net/gr/psaltai/violakis.htm>.

- Γρηγόριος ο Βυζάντιος, <http://www.ec-patr.net/gr/history/gregory-byzantios.htm>.
- Ορθόδοξες απαντήσεις, http://orthodox-answers.blogspot.com/2007/09/blog-post_14.html.
- Ορθοδοξία, Ιωάννης Κουκουζέλης
<http://www.rel.gr/index.php?rpage=ByzantineMusic/mousourgoi&rpage2=koukouzelis.php>.
- Παπαβαρνάβα Γ. (πρωτοπρεσβυτέρου), Ιωσήφ ο άγιος υμνογράφος
http://www.oodegr.com/oode/synaxaristis/iwsif_ymn1.htm.
- Άγιος Ανδρέας, http://www.zoiforos.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=899&Itemid=48 και http://www.parembasis.gr/2003/03_07_06.htm.
- Παπαδόπουλου Γ., Ιωάννης ο Δαμασκηνός
<http://www.cmkon.org/Damaskinos.htm>.
- Ρωμανός ο Μελωδός, <http://www.rel.gr/index.php?rpage=ByzantineMusic/mousourgoi&rpage2=Romanos.php>.
- Ιωάννης Κουκουζέλης, <http://www.askitikon.eu/index.php?view=article&catid=95:bioiandron&id=275:-q-q&formatpdf>.
- Σκόντζου Κ. Λ., αφιέρωμα στην εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, http://www.apostoliki diakonia.gr/grmain/catechism/theologia_zoi/themata.sp?cat=afier&contents=contents_Ypsosis.asp&main=kat005&file=page1.htm.
- Στάθης. Θ. Γρ., Stathis, Grigorios. 2007. Το γεγονός — η “ευεργεσία του έθνους”— η έκδοση / 1814: the Reform of the Notation of Religious Chants in Orthodox Liturgy. In E. Close, M. Tsianikas and G. Couvalis (eds.) "Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2005", Flinders University Department of Languages – Modern Greek: Adelaide, 371-388, [http://dspace.flinders.edu.au/dspace/bitstream/2328/3255/1/371-88_stathis %20Gr.pdf](http://dspace.flinders.edu.au/dspace/bitstream/2328/3255/1/371-88_stathis%20Gr.pdf).
- Σωτήρχου Μ. Π., Πως βρέθηκε και υψώθηκε ο Τίμιος Σταυρός

[http://www.zoiforos.gr/index.php?option=com_content&task=view
&id=12 &Itemid=29](http://www.zoiforos.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=12 &Itemid=29).

Υψωση Τιμίου Σταυρού – 14 Σεπτεμβρίου

[http://sof57sofia.spaces.live.com/Blog/cns!56AAF8060719E313!43
28.entry](http://sof57sofia.spaces.live.com/Blog/cns!56AAF8060719E313!4328.entry).

Φωτόπουλου Ι. Κων/νου, Σχολεῖον ψαλτικής - Ἀνακοίνωση στό
διεθνές συνέδριο πού ὀργανώθηκε ἀπό τό Dimitry Razumovsky
Centre for the Study of Church Music of Moscow P.I.
Tchaikovsky Conservatoire and Russian Music Department, μέ
θέμα "*Current Problems in the Study of the Art of Chanting:
Research and Practice*" (For the 120th anniversary of D.V.
Razumovsky's death) καί τό ὁποῖο πραγματοποιήθηκε στίς 12-
16 Μαΐου τοῦ 2009 στή Μόσχα.

[http://www.sholeionpsaltikis.gr/index.php?option=comcontent&vie
w=article&id=97:current-problems&catid=59:arthra-meletes&Item
id=107](http://www.sholeionpsaltikis.gr/index.php?option=comcontent&view=article&id=97:current-problems&catid=59:arthra-meletes&Itemid=107).

- Το νόημα καί ἡ ἀξία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς
Μουσικῆς γιά τήν Ὁρθόδοξο λατρεία.

[http://www.orthros.org/ Greek/Keimena/NoimaAxiaByzMous.htm](http://www.orthros.org/Greek/Keimena/NoimaAxiaByzMous.htm).

Χατζηγιακουμή Μανόλη, Μνημεῖα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἱερὰ
Μητρόπολις Πατρῶν, [http://www.i-m-patron.gr/news2/mnimeia_
010208.html](http://www.i-m-patron.gr/news2/mnimeia_010208.html).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

«Καί εἰς ἐκείνους μέν ὅπου πεινοῦν τόν τῆς σοφίας ἄρτον, εὐρίσκεται τράπεζα πνευματική, (ἡ ὑμνολογία τῆς Ἐκκλησίας) γέμουσα ἀπό μυρία καί οὐράνια φαγητά, τά ὅποῃ τρώγοντες οὐκ ἀποθνήσκουσιν, ἀλλά ζοῦν εἰς τόν αἰῶνα· εἰς ἐκείνους δέ ὅπου διψοῦν τό νεκταρῶδες καί γλυκύ ὕδωρ τῶν ἱερῶν Τροπαρίων, αὕτη εὐρίσκεται πηγὴ μελίρρυτος καί πολυχεύμων ... παράδεισος εὐανθήs καί μυρίπνοος ... γέμων ἀπό γλυκυτάτους καρπούς ... αἵ τινές φωτίζουν τόν νοῦν, θέλγουσι τήν καρδίαν, καί ὅλον τόν ἐσωτερικόν ἄνθρωπον εὐφραίνουν».

«Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Εορτοδρόμιον, σελ. 25»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ

ΜΕΛΟΠΟΪΑ

Η βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική αποτελεί έκφανση και ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του βυζαντινού πολιτισμού και πνεύματος και οργανώθηκε σε ομοιογενές σύστημα σημειογραφίας¹ από τα μέσα του 10^{ου} αιώνας για να εκφράσει την λατρεία της Ορθοδόξου Ανατολικής Εκκλησίας.

Ένας από τους μεγαλύτερους μουσικούς πολιτισμούς, ο βυζαντινός – μεταβυζαντινός, μας φανερώνει την ύπαρξη του εδώ και μια χιλιετία (10^{ος} έως 20^{ος} αι.) και αποτελεί την μ ε λ ο π ο ι ί α της ελληνικής Ψαλτικής Τέχνης.

Η Ψαλτική στην ορθόδοξη λατρεία είναι λογική μουσική, με την έννοια ότι η μουσική αποτελεί το ένδυμα του λόγου². Ο λόγος³, δηλαδή η ελληνική γλώσσα, ντυμένη με το μέλος⁴ της βυζαντινής σημειογραφίας έγινε ιερή και καθιερώθηκε μέσα στις προσευχές και στην εν γένει εκκλησιαστική ζωή των Ορθοδόξων Ελλήνων.

¹ «.... η δια των σημείων ή σημαδίων παρασήμανσις των μελών της Βυζαντινής Μουσικής» (Γρ. Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 47, υποσημ. 1).

² "Η κατά πώς λέει ο Γρηγόριος Νύσσης «ή μουσική έρμηνεύει τήν τῶν λεγομένων διάνοιαν», (βλ. Γρ. Θ. Στάθης, *Καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών*, εφημερίδα *Η Καθημερινή*, «Επτά ημέρες» (Κυριακή 16 Απριλίου 1995), σ. 4).

³ Ο ιστορικοσυγκριτικός γλωσσολόγος Sassure αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο λόγος είναι το αφηρημένο γλωσσικό σύστημα που κατέχουν από κοινού όλα τα μέλη μιας γλωσσικής κοινότητας και που τους επιτρέπει να συννενοούνται μεταξύ τους (βλ. Ε. Φιλιππάκη – Warburton, *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*, Αθήνα 1992, σ. 31).

⁴ Μέλος σύμφωνα με τον Γρ. Στάθης είναι ο μόνος όρος ο οποίος, αρμόζει για να δηλώσει κανείς την μουσική επένδυση και επιτήδευση του ποιητικού λόγου με εκκλησιαστικό χαρακτήρα (Γρ. Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 25).

α) Η μελοποιία ως αναπόσπαστο μέρος της Βυζαντινής Μουσικής

«Μελοποιία εἶναι δύναμις κατασκευαστική μέλους. Κατασκευάζομεν δέ μέλος, ὅχι μόνον ψάλλοντες τετριμμένας διαφόρους ψαλμωδίας, ἀλλ' ἐφευρίσκοντες καί γράφοντες καί ἴδια νέα μέλη τοῖς ἀκροαταῖς ἀρέσκοντα»⁵. Στην εκκλησιαστική μουσική ὁμως ἔχουμε ουσιαστικά την μουσική ἐνδυση του υμνογραφικοῦ λόγου και τα πράγματα εἶναι αρκετά σύνθετα.

Λέξη κλειδί που θα βοηθήσει στην κατανόηση του θέματος εἶναι ο ὅρος «θέσις»⁶. Κατά τὸν Χρυσάφη «Θέσις γάρ λέγεται ἡ τῶν σημαδίων ἔνωσις, ητις ἀποτελεῖ τὸ μέλος· καθὼς γάρ ἐν τη Γραμματικῇ τῶν εἰκοσιτεσσάρων στοιχείων ἡ ἔνωσις συλλαβηθεῖσα ἀποτελεῖ τὸν λόγον, τὸν αὐτὸν τρόπον καί τὰ σημάδια τῶν φωνῶν ἐνωθέντα ἐπιστημόνως ἀποτελοῦσι τὸ μέλος, καί λέγεται τὸ τοιοῦτον τότε θέσις»⁷.

Αναλύοντας τα λεχθέντα ὑπὸ του Χρυσάφου μπορούμε να ερμηνεύσουμε τη θέση ως τη μουσική φόρμουλα με συγκεκριμένη αρχή και τέλος, στην οποία ἔχει περιορισμένος αριθμὸς συλλαβῶν, με συγκεκριμένο τονισμό. Η μεγάλη σημασία της ἐννοιας ἔστι ὁμως ἐγκεῖται στο γεγονός ὅτι η μελοποιία ως προς το

⁵ Αυτὸς εἶναι ἕνας πρῶτος ορισμὸς του Χρυσάνθου, ὑπὸ την ἐπιρροή των αρχαίων, οἱ οἱποῖοι ἐκτιμῶν ἰδιαίτερα τη μελοποιία ἀναφέροντάς την και ως τὸ «μέγιστον των ἡδυσμάτων» (βλ. Κ. Φιλοξένους, *Θεωρητικὸν στοιχειῶδες της μουσικῆς*, Κων/πολις 1859, σσ. 159 – 160).

⁶ Δ. Παναγιωτοπούλου, *Θεωρία και Πράξις της βυζαντινῆς εκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Αθήναι 1997, σ. 129.

⁷ Κων/νου Ι. Φωτόπουλου, Ανακοίνωση στο διεθνὲς συνέδριο που ὁργανώθηκε ἀπὸ το Dimitry Razumovsky Centre for the Study of Church Music of Moscow P.I. Tchaikovsky Conservatoire and Russian Music Department, με θέμα *"Current Problems in the Study of the Art of Chanting: Research and Practice"* (For the 120th anniversary of D.V. Razumovsky's death) και τὸ οἱποῖο πραγματοποιήθηκε στις 12-16 Μαΐου του 2009 στη Μόσχα. (Τὸ πρωτότυπο κείμενο γράφτηκε και παρουσιάστηκε στη ρωσικὴ γλῶσσα), (βλ. http://www.sholeionpsaltikis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=97:current-problems&catid=59:arthra-meletes&Itemid=107).

τεχνικό της μέρος είναι κυρίως ένωση θέσεων, είτε παλαιότερων, είτε νεωτέρων.

Κατά τον 18ο αιώνα το νέο σύστημα ευνοεί τη δημιουργία όλο και περισσότερων νέων θέσεων, παρατηρείται το φαινόμενο της εισαγωγής εξωτερικών θέσεων στα εκκλησιαστικά μέλη, ενώ ο τετράσημος και λιγότερο ο εξάσημος (οι βασικοί ρυθμοί στην εκκλησιαστική μουσική) συνεχίζουν να έχουν τα πρωτεία αλλά αυξάνονται κατά πολύ οι εξαιρέσεις των πεντασήμων και επτασήμων, ιδιαίτερα στα παπαδικά μέλη⁸. Οι δύσκολες συνθήκες που γνωρίζει ο ελληνισμός εξαιτίας της τουρκοκρατίας δεν εμποδίζει την μελοποιία να γνωρίσει μεγάλη άνθιση με την ανάδειξη εξαιρετων μελοποιών, όπως π.χ. των Δανιήλ πρωτοψάλτη, Πέτρου Λαμπαδαρίου, Ιακώβου πρωτοψάλτου, Γεωργίου του Κρητός και πολλών άλλων⁹.

Σε ισχυρά μελοποιητικά κέντρα αναδείχθηκαν περιοχές όπως η Κων/πολη, το Αγ. Όρος, η Μ. Ασία, η Κρήτη, η Θεσσαλονίκη κ.α. Κάθε κέντρο έχει να παρουσιάσει ξεχωριστό χαρακτήρα, ενώ σε χειρόγραφα συναντώνται συχνά όροι όπως «πολίτικον», «αγιορείτικον», «Θεσσαλικόν»¹⁰ κ.α. Το ίδιο συμβαίνει και με τους μελοποιούς: άλλος είναι πιο γλυκός, άλλος πιο αυστηρός, άλλος πιο εξωτερικός κλπ.

Στα τρία γένη της μελοποιίας: στο ειρμολογικό, στο στιχηρικό, στο παπαδικό¹¹ και στα παρακλάδια τους, μπορούμε να παρατηρήσουμε κοινές θέσεις μεταξύ των γενών της μελοποιίας, αλλά κάθε γένος έχει αναμφισβήτητα αποκλειστικά δικές του θέσεις. Παρόλ' αυτά μέλη που ανήκουν στο ίδιο γένος χρησιμοποιούν και

⁸ Ι. Λιάκου, *Η Βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ' – ΙΕ' αιώνα* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 2007 σ. 79.

⁹ Φ. Αθ. Οικονόμου, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία*, τόμος Α', Αίγιο 1992, σ. 68-69.

¹⁰ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 116.

¹¹ Ι. Λιάκου, *Η Βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ' – ΙΕ' αιώνα* (διδακτορική διατριβή), Αθήνα 2007, σσ. 77 - 78.

ειδικές δικές τους θέσεις¹². «Άλλη γάρ ὁδός καί μεταχείρισις στιχηροῦ καί ἄλλη κατανυκτικοῦ καί ἑτέρα κρατήματος ἄλλη μεγαλυναρίου καί τῶν οἰκῶν ἑτέρα καί ἄλλη χερουβικοῦ καί ἀλληλουαρίου ἑτέρα» αναφέρει ο Χρυσάφης¹³. «Το γεγονός ότι υπάρχει διαφοροποίηση των θέσεων ανά γένος μελοποιίας, αλλά και σε κάποιες περιπτώσεις και ανάλογα με το υμνολογικό κείμενο, εξηγείται κυρίως από: α) το σκοπό που εξυπηρετεί κάθε μέλος στη λατρεία, β) τη διαφορετική έκταση του μέλους ανά συλλαβή, γ) τους διαφορετικούς δεσπίζοντες φθόγγους που συνεπάγονται και διαφορετική μελωδική κίνηση. Παρά ταύτα έχουμε και κάποιες εξαιρέσεις μελών όπως οι καλοφωνικοί ειρμοί, που μετέχουν και άλλων γενών πέρα από εκείνο που βασικά ανήκουν, αλλά και μελοποιών, όπως ο Πέτρος Φιλανθίδης με το έργο του ὙΑθωνιάς»¹⁴.

Η βυζαντινή σημειογραφία με το στενογραφικό χαρακτήρα της παρείχε την ευχέρεια να καταγράφονται εκείνες και μόνον οι φόρμουλες, οι οποίες, μετά από πολλές δοκιμασίες στο πέρασμα των αιώνων, είχαν καθιερωθεί στη συνείδηση της εκκλησίας ως οι πρέπουσες και αρμόζουσες για την θεία λατρεία. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο η παράδοση των βυζαντινών μελωδιών παρουσιάζει μια τόσο καταπληκτική σταθερότητα από τον 10^ο αιώνα μέχρι σήμερα¹⁵.

¹² βλ. σχετικά Σ. Καρά, *Γένη καί Διαστήματα εἰς τήν Βυζαντινῇν μουσικήν*, Ἀθήναι 1970.

¹³ Κων/νου Ι. Φωτόπουλου, Ανακοίνωση στο διεθνές συνέδριο που οργανώθηκε από το Dimitry Razumovsky Centre for the Study of Church Music of Moscow P.I. Tchaikovsky Conservatoire and Russian Music Department, με θέμα "*Current Problems in the Study of the Art of Chanting: Research and Practice*" (For the 120th anniversary of D.V. Razumovsky's death) και το οποίο πραγματοποιήθηκε στις 12-16 Μαΐου του 2009 στη Μόσχα. (Το πρωτότυπο κείμενο γράφτηκε και παρουσιάστηκε στη ρωσική γλώσσα), (βλ.http://www.sholeionpsaltikis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=97:current-problems&catid=59:arthra-meletes&Itemid=107).

¹⁴ Αυτόθι.

¹⁵ Αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι οι φόρμουλες, ενώ καταγράφονταν, στην πραγματικότητα μεταδίδονταν με την προφορική παράδοση. Ότι καταγράφονταν με τη στενογραφία, ήταν ο μελωδικός πυρήνας. Το πραγματικό μελωδικό περιεχόμενο κάθε φόρμουλας περνούσε από ψάλτη σε ψάλτη και από γενιά σε γενιά με την προφορική παράδοση (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών*, εφημερίδα Η Καθημερινή, Επτά ημέρες (Κυριακή 16 Απριλίου 1995), σ. 4).

β) Σημειογραφία και γένη

Η παράδοση της υμνογραφίας που καταγράφεται σε χειρόγραφους κώδικες και η αποτύπωση της με σημάδια χρονολογείται στα μέσα του 10^{ου} αιώνα ή και λίγο νωρίτερα¹⁶ ενώ δύο αιώνες πριν είχε αποκρυσταλλωθεί με τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό¹⁷ (+ 754), η οκτωηχία της ορθόδοξης ψαλτικής τέχνης¹⁸.

Η βυζαντινή σημειογραφία μέσα σε αυτή την χιλιετία, από τον 10^ο αιώνα έως και σήμερα, διακρίνεται σε τέσσερα στάδια εξελίξεως, που ορίζουν τις τέσσερις περιόδους της:

α) την «πρώιμη βυζαντινή σημειογραφία» (μέσα 10^{ου} αιώνας έως 1177),

β) την «μέση πλήρη βυζαντινή σημειογραφία» (1177 – 1670 περίπου),

γ) την «μεταβυζαντινή εξηγητική σημειογραφία» (1670 περίπου – 1814) και

δ) την «αναλυτική σημειογραφία της Νέας Μεθόδου» (1814 έως σήμερα)¹⁹.

Μέσα σ' αυτή την υπερχιλιετία υπήρξε σύμφωνα με τον Γρ. Στάθη μεγάλη καταγραφή μουσικών κωδικών καθώς γράφτηκαν πάνω από 7.000 κώδικες, μεμβράνινοι και χαρτώοι, από τους ίδιους τους μελουργούς – βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς²⁰.

Τα δημιουργήματα αυτών των μελουργών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας διακρίνονται σε τρία μεγάλα γένη: α) το

¹⁶ βλ. σχετικά Σ. Καρά, *Η Βυζαντινή μουσική σημειογραφία*, Αθήναι 1933.

¹⁷ π. Σπυρίδωνος Αντωνίου, *Το Ειρμολόγιον και η παράδοση του μέλους του*, Αθήναι 2004, σ. 74.

¹⁸ Γρ. Θ. Στάθη, *Καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών*, εφημερίδα *Η Καθημερινή*, «Επτά ημέρες» (Κυριακή 16 Απριλίου 1995), σ. 5.

¹⁹ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 25.

²⁰ Γρ. Θ. Στάθη, *Καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών*, εφημερίδα *Η Καθημερινή*, «Επτά ημέρες» (Κυριακή 16 Απριλίου 1995), σ. 5.

Παπαδικό γένος²¹, το οποίο αφορά στα μέρη των ακολουθιών της νυχθήμερης ασματικής πράξης, β) το Στιχηραρικό γένος, το οποίο αποτελεί το μουσικό ένδυμα των στιχηρών ιδιομέλων²², των τροπαρίων δηλαδή που έχουν δικό τους ίδιον μέλος και αναφέρονται στις εορτές του ορθοδόξου εορτολογίου όλου του χρόνου και γ) το Ειρμολογικό γένος, που και αυτό οφείλει την ονομασία του από τον μουσικό κώδικα του Ειρμολογίου²³. Και τα τρία αυτά γένη ανάλογα με το ύφος που επικρατούσε κατά τόπους και ανάλογα με την ανάπτυξη των μελών και νοημάτων διακρίνονται μέσα στη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική σε διάφορα είδη.

γ) Η βυζαντινή περίοδος της Υμνογραφίας (5ος - 11ος αιώνας)

Η βυζαντινή περίοδος της Υμνογραφίας τοποθετείται χρονικά από τον 5^ο έως τον 11^ο αιώνα²⁴ στη διάρκεια της οποίας αναπτύχθηκε και ολοκληρώθηκε το εκκλησιαστικό υμνογραφικό έργο.

²¹ Το Παπαδικό μέλος εισήχθη κατά τον σ' αιώνα και στη Δυτική Εκκλησία από τον Πάπα Ρώμης Γρηγόριο τον Διάλογο και ονομάζεται *cantus planus* (Αβραάμ Χ. Ευθυμιάδη, *Μαθήματα Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής*, έκδ. δ', Θεσσαλονίκη 1997, σ. 348).

²² Τα στιχηρά ιδιόμελα διακρίνονται σε ιδιόμελα των οποίων προηγείται ψαλμικός στίχος και σε ιδιόμελα των οποίων προηγείται η μικρή δοξολογία Δόξα Πατρί... (δοξαστικά) και τα οποία ψάλλονται σε αργότερο χρόνο από τα πρώτα, (βλ. Ανδρέα Ιωακείμ, *Οι μεταβυζαντινοί μελουργοί της Λέσβου και το έργο τους*, (διπλωματική εργασία), Θεσσαλονίκη 2008, σ. 26, υποσ. 13).

²³ π. Σπυρίδωνος Αντωνίου, *Θεωρία και Πράξη της Ψαλτικής Τέχνης*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 138.

²⁴ βλ. σχετικά Θ. Ξύδη, *Βυζαντινή Ύμνογραφία*, Αθήνα 1978.

Στην εποχή αυτή οι διάφοροι ύμνοι ονομάζονται τροπάρια. Ο όρος προέρχεται από τη στροφή δηλαδή την προσαρμογή μερικών στίχων σε κάποιο γνωστό μελωδικό πρότυπο. Μια πρώιμη κατηγορία τροπαρίων ήταν τα *στιχηρά*²⁵, τα οποία παρεμβάλλονταν στη στιχολογία, την αντιφωνική δηλαδή εμμελή απαγγελία ψαλμικών στίχων²⁶. Τα εκκλησιαστικά μέλη ήταν γενικά σύντομα και οι συνθέτες τους ονομάζονταν *ποιητές - μελωδοί*, γιατί οι ποιητές ήταν παράλληλα και μουσικοί²⁷.

Τον 5ο - 6ο αιώνα εμφανίζεται το *κοντάκιο*²⁸, το οποίο αποτελεί το μεγαλύτερο ποίημα σε έκταση. Το κοντάκιο αποτελείται από τον πρόλογο ή κουκούλιο ή προοίμιο, τον ειρμό και τους οίκους. Οι τελευταίοι ήταν εικοσιτέσσερις, συνήθως πολύστιχες, στροφές με αλφαβητική ακροστιχίδα (όχι πάντα), από τις οποίες η πρώτη είναι το πρότυπο και οι άλλες προσομοιάζουν (έχουν ομοιόμορφο ποιητικό μέτρο και μελωδία)²⁹. Σπουδαιότερος ποιητής κοντακίων υπήρξε ο Ρωμανός ο Μελωδός³⁰.

Αργότερα μια νέα κατηγορία τροπαρίων είναι τα *στιχηρά προσόμοια*, τα οποία προσομοιάζαν σ' ένα μουσικό μετρικό πρότυπο, το *αυτόμελο*³¹.

Η μουσική και τα γράμματα καλλιεργούνται σ' αυτό το διάστημα κυρίως στα μεγάλα πνευματικά και μουσικά αστικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης, της Αλεξάνδρειας και της Αντιόχειας. Καθοριστική όμως ήταν και η συμβολή των Ελλήνων της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας³².

²⁵ Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθόδοξης Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 14.

²⁶ βλ. σχετικά Γ. Βεργώτη, *Εισαγωγή στην Ιστορία της Ύμνολογίας*, Θεσσαλονίκη 1997.

²⁷ βλ. σχετικά Θ. Δετοράκη, *Βυζαντινή Θρησκευτική ποίηση και Υμνογραφία*, έκδ. Β' με προσθήκες, Ρέθυμνο 1997.

²⁸ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Η βυζαντινή υμνογραφία και ποίησης*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 53.

²⁹ βλ. Κ. Μητσάκη, *Βυζαντινή Υμνογραφία Α'*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 171.

³⁰ βλ. σχετικά, Ν. Τωμαδάκη, *Ρωμανού τοῦ Μελωδοῦ Ὕμνοι*, τ. Α', Αθήναι 1952-59.

³¹ βλ. σχετικά Ι. Καστρινάκη, *Αυτόμελα τροπάρια*, Χανιά 2008.

³² βλ. Η καθ' ημάς μουσική (βυζαντινή μουσική) http://1lyk-volou.mag.sch.gr/sch/vyzant_music.htm.

Η περίοδος από τον 8^ο έως τον 11^ο αιώνα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως εποχή του κανόνα. Εδώ οι συνθέτες αναπτύσσουν τη διάρκεια του μουσικού τους έργου, οπότε σταδιακά προκύπτουν μελωδήματα με συνθετότερη και εκτενέστερη μορφή. Τώρα ο ποιητής, που ονομάζεται *υμνογράφος*³³, δεν ταυτίζεται απαραίτητα με τον *μελοποιό* του έργου. Ο συνεχής εμπλουτισμός και η αυξανόμενη έκταση των εκκλησιαστικών μελωδιών οδήγησε τη μουσική γραφή σε αναλυτικότερες μορφές. Έτσι λοιπόν, μετά τον 7^ο αιώνα, εποχή που εξαλείφονται και τα τελευταία ίχνη της αρχαίας αλφαβητικής γραφής, εμφανίζεται μια άλλη υποτυπώδης γραφή, που την ονόμασαν *εκφωνητική*³⁴. Σύμβολα αυτής της γραφής ήταν κάποια σημεία "υπενθύμισης", που προέρχονταν από τα σημεία προσωδίας της ελληνικής γλώσσας, τα οποία έμπαιναν πάνω από το ποιητικό κείμενο και βοηθούσαν τον ψάλτη στη σωστή "εκφώνηση" της μελωδίας. Τα σημεία αυτά εξελίχθηκαν (10ος αιώνας, πρώιμη πλήρης βυζαντινή σημειογραφία) και συστηματοποιήθηκαν αργότερα (13ος αιώνας) σε ενιαία μορφή³⁵.

Τα κοντάκια, χωρίς μεγάλη μελωδική ποικιλία, αντικαθίστανται σταδιακά από τον *κανόνα*³⁶, μια νέα συνθετότερη μορφή ποιήματος με πολλές στροφές. Ο κανόνας έχει εννέα *ωδές*³⁷. Κάθε ωδή αποτελείται από μια σειρά ύμνων με ομοιόμορφο ποιητικό μέτρο και μελωδία. Το πρώτο αυτόμελο κάθε ωδής λέγεται *ειρμός* και τα άλλα προσόμοια *τροπάρια*, γιατί "τρέπονται", ακολουθούν δηλαδή το

³³ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σσ. 27-28.

³⁴ Ο Παπαδόπουλος – Κεραμεύς ο οποίος ασχολήθηκε συστηματικά με την έρευνα της εκφωνητικής σημειογραφίας, έκδωσε το περίφημο υπ' αριθμ. 38 χειρόγραφο της Μονής Λειμώνος στο οποίο περιλαμβάνεται λεπτομερής κατάλογος των συμβόλων της εκφωνητικής γραφής (βλ. Άντ. Άλυγιζάκη, *Θέματα Εκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 91).

³⁵ βλ. Η καθ' ημάς μουσική (βυζαντινή μουσική) http://1lyk-volou.mag.sch.gr/sch/vyzant_music.htm.

³⁶ Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθόδοξης Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 45 και Ν Β. Τωμαδάκη, *Η βυζαντινή υμνογραφία και ποίησης*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 59.

³⁷ Αποτελεί ιδέα δανεισμένη από το αρχαίο πρότυπο των εννέα ωδών της Παλαιάς Διαθήκης.

μουσικοποιητικό πρότυπο του ειρμού. Πρώτος ποιητής κανόνων ήταν ο Ανδρέας, Επίσκοπος Κρήτης³⁸.

Την ίδια περίοδο (7ος - 8ος αιώνας) γράφονται επίσης τα *στιχηρά ιδιόμελα*³⁹, δηλαδή στιχηρά με ίδιο μέλος, που είναι πιο εκτεταμένα από τα έως τότε τροπάρια. Πρώτος ποιητής στιχηρών ιδιομέλων ήταν ο Σωφρόνιος Ιεροσολύμων.

Αυτή την εποχή (7ος - 8ος αιώνας) ζει ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός (676 - 754), η μεγαλύτερη ίσως φυσιογνωμία στην ιστορία της ορθόδοξης εκκλησιαστικής μουσικής. Υπήρξε περίφημος μελωδός, θεολόγος και φιλόσοφος. Το σπουδαιότερο έργο του, που τον καθιστά κύριο μουσικό διαρρυθμιστή της Ορθοδοξίας, είναι η *οκτώηχος*⁴⁰. Η οκτώηχος περιλαμβάνει λειτουργίες, ακολουθίες, εσπερινούς και όρθρους όλου του χρόνου, που είναι συνθεμένες στους οκτώ ήχους της βυζαντινής μουσικής. Ο *ήχος*⁴¹ είναι το αντίστοιχο του αρχαιοελληνικού όρου *τρόπος* κι έχει διακριτικά γνωρίσματα περίπου ανάλογα με αυτά της αρχαίας ελληνικής μουσικής. Οι οκτώ ήχοι της βυζαντινής μουσικής είναι : τέσσερις κύριοι και τέσσερις πλάγιοι των κυρίων (ο πλάγιος του τρίτου ήχου λέγεται και βαρύς). Αν και ο ήχος αποτελεί μια ολοκληρωμένη επτάφθογγη κλίμακα, συχνά γίνεται χρήση μόνο μερικών κύριων φθόγγων του προκειμένου να συντεθεί μια μελωδία. Με την Οκτώηχο ο Ιωάννης Δαμασκηνός καθόρισε το μέτρο αξιολόγησης των στοιχείων που ταιριάζουν στην ορθόδοξη μουσική και απέλαβε τα ανάρμοστα μέλη από την προηγούμενη μουσική παραγωγή. Αυτά

³⁸ Δ. Τσάμη, *Εκκλησιαστική γραμματολογία και κείμενα πατερικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 183.

³⁹ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Η βυζαντινή υμνογραφία και ποίησις*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 67.

⁴⁰ βλ. σχετικά Αντ. Αλυγιζάκη, *Η οκταηχία στην Ελληνική λειτουργική υμνογραφία* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1985.

⁴¹ Δ. Παναγιωτοπούλου, *Θεωρία και Πράξις της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής*, Αθήναι 1997, σ. 123.

είχαν εισχωρήσει στην ορθόδοξη μουσική από τη *θυμελική*⁴², μετά την αναγνώριση του Χριστιανισμού στις αρχές του 4ου αιώνα.

Από το 10ο αιώνα έως την πτώση της Κωνσταντινούπολης εμφανίζεται, σε πολύ περιορισμένη όμως έκταση, στην Εκκλησία της Ανατολής το *λειτουργικό δράμα*⁴³, είδος αντίστοιχο με αυτό της Δύσης.

Η καλλιέργεια της μουσικής αυτής της περιόδου και των γραμμάτων κατά κύριο λόγο συντελείται στους χώρους των Ιερών Μονών. Οι Μονές αυτές συνέβαλαν, επίσης, στη διαμόρφωση του εκκλησιαστικού τυπικού, δηλαδή ενός τελετουργικού οδηγού για όλη τη διάρκεια του έτους, όπου ορίζονται με λεπτομέρεια ο χρόνος τέλεσης των ακολουθιών, ο χρόνος, ο τρόπος και το μέρος, όπου ψάλλονται τα διάφορα τροπάρια, η σειρά με την οποία ψάλλουν οι χοροί και ο πρωτοψάλτης.

δ) Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή περίοδος Μελοποιίας

⁴² Κοσμική μουσική που προερχόταν από μια ξεπερασμένη μορφή του αρχαίου θεάτρου.

⁴³ Πρόκειται για τελετές που χαρακτηρίζονται ως ιερές ακολουθίες και τελούνται, συνήθως, στην αρχή ή στο τέλος μιας ακολουθίας, έχοντας στοιχεία γνώριμα από το αρχαίο θέατρο (λόγο, μουσική, κίνηση, αμφίεση, σκηνικό χώρο και συμβολικά αντικείμενα). Η θεματολογία των ιερών δραμάτων αντλείται από την Αγία Γραφή. Δύο μόνο τέτοιες αναπαραστάσεις μας είναι γνωστές : η τελετή του "νιπτήρος" και η ακολουθία των "τριών παιδων εν τη καμίνω". Στην τελετή του "νιπτήρος", που δεν έπαψε να τελείται ως σήμερα στο Πατριαρχείο των Ιεροσολύμων, στην Πάτμο και μεμονωμένα στην υπόλοιπη Ελλάδα, ο ίδιος ο αυτοκράτορας υποδύονταν το πρόσωπο του Ιησού κι έπλενε τα πόδια απλών ανθρώπων, που υποδύονταν τους Αποστόλους, (βλ. Η καθ' ημάς μουσική (βυζαντινή μουσική) http://1lyk-volou.mag.sch.gr/sch/vyzant_music.htm).

Η μεγάλη δημιουργική περίοδος της βυζαντινής υμνογραφίας διαρκεί ως τον 11ο αιώνα. Την περίοδο αυτή το υμνογραφικό έργο της εκκλησίας είχε ήδη ολοκληρωθεί καθώς είχαν συντεθεί ύμνοι για όλες τις ακολουθίες⁴⁴.

Από τον 12ο αιώνα και μετά σταματάει η δημιουργική ενασχόληση με την υμνογραφία, αρχίζει όμως τόσο η συστηματοποίηση και κωδικοποίηση της θεωρίας όσο και ο εμπλουτισμός παλαιών συνθέσεων ή η επεξεργασία καινούριων πάνω σε παλιούς ύμνους.

Στη νέα αυτή εποχή, πέρα από κάποια μικρά διαστήματα κάμψης, διακρίνουμε τις εξής σημαντικές περιόδους ακμής της εκκλησιαστικής μουσικής:

α) την πρώτη μεγάλη ακμή (13ος - 15ος αιώνας), που κορυφώνεται την εποχή των Παλαιολόγων και διαρκεί ως τα τέλη του 16ου αιώνα,

β) την δεύτερη ακμή (1650 - 1720), που αποτελεί στα χρόνια της Τουρκοκρατίας την πρώτη και κυριότερη περίοδο ακμής και

γ) την τρίτη ακμή (1770 - 1814), που συμπίπτει χρονικά με τη γενικότερη αναδιοργάνωση του Ελληνισμού πριν την Επανάσταση.

ι) Πρώτη μεγάλη ακμή (13ος - 15ος αιώνας)

Η περίοδος από τον 12^ο αιώνα σημαδεύτηκε από την εμφάνιση των μεγάλων μαϊστόρων⁴⁵ και ουσιαστικά πρόκειται για την αρχή της εκκλησιαστικής μελοποιίας. Ο τίτλος αυτός αναφέρεται στους διακεκριμένους πρωτοψάλτες, δασκάλους και συνθέτες⁴⁶. Η συνθετική τους δραστηριότητα εντοπίζεται σε νέες μελοποιήσεις

⁴⁴ βλ. σχετικά Ε. Γιαννόπουλου, *Ή Ψαλτική τέχνη - Λόγος καί Μέλος στην λατρεία της Όρθόδοξης Έκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2004.

⁴⁵ Η λέξις προέρχεται εκ του λατινικού *magister*.

⁴⁶ Φ. Αθ. Οικονόμου, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία*, τόμος Α', Αίγιο 1992, σ. 54-55.

παλιότερων ύμνων και στην επεξεργασία και εμπλουτισμό προηγούμενων μελών. Οι *καλοφωνικές συνθέσεις*⁴⁷ αποτέλεσαν τη νέα προσωπική τους έκφραση, που χαρακτηρίζεται από μελωδική ποικιλία, μεγαλύτερη διάρκεια κι έντεχνη επιτήδευση. *Καλοφωνικά μαθήματα* εντάσσονται στα εκκλησιαστικά μουσικά βιβλία ενώ παράλληλα παρουσιάζονται τα *ηχίσματα ή κρατήματα*⁴⁸.

Τα ηχίσματα ή κρατήματα ήταν ιδιότυπες συνθέσεις, συχνά βασισμένες σε "εξωτερικά" μέλη (κοσμική μουσική), που χρησίμευαν για να "κρατούν" (να μεγαλώνουν) σε διάρκεια ένα καλοφωνικό μάθημα. Στηρίζονταν πάνω σε συλλαβές χωρίς σημασία (τεριρέμ) και με αυτό τον τρόπο έδιναν στο συνθέτη την ευχέρεια ανάπτυξης της μελωδίας χωρίς περιορισμούς από το ποιητικό κείμενο και συνεπώς τη δυνατότητα να πρωτοτυπήσει. Τα ηχίσματα, που όπως προαναφέραμε αντλούσαν έμπνευση από την κοσμική μουσική, συντέλεσαν στην οικειοποίηση από τη βυζαντινή μουσική πολλών αραβοπερσικών και τουρκικών στοιχείων, ιδιαίτερα μετά την Άλωση. Τα νέα αυτά στοιχεία δεν επέφεραν σοβαρή αλλοίωση στο χαρακτήρα της, διότι αυτή παρέμεινε αυστηρά δομημένη πάνω στους αρχαίους τρόπους⁴⁹.

Με την πτώση όμως του Βυζαντίου και μέχρι τα τέλη του 15^{ου} αιώνα (1580), η μεγάλη βυζαντινή μουσική παράδοση παρασύρεται από την γενική και απότομη κάμψη της κοινωνικής προόδου⁵⁰. Ο θάνατος μεγάλων μουσουργών και διδασκάλων και η τουρκική λαίλαπα περιορίζουν τη μουσική δραστηριότητα σχεδόν μόνο στην αντιγραφή και στη διδασκαλία. Κυριαρχούν τα έργα των τελευταίων μεγάλων συνθετών ενώ η σύνθεση και η δημιουργία νέων μελωδικών γραμμών είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Αντιθέτως η

⁴⁷ Ι. Λιάκου, *Η Βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ' – ΙΕ' αιώνα*, σσ. 82 - 84.

⁴⁸ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 70.

⁴⁹ βλ. Η καθ' ημάς μουσική (βυζαντινή μουσική) http://1lyk-volou.mag.sch.gr/sch/vyzant_music.htm.

⁵⁰ Μανόλης Χατζηγιακουμής, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής 1453 – 1820*, Αθήνα 1980, σ. 25.

αντιγραφή των χειρογράφων και η ιδιαίτερη επίδοση στην βιβλιογραφική δραστηριότητα είναι το γεγονός που προβάλλεται και υπερισχύει αυτή την χρονική περίοδο. Οι μοναδικές περιοχές που παρουσιάζουν μία διαφορετική κατάσταση είναι η Σερβία, η Κύπρος και η Κρήτη⁵¹.

ii) Δεύτερη ακμή (1650 - 1720)

Μετά από ένα αιώνα στασιμότητας άρχισε σταδιακά να ζωντανεύει η μουσική δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη⁵². Χαρακτηριστικά στοιχεία των συνθέσεων του διαστήματος που μεσολάβησε ανάμεσα στην πρώτη και δεύτερη περίοδο άνθησης είναι το "άνοιγμα" προς μουσικές πηγές έμπνευσης έξω από τον εκκλησιαστικό χώρο, η εμφάνιση των πρώτων *καλοφωνικών ειρμών* και οι πρώτες μεγάλες δοξασίες που προδιέγραφαν την επικείμενη μουσική ακμή.

Η δεύτερη περίοδος μουσικής άνθησης (1650 - 1720) ήταν η πιο σημαντική για τη μουσική στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Παρουσιάζεται ένα πλήθος νέων δασκάλων και συνθετών. Η έντεχνη προσωπική δημιουργία ξαναζωντανεύει με νέες μελοποιήσεις, καθώς υιοθετείται η μουσική παράδοση της Κωνσταντινούπολης και εμπλουτίζεται με νέες θέσεις επηρεασμένες από εξωτερικές μουσικές πηγές. Αυτή την εποχή παράλληλα με την τάση απλούστευσης της παραδοσιακής σημειογραφίας παράγεται μεγάλος όγκος ιδιαίτερα κομψών και διακοσμημένων χειρογράφων μουσικής έκφρασης η οποία γεννήθηκε από μια εσωτερική ανάγκη του Ελληνισμού της εποχής και όχι από εξωτερικές επιδράσεις στο πλαίσιο της εξελικτικής

⁵¹ Οπ. π., σσ. 26-27.

⁵² Τάκης Καλογερόπουλος, *Το Λεξικό της Ελληνικής Μουσικής*, τόμ. 1, εκδ. Γιαλλελή, σ. 418-419.

πορείας της παράδοσης, χαρακτηριστικό άλλωστε κάθε ζωντανής παράδοσης⁵³.

iii) Τρίτη ακμή (1770 - 1814)

Η νέα αυτή περίοδος αρχίζει με τον θάνατο του Ιωάννη Πρωτοψάλτη (1770)⁵⁴, τον οποίο διαδέχεται ο Δανιήλ, ενώ γίνεται, αντίστοιχα, Λαμπαδάριος ο Πέτρος ο Πελοποννήσιος⁵⁵.

Κύριο γνώρισμα της περιόδου αυτής είναι η εμφάνιση μιας ιδιαίτερης κατηγορίας μουσικών που καλλιεργούν, παράλληλα με την σύνθεση και την αντιγραφή των χειρογράφων. Γενικά σ' αυτό το χρονικό διάστημα η εμφάνιση μελουργών παράλληλα με την άνθιση του Ελληνισμού, συντέλεσαν στη σημαντική πρόοδο και ανάπτυξη της ψαλτικής τέχνης.

Ως κατακλείδα αυτής της περιόδου και εν γένει της περιόδου της Μεταβυζαντινής μελοποιίας έχουμε την Νέα Μέθοδο Σημειογραφίας. Αυτή συντελείται με την αποφασιστική συνδρομή των «τριών διδασκάλων»⁵⁶ όπως επικράτησε να αποκαλούνται ο Χρύσανθος ο «εκ Μαδύτων», ο Πρωτοψάλτης Γρηγόριος και ο Χαρτοφύλαξ της Μεγάλης Εκκλησίας Χουρμούζιος ο Γιαμαλής.

⁵³ βλ. Η καθ' ημάς μουσική (βυζαντινή μουσική) http://1lyk-volou.mag.sch.gr/sch/vyzant_music.htm.

⁵⁴ Οικονόμου Αθ. Φ., *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία*, τόμος α', Αίγιο 1992, σ. 126-128.

⁵⁵ Κ. Χ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 513 – 516.

⁵⁶ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της Βυζαντινής Μελοποιίας*, Αθήνα 1979, σσ. 125-133.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

α) Ο Σταυρός στην Παλαιά Διαθήκη

«Ο σταυρός είναι το σύμβολο δύο εντελώς αντίθετων κόσμων και συγχρόνως το σύμβολο της μεγαλύτερης αλλαγής, η οποία συντελέσθηκε στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Πριν την έλευση του Χριστού, ο σταυρός ήταν το ακριβότερο τίμημα, το οποίο διέθετε η αμαρτία για να αμείβει τα θύματα της. Οι ίδιοι οι άνθρωποι θέλοντας να αναχαιτίσουν τα αχαλίνωτα πάθη των κακοποιών και να επιβάλλουν κάποια τάξη, θέσπισαν νόμους και όρισαν αυστηρές ποινές με έσχατη ποινή τον θάνατο, και συγκεκριμένα τον σταυρικό θάνατο.

Την εποχή εκείνη υπήρχαν διάφορα είδη σταυρικής θανατώσεως, ανάλογα με το σχήμα του σταυρού και τον τρόπο, με τον οποίο κρεμούσαν επάνω σ' αυτόν τον κατάδικο. Αρχικά ο σταυρός ήταν ο κορμός ενός δένδρου ή ένας πάσσαλος σε σχήμα «I». Επάνω σ' αυτόν έδεσαν τον κατάδικο και τον άφηναν να πεθάνει εκεί από την πείνα, τη δίψα, τη κόπωση, το ψύχος, τον καύσωνα ή τον κάρφωσαν, για να πεθάνει από τους πόνους και την αιμορραγία. Αργότερα, πήρε τα σχήματα «Υ, Τ, Χ». Σε σταυρικό θάνατο καταδικάζονταν οι μεγάλοι κακοποιοί, οι διαβόητοι ληστές, οι προδότες της πατρίδος, οι αντάρτες και επαναστάτες, οι αρχηγοί εχθρικών στρατευμάτων και οι ταλαίπωροι δούλοι, τα θύματα της ανθρώπινης αδικίας και εκμεταλλεύσεως.

Πριν από την σταύρωση, προηγούνται άλλα μαρτύρια και εξευτελισμοί όπως μαστίγωση και φραγγέλωση, διαπόμπευση του καταδίκου μέχρι τον τόπο της σταυρώσεως, εμπτυσμοί, ραπίσματα, λακτίσματα και ύβρεις του πλήθους και των δημίων. Ο τόπος της σταυρώσεως ήταν συνήθως έξω από τα τείχη της πόλεως, για να μη βρίσκεται το μίasma μέσα στην πόλη και κοντά σε κάποια πύλη για να είναι εκτεθειμένος σε κοινή θέα ο σταυρωμένος. Οι σταυρωτές αφαιρούσαν όλα τα ρούχα του καταδίκου και τον σταύρωναν γυμνό. Παρέμεναν εκεί μέχρις ότου ξεψυχήσει μετά από κάποιες ώρες πάνω στο σταυρό, τόσο για να επιτείνουν το μαρτύριο του με ποικίλες σαδιστικές επινοήσεις, όσο και για να τον φρουρούν, μήπως τον κλέψουν και τον διασώσουν οι φίλοι και οι συγγενείς του»⁵⁷.

Ο καθηγητής πανεπιστημίου Στέργιος Ν. Σάκκος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ανάμεσα στις κατάρες του νόμου, που στιγματίζουν τις διάφορες παραβάσεις, υπήρχαν και δύο, οι οποίες είχαν μυστική σχέση. Η μία είναι: *«Ἐπικατάρατος πᾶς ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἔμμενεῖ ἐν πάσι τοῖς λόγοις τοῦ νόμου τούτου ποιῆσαι αὐτοῦς»*⁵⁸. Η άλλη: *«Κεκατηραμένος ὑπὸ Θεοῦ πᾶς κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου»*⁵⁹. Στην πρώτη κατάρα έπεσαν όλοι οι άνθρωποι της Παλαιάς Διαθήκης, διότι η ακριβής τήρηση του νόμου ήταν αδύνατη. Στη δεύτερη έπεσε μόνον ο Χριστός, διότι οι Εβραίοι, αν και γνώριζαν το σταυρό από τα πανάρχαια χρόνια, δεν τον χρησιμοποίησαν ποτέ. Μόνον όταν επρόκειτο για τον αναμάρτητο Ιησού, τότε, με μανία φώναξαν στον Πιλάτο⁶⁰ *«Σταύρωσον αὐτόν»*⁶¹.

Ο Τίμιος Σταυρός σε εμάς παρουσιάζεται μετά Χριστόν, παρ' ότι ο τύπος Αυτού υπήρξε προ Χριστού. Εάν ανατρέξουμε στην Παλαιά

⁵⁷ Κ. Ρώιμπα, *Ο Τίμιος και Ζωοποιός Σταυρός*, τομ. Α', Άγιον Όρος 2007, σσ. 71 - 76.

⁵⁸ βλ. Δευτ. 27,26, πρβλ. Γαλ. 3,10.

⁵⁹ βλ. Δευτ. 21,23, πρβλ. Γαλ. 3,13.

⁶⁰ Κ. Ρώιμπα, *Ο Τίμιος και Ζωοποιός Σταυρός*, Άγιον Όρος 2007, τόμ. Α', σ. 74.

⁶¹ βλ. Μρ 15,13, 14 Λκ 23,21.

Διαθήκη σε πολλές περιπτώσεις θα συναντήσουμε τον τύπον⁶² του Τιμίου Ξύλου του Σταυρού⁶³:

α) Συναντούμε αυτόν εντός του Παραδείσου, ως «Ξύλον Ζωής». Το ξύλο της ζωής ήταν τύπος του Τιμίου Σταυρού⁶⁴.

β) Το Ξύλον του Τιμίου Σταυρού συναντάται στην θυσία του Ισαάκ.

γ) Το φυτόν «Σαβέκ» εκ του οποίου εκρατείτο εκ των κεράτων ο θυσιασθείς αμνός, αντί του Ισαάκ, είναι τύπος του Τιμίου Σταυρού⁶⁵.

δ) Το ξύλο δια του οποίου ο Μωυσής με την εντολή του Θεού γλύκανε τα ύδατα της Μερράς και πότισε τον πορευόμενο στην γη της επαγγελίας λαό⁶⁶ δεν είναι άλλο από τον Τίμιο Σταυρό.

ε) Το ξύλο για το οποίο ομιλεί ο Προφήτης Ιερεμίας, όπου άρτος είναι το Σώμα του Κυρίου και αρνίον είναι πάλι Αυτός ο Κύριος⁶⁷.

στ) Το ξύλο «επί του οποίου εκαρφώθη ο Όφης ο χαλκούς υπό του Μωυσέως εν τη ερήμω, ίνα πας, ο δηχθείς εξ όφεως και επιβλέπων επ' αυτόν, μη αποθνήσκη, περί του οποίου διαβάζομεν εις τους αριθμούς»⁶⁸ είναι ο Τίμιος Σταυρός.

⁶² βλ. σχετικά Δανιήλ Μητροπολίτου Καισαριανής, Βύρωνος και Ύμηπτου, *Προτυπώσεις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στήν Παλαιά Διαθήκη*, Καισαριανή 2009.

⁶³ Δ. Παναγοπούλου, Τίμιος καί Ζωοποιός Σταυρός καί οὐχί φονικόν ὄργανον, *Άθῆναι* 1971, σσ. 5 – 10.

⁶⁴ Ψάλλει η Ορθόδοξος Εκκλησία στην Ε΄ Ωδή του Κανόνος του Σταυρού: «Σέ τό άοίδιμον ξύλον, έν ᾧ έτάθη Χριστός, ή τήν Έδέμ φυλάτπουσα στρεφομένη Ρομφαία, Σταυρέ, ήδέσθη κτλ.».

⁶⁵ «Έκεῖ, ξύλον Σαβέκ (ἦτοι ξύλον άφέσεως) μέ άμνόν, έδῶ, ξύλον Σταυροῦ μέ Άμνόν τοῦ Θεοῦ (βλ. Γεν. κβ΄, 13).

⁶⁶ βλ. Έξοδος ιε΄ 23-25.

⁶⁷ «Έγώ δέ ως άρνίον άκακόν άγόμενον τοῦ θύεσθαι οὐκ έγνων, έπ΄ έμέ έλογίσαντο λογισμόν πονηρόν, λέγοντες: δεῦτε καί έμβάλωμεν ξύλον εις τόν άρτον αὐτοῦ καί έκτρίψωμεν αὐτόν άπό γής ζώντων καί τό όνομα αὐτοῦ οὐ μή μνησθῆ ούκέτι».

⁶⁸ Καί έπαναλαμβάνει ό Κύριος λέγων: «Καί, καθώς Μωυσῆς ὕψωσε τόν ὄφιν, έν τή έρήμω, οὕτως ὕψωθῆναι δεῖ τόν υἱόν τοῦ ανθρώπου» (Ιωάν. γ΄ 14).

ζ) Ζωντανό τύπο του Τιμίου Σταυρού και της δυνάμεως⁶⁹ αυτού βρίσκουμε και στην ενέργεια του Μωυσή, Ααρών και Ώρ, όπου έχουμε την νίκη του Ιησού του Ναυή κατά του Αμαλήκ⁷⁰.

η) Το ξύλον, ο έρριψε Ελισσαιέ εις τον Ιορδάνης και ανέσυρεν τον πέλεκυν του εργάτου, ήτο τύπος του Σταυρού, δι' ου ανεσύρθη εκ του Άδου ο άνθρωπος⁷¹.

θ) Το ξύλον, δι' ου ο Μωυσής εκτύπησε την θάλασσαν και την πέτραν, εν τη ερήμω, ήτο τύπος του Σταυρού και τέλος

ι) Τέλειος τύπος του Σταυρού θεωρείται η ανάσταση του υιού της Σουμανίτιδος εκ μέρους του προφήτου Ελισσαιέ⁷².

⁶⁹ Η έννοια της δυνάμεως μέσα στο χώρο της Εκκλησίας δίνεται με κατατοπιστικό τρόπο από τον καθηγητή Νίκα Σωκράτη (βλ. Σ. Νίκα, *Λεξικό Ορθόδοξης Θεολογίας*, τόμ. 2, Αθήνα 2001, σσ. 249 – 255).

⁷⁰ Έξοδος κεφ. ιζ' 9-13. Σε αυτή την νίκη του Ιησού του Ναυή βλέπουμε και την νίκη του εσταυρωμένου Ιησού κατά του Σατανά. Διότι ο Αμαλήκ είναι τύπος του Σατανά (Αρ. κεφ. κδ' 20).

⁷¹ βλ. Δ' Βασιλ. στ', 5-7.

⁷² βλ. Β. Βασ. δ' 33.

β) Προέλευση και Ιερά Παράδοση του ξύλου του Τιμίου Σταυρού

Το Τιμίο Ξύλο αποτελείται από κέδρο, πεύκο και κυπαρίσσι, το οποίο οι προσκυνητές των Αγίων Τόπων, το συναντούν και στις δύο μορφές του: την φυσική σαν δέντρο και στον Ι.Ν. της Αναστάσεως, σαν προσκύνημα, το εμποτισμένο Τιμίο Ξύλο, με τις θείες ρανίδες αίματος Του Σταυρωθέντος Χριστού⁷³.

Η παράδοση όμως αυτού του ξύλου, έχει ως εξής⁷⁴: Οι τρεις άγγελοι στη φιλοξενία του Αβραάμ (που απεικονίζουν ορθόδοξα την Τριαδικότητα του Θεού), κρατούσαν από ένα ραβδί ο καθένας. Με την αναχώρησή τους, τα ξέχασαν. Η Σάρρα τα έβαλε στη φωτιά για να τα κάψει. Επειδή όμως είχαν μια ξεχωριστή ευωδία, ο Αβραάμ τα έβγαλε από τη φωτιά και τα φύλαξε σα θεόσταλτο δώρο.

Μετά από την καταστροφή των Σοδόμων και Γομόρρων, σώθηκε μόνο ο Λώτ και οι δύο κόρες του (έχοντας μείνει η γυναίκα του στήλη άλατος, επειδή παρήκουσε την εντολή “*φύγετε και πίσω μην κοιτάξετε*”). Οι δύο κόρες, νομίζοντας ότι όλος ο κόσμος είχε καταστραφεί, με πρόφαση την διαιώνιση του ανθρωπίνου είδους, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους, μέθυσαν τον πατέρα τους και συνήλθαν μαζί του⁷⁵. Όταν ο Λώτ το κατάλαβε, και αφού έφτασε στον Αβραάμ, του ζήτησε συγχώρεση για την αμαρτία που έκανε. Τότε ο Αβραάμ αφού τον δέχθηκε του τόνισε ότι ο Θεός συγχωράει τις αμαρτίες των ανθρώπων. Τότε του έδωσε τα τρία εξ ουρανού μισοκαμμένα ραβδιά να τα φυτέψει και τα οποία έπρεπε να ποτίζει καθημερινά με νερό του Ιορδάνη. Αν φύτρωναν, φυλλοβολούσαν και γινόνταν κανονικό δέντρο θα ήταν ένδειξη συγχώρεσης από τον

⁷³ βλ. Ύψωση Τιμίου Σταυρού – 14 Σεπτεμβρίου, <http://sof57sofia.spaces.live.com/Blog/cns!56AAF8060719E313!4328.entry>.

⁷⁴ βλ. Κ. Ρώμπα, *Ο Τιμίος και Ζωοποιός Σταυρός*, τομ. Α', Άγιον Όρος 2007, σσ. 89 – 92.

⁷⁵ βλ. Γεν. κεφ., 19, 31-338.

Θεό προς τον Λώτ. Ο Λώτ, δέχθηκε τον κανόνα του Αβραάμ και κουβαλούσε για τριάντα χρόνια νερό από τον Ιορδάνη, για να τα ποτίζει. Ο διάβολος όμως ο οποίος δεν θέλει να συγχωρούνται οι αμαρτίες των ανθρώπων και να είναι κοντά στο Θεό του έβαλε διάφορους πειρασμούς. Κουβαλούσε, λοιπόν, ο Λώτ το νερό από πολύ μακριά, μιας ημέρας δρόμο, αλλά στα μισά του δρόμου, κουραζότανε και καθότανε να ξεκουραστεί. Εκεί όμως από την κούραση, τον έπαιρνε ο ύπνος. Όταν ξυπνούσε έβλεπε τα ασκιά, που κουβαλούσε το νερό, να είναι άδεια, γιατί ο δαίμονας τα είχε γυρίσει και τα είχε αδειάσει. Κάποτε μάλιστα, τρύπαγε και τους ασκούς και χυνόταν το νερό.

Γύριζε πάλι ο Λώτ, για να πάρει νερό και πάλι ο διάβολος άδειαζε τους ασκούς και ξανά τα ίδια! Ο Λώτ όμως δεν υποχωρούσε αλλά συνέχεια, τα πότιζε έως ότου ήρθε ο καιρός και αυτά τα τρία ξερά ξύλα βλάστησαν, ρίζωσαν, πλέχθηκαν μεταξύ τους, ωσάν μια κοτσίδα, και άρχισαν να μεγαλώνουν. Έγινε ένα δέντρο μεγάλο ολόισιο σαν κυπαρίσσι και συγχρόνως έγινε τόσο χονδρό δένδρο, που δύο άνθρωποι δεν μπορούσαν να το αγκαλιάσουν.

Την εποχή του Σολομώντα, κόπηκαν ξύλα από όλη την περιοχή μαζί με πολλά κλαδιά αυτού του τρίκλωνου δέντρου, για να κατασκευαστεί με διαταγή του, η σκεπή του γνωστού ναού του Σολομώντα. Οι μάστορες όμως, όπως και να έβαζαν το συγκεκριμένο ξύλο, δεν ταίριαζε στην σκεπή, και για την αιτία αυτή, ονομάσθηκε από τους εργάτες άτιμο και το πέταξαν σε μια άκρη. Έτσι οι Ιουδαίοι, ξεχνώντας (ως συνήθως), την ίδια τους την παράδοση, όταν φώναζαν να σταυρωθεί ο Κύριος, διάλεξαν τον ατιμωτικό δια σταυρού θάνατο και μάλιστα, στο άτιμο για αυτούς, ξύλο.

γ) Η τιμητική προσκύνηση του Τιμίου Σταυρού και η εισαγωγή του στη χριστιανική λατρεία

«Η σταυρική θυσία του Κυρίου, εκτός του ότι προσέφερε τη σωτηρία σ' ολόκληρο τον κόσμο, αγίασε τον ίδιο τον Τιμίο Σταυρό και τον μετέτρεψε από σημείο καταδίκης, κυριολεκτικά κατάρας, σέ «*ἀφορμή χαρᾶς καί καύχησης ἐν Κυρίῳ*»⁷⁶.

Η Αποστολική και Μεταποστολική Εκκλησία, δεν χρησιμοποιούσε το σταυρό στην λατρεία της ούτε άλλο υλικό αντικείμενο προκειμένου να λατρεύσει τον Θεό «εν πνεύματι και αληθεία». Εν τούτοις, το όραμα το Μ. Κωνσταντίνου (312) και η εύρεση του σταυρού από τη μητέρα του Ελένη, συνέβαλαν ώστε ο σταυρός να εισαχθεί στην εκκλησία σαν απαραίτητο στοιχείο λατρείας. Επίσης οι χριστιανοί, μετά τον α' αιώνα, προκειμένου να παραστήσουν διάφορα πρόσωπα ή αρετές ή αντικείμενα της χριστιανικής πίστεως, χρησιμοποίησαν ορισμένα σύμβολα μεταξύ των οποίων ήταν και ο σταυρός⁷⁷.

Κατά τον β' και γ' αιώνα διασώζονται διάφορες μαρτυρίες για την προσκύνηση του Τιμίου Σταυρού. Ο Τερτυλλιανός ονομάζει τους χριστιανούς που τιμούν το Σταυρό *crucis religiosi*. Επίσης στους βίους των αγίων και μαρτύρων, βλέπουμε το σημείο του Σταυρού να κατέχει κεντρική θέση⁷⁸. Τόση ήταν η ευλάβεια και η τιμή των

⁷⁶ Κ. Καραϊσαρίδη (πρωτοπρεσβυτέρου), *Οι εορτές του Τιμίου Σταυρού*, Η' Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχών ιερών μητροπόλεων, «*Το Χριστιανικό Εορτολόγιο*», 18-20 Σεπτεμβρίου 2006, Βόλος, http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/h_symposio_eisigisi2.html.

⁷⁷ Α. Vasiliev, *Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας 324-1453*, Μτφρ. Δημοσθ. Σαβράμη, Αθήνα 2006, σσ. 70 – 72.

⁷⁸ «Η σημείωσις τοῦ σταυροῦ ἐγένετο... πρωταρχικῶς μὲν διὰ τοῦ ἐνός δακτύλου τοῦ μεγάλου ἀντίχειρος (μονοδάκτυλος σημείωσις) ἐπὶ τοῦ μετώπου καὶ τοῦ στήθους μέχρι τοῦ 5ου αἰῶνος. Ἀργότερα δέ, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος, ἡ σημείωσις ἐγένετο διὰ τῶν δύο δακτύλων (διδάκτυλος), τοῦ μέσου καὶ τοῦ δείκτου ἢ λιχανοῦ, ὅπως δηλαδὴ κάνουν σήμερα τὸν σταυρὸν τοὺς οἱ Καθολικοί, καὶ ἐκ τῶν

αρχαίων χριστιανών προς τον Τίμιο Σταυρό, ώστε συνόδευε την καθημερινή ζωή τους σε όλες τις εκφάνσεις της, ακόμη και στην κάλυψη των βιολογικών τους αναγκών⁷⁹.

Το σημείο του σταυρού βεβαίως όπως καταδεικνύει η χριστιανική αρχαιολογία έκανε έντονη την παρουσία του και σε επιγραφές, τάφους, συμβολικές απεικονίσεις στις κατακόμβες, όπως η άγκυρα και το μονόγραμμα του Χριστού κ.α.

Καθοριστικό ρόλο για την είσοδο του Σταυρού στη λατρεία της εκκλησίας διαδραμάτισε η εύρεση των λειψάνων του ξύλου του Τιμίου Σταυρού. Ήδη από τον 4^ο αιώνα και συγκεκριμένα από τα εγκαίνια του ναού του Μ. Κωνσταντίνου στα Ιεροσόλυμα στις 13 Σεπτεμβρίου του έτους 335 όπου εναποτέθηκε το μεγαλύτερο κομμάτι του ανευρεθέντος τότε Τιμίου Ξύλου το προσκυνηματικό ρεύμα προς τους Αγίους Τόπους θεωρείται αρκετά μεγάλο.

Σχετικά όμως με την λατρεία του Τιμίου Σταυρού υπάρχουν και ορισμένα μελανά σημεία. Ο πρωτοπρ. Κων. Καραϊσαρίδης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «μερικές φορές η ευλάβεια των χριστιανών χωρίς κάποια διάκριση οδήγησαν τους αυτοκράτορες Θεοδόσιο και Ιουστινιανό να απαγορεύσουν δια νόμου το σκάλισμα και τη σχεδίαση του Τιμίου Σταυρού σε τόπους που αντιβαίνουν στη γνήσια ευλάβεια και έχουν τον κίνδυνο της καταφρονήσεως του Τιμίου Σταυρού, όπως είναι οι δρόμοι ακόμη και τα δάπεδα των εκκλησιών. Αυτή την απαγόρευση με το ίδιο σκεπτικό έρχεται να την επικυρώσει η εν Τρούλλω σύνοδος (692) με τον 73^ο κανόνα της.

Ρώσων οι λεγόμενοι Ρασκολνίκοι ήτοι Παλαιοπιστοί. Τέλος από τοῦ 8ου αἰῶνος καί ἐντεῦθεν, εἰς τήν Ὁρθόδοξον Ἀνατολικήν Ἐκκλησίαν, ἐπεκράτησεν ἡ τριδάκτυλος σημείωσις τοῦ τ. Σταυροῦ, δηλαδή ἡ διά τῶν τριῶν δακτύλων» (Χ. Ενισλείδου, Ο Σταυρός, Αθήναι 1965, σ. 61).

⁷⁹ Επ' αυτού είναι χαρακτηριστικά τα λόγια του Τερτυλλιανού: «οπουδήποτε και αν πρόκειται να πάμε η για οπουδήποτε και αν πρέπει να αναχωρήσουμε, όταν φτάνουμε και όταν αναχωρούμε, όταν φοράμε τα παπούτσια μας, όταν κάνουμε το λουτρό μας, όταν τρώμε, όταν ανάβουμε το φως, όταν πέφτουμε να κοιμηθούμε, όταν καθόμαστε στο κάθισμα, όταν αρχίζουμε οποιαδήποτε συζήτηση, κάνουμε στο μέτωπό μας το σημείο του Σταυρού» (βλ. Κ. Καραϊσαρίδη (πρωτοπρ.), http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/h_symposio_eisigisi2.html).

Η εβδόμη όμως εν Νικαία Οικουμενική Σύνοδος (787) με τη συμπλήρωση του έργου της από τη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως (869) διατυπώνει επίσημα και οριστικά τη διδασκαλία της Εκκλησίας σχετικά με τη θέση του Τιμίου Σταυρού και των ιερών εικόνων στη λατρεία, διευκρινίζοντας ότι η τιμητική προσκύνηση των ιερών εικόνων θα πρέπει να είναι ανάλογη με την προσκύνηση του ιερού Ευαγγελίου και του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού»⁸⁰.

Η τιμή και η προσκύνηση του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού δείχνει και την ισχυρή θέση Αυτού μέσα στην εκκλησιαστική ζωή του κάθε χριστιανού. Γενικότερα για το Σταυρό υπάρχουν πάνω από 1.750 ύμνοι οι οποίοι περιέχονται στα εκκλησιαστικά λειτουργικά βιβλία Παρακλητική, Τριώδιο και Πεντηκοστάριο (χωρίς να συμπεριλαμβάνονται τα τροπάρια των Μηναίων και του Ωρολογίου) ενώ στο Ωρολόγιο συμπεριλαμβάνονται οι Χαιρετισμοί του Τιμίου Σταυρού.

⁸⁰ Κ. Καραϊσαρίδη (πρωτοπρεσβυτέρου), Οι εορτές του Τιμίου Σταυρού, Η' Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχών ιερών μητροπόλεων, «*Το Χριστιανικό Εορτολόγιο*», 18-20 Σεπτεμβρίου 2006, Βόλος, http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/h_symposio_eisigisi2.html.

δ) Ιστορικά στοιχεία περί των ευρέσεων και εμφανίσεων του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού

Ένα σύμβολο ατιμωτικού θανάτου, ο σταυρός, στα χρόνια της Ρωμαϊκής παντοκρατορίας, δέχθηκε πάνω του το σώμα του Ιησού Χριστού και κατά έναν τρόπο θαυμαστό για την ψυχολογία των ανθρώπων, έγινε σύμβολο ζωής και αντικείμενο «ποθητό» σε όλους, μας αναφέρει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος⁸¹.

Το 326, ένα χρόνο μετά την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, η αγία Ελένη πήγε στα Ιεροσόλυμα, να προσκυνήσει τους Αγίους Τόπους και να ευχαριστήσει το Θεό, για τις νίκες και τις θριαμβευτικές επιτυχίες του υιού της και πρώτου χριστιανού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου. Τότε έκτισε διάφορους ναούς, όπως στο όρος των Ελαιών και στο σπήλαιο της Βηθλεέμ. Με διαταγή του Κωνσταντίνου ανέλαβε να κτίσει μεγάλο ναό στο λόφο του Γολγοθά, εκεί που σταυρώθηκε ο Ιησούς Χριστός. Εκεί, πριν από διακόσια χρόνια, ο αυτοκράτορας Αδριανός, για να εμποδίσει τους χριστιανούς να προσκυνούν τον άγιο τόπο, είχε ανεγείρει ναό αφιερωμένο στην Αφροδίτη. Η αγία Ελένη κατεδάφισε τον ειδωλολατρικό ναό, ξεκαθάρισε τον τόπο, εξακρίβωσε τη θέση που σταυρώθηκε ο Κύριος και βρήκε τον τίμιο Σταυρό⁸².

⁸¹ PG, 48, 826-827.

⁸² Για την εύρεση του Τιμίου Σταυρού από την αγία Ελένη υπάρχουν αρκετές παραδόσεις. Όταν η Αγία Ελένη με τους συνοδούς της άρχισε τις έρευνες, μια νεαρή Εβραιοπούλα οδήγησε την Βασιλομήτορα στον Ιούδα (πρόκειται για τον δεύτερον Ιούδα, που πίστεψε, μετανόησε και έγινε Χριστιανός με το όνομα Κυριακός) που έμενε στα Ιεροσόλυμα, διότι εκείνος εγνώριζε από τους παλαιότερους την τοποθεσία, όπου είχαν ρίξει τους τρεις σταυρούς. Εκεί φύτευε και ένα αρωματικό φυτό, το γνωστό μας βασιλικό που βοήθησε ως εκ θαύματος την Αγία Ελένη (το μυρωδάτο αυτό φυτό λέγεται *βασιλικός*, γιατί φύτευσε στο σημείο που ήταν θαμμένος ο Σταυρός, όπου είχε σταυρωθεί ο βασιλιάς του κόσμου. Γι' αυτό μοιράζουν βασιλικό στις εκκλησίες στη γιορτή της Ύψωσης του Τιμίου Σταυρού, στις 14 Σεπτεμβρίου). Πήγε, λοιπόν, η Αγ. Ελένη στην τοποθεσία αυτή και πριν δώσει εντολή να αρχίσουν οι ανασκαφές, γονάτισε και προσευχήθηκε θερμά στον Χριστόν. Μόλις όμως σηκώθηκε στα πόδια της και πριν

Η είδηση ότι βρέθηκε ο τίμιος Σταυρός διαδόθηκε σ' όλο τον τότε χριστιανικό κόσμο. Έτρεξαν λοιπόν όλοι, και μάλιστα οι πιστοί της Παλαιστίνης, για να προσκυνήσουν το τίμιο ξύλο. Όταν περατώθηκε ο ναός της Αναστάσεως, που έκτισε η αγία Ελένη επάνω στο λόφο του Γολγοθά, στις 14 Σεπτεμβρίου του 336 έγιναν επίσημα και με κάθε λαμπρότητα τα εγκαίνια. Τότε ο Πατριάρχης των Ιεροσολύμων Μακάριος, επειδή το πλήθος του λαού ήταν πολύ, για να δουν όλοι και να προσκυνήσουν, ανέβηκε στον άμβωνα, που ήταν στη μέση του ναού και ύψωσε τον τίμιο Σταυρό. Οι πιστοί προσκυνούσαν, κάνοντας το σταυρό τους κι έλεγαν «Κύριε, ελέησον»⁸³. Αυτή υπήρξε και η πρώτη Ύψωση.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Θεολογίας Λάμπρο Σκόντζο «η δύναμη του Τιμίου Σταυρού φάνηκε στο θαυμαστό όραμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου⁸⁴, στα 312, ενώ βάδιζε εναντίον του Μαξεντίου κοντά στη Ρώμη. Ο Κωνσταντίνος εξέφραζε την νέα εποχή, σε αντίθεση με τους συναυτοκράτορές του, οι οποίοι εξέφραζαν και προσπαθούσαν να συντηρήσουν τον παλιό κόσμο, που κατέρρεε ραγδαία. Ο μεγάλος αυτοκράτορας είδε στον ουρανό, ημέρα μεσημέρι, το σημείο του σταυρού και την επιγραφή «**ΕΝ ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ**», σχηματισμένα με αστέρια⁸⁵. Ήταν η 28^η Οκτωβρίου 312. Από εκείνη την ώρα έδωσε διαταγή το σημείο αυτό να γίνει το

πει μια λέξη, έγινε μέγας σεισμός, μόνον στο σημείον αυτό, και το έδαφος σχίστηκε σε μεγάλο βάθος. Τότε άρχισαν αμέσως οι ανασκαφές και σε λίγη ώρα βρέθηκαν και οι τρεις σταυροί, προς γενικήν κατάπληξιν όλων των παρισταμένων. Συγκεκριμένα τώρα ο Σταυρός του Κυρίου τοποθετήθηκε πάνω σε νεκρή γυναίκα και αυτή αναστήθηκε! Συγκεκριμένα μόλις έβαλαν στο σώμα της τον τρίτον Σταυρόν (του Ιησού Χριστού), η ετοιμοθάνατη γυναίκα έγινε αμέσως καλά και σηκώθηκε στα πόδια της. Έτσι αποδείχτηκε ότι αυτός ήταν ο πραγματικός Τίμιος Σταυρός (βλ. Π. Σωτήρχου, Πως βρέθηκε και υψώθηκε ο Τίμιος Σταυρός, http://www.zoiforos.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=29).

⁸³ βλ. σχετικά Δ. Ψαριανού, *Εικόνες Έμφυχοι*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, 2000, σσ. 267-269.

⁸⁴ βλ. σχετικά Κ. Ρώμπα, *Ο Τίμιος και Ζωοποιός Σταυρός*, τομ. Α', Άγιον Όρος 2007, σσ. 43 - 44.

⁸⁵ Ο εκκλησιαστικός υμνογράφος Ανατόλιος λέγει το εξής: «Φωτολαμπής άστέρων τύπος, προεδείκνυε, Σταυρέ, τρόπαιον νίκης εύσεβεΐ άνακτι τῷ πάνυ, ού ή μήτηρ Ελένη, άνευραμένη, κοσμοφανη πεποίηκε...», (βλ. Μηναίον Σεπτεμβρίου, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, 2002, σ. 233).

σύμβολο του στρατού του και να σταματήσουν οι διωγμοί εναντίον των χριστιανών, καθώς και όλων όσοι διώκονταν για τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις»⁸⁶.

Η δεύτερη ύψωση του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού πραγματοποιείται μετά από τη νίκη του Αυτοκράτορα Ηρακλείου επί των Περσών οι οποίοι στο μεταξύ είχαν ουσιαστικά λεηλατήσει την Παλαιστίνη και είχαν κλέψει τον Τίμιο Σταυρό. Ύστερα από 280 περίπου χρόνια από την πρώτη ύψωση του Σταυρού, το 614 μ.Χ., οι Πέρσες κυρίευσαν τα Ιεροσόλυμα, έκαναν μεγάλες καταστροφές, πήραν αιχμάλωτο τον Πατριάρχη Ζαχαρία και μαζί τη μεγάλη ασημένια λειψανοθήκη, στην οποία η αγία Ελένη είχε φυλάξει τον τίμιο Σταυρό. Ο αυτοκράτορας Ηράκλειος, ύστερα από 14 χρόνια, έκαμε εκστρατεία, έφτασε νικητής ως την πρωτεύουσα της Περσίας, ελευθέρωσε τους αιχμαλώτους χριστιανούς, πήρε τον τίμιο Σταυρό και τον Πατριάρχη Ζαχαρία και γύρισε στην Κωνσταντινούπολη. Από εκεί κατέβηκε στα Ιεροσόλυμα, έβγαλε το βασιλικό στέμμα και ανυπόδητος, σηκώνοντας το κιβώτιο με το τίμιο Ξύλο το έφερε στο Γολγοθά⁸⁷. Εκεί, πάλι στις 14 Σεπτεμβρίου και στο ναό της Αναστάσεως, ο Πατριάρχης Ζαχαρίας ύψωσε στον άμβωνα τον Σταυρό κι ο λαός έψαλλε "Σώσον, Κύριε, τον λαόν σου...".

⁸⁶ Λ. Σκόντζου, *αφιέρωμα στην εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού*, (βλ.http://www.apostolikidiakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=afier&contents=contents_Ypsosis.asp&main=kat005&file=page1.htm).

⁸⁷ βλ. σχετικά Δ. Ψαριανού, *Εικόνες Έμψυχοι*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, 2000, σσ. 267-269.

ε) Οι εορτές του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού

ι. Η εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού

Η μεγάλη εορτή της Παγκοσμίου Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού είναι ένας σημαντικός εορτολογικός σταθμός της Εκκλησίας μας.

Η εορτή είναι αρχαιότατη και μια από τις Δεσποτικές εορτές, τις εορτές δηλαδή τις αφιερωμένες στο Δεσπότη Χριστό. Η εορτή συνδέεται με μεγάλα ιστορικά γεγονότα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, γι' αυτό έχει πανηγυρικό χαρακτήρα. Συγχρόνως όμως αναφέρεται στη σταύρωση και το θάνατο του Κυρίου, γι' αυτό και τιμάται με αυστηρή νηστεία, όπως η Μεγάλη Παρασκευή⁸⁸.

Αυτή την ημέρα η εκκλησία "θυμάται" και εορτάζει τις δύο ευρέσεις και υψώσεις του Τιμίου Σταυρού (έχουν αναφερθεί αναλυτικά στην προηγούμενη υποενότητα). Η πρώτη εύρεση από την αγία Ελένη και η ύψωση από το Μακάριο Ιεροσολύμων στις 14 Σεπτεμβρίου του 335 και η επιστροφή του Σταυρού από τον αυτοκράτορα Ηράκλειο και η ύψωση του από τον Πατριάρχη Ζαχαρία στις 14 Σεπτεμβρίου του 630.

Όσον αφορά την γένεση και την διάδοση της εορτής ο πρωτοπρεσβύτερος Κων. Καραϊσαρίδης αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής: «Το έτος 335 στις 13 Σεπτεμβρίου έγιναν τα εγκαίνια του Ναού της Αναστάσεως, του Μαρτυρίου (Martyrium) όπου ο επίσκοπος Ιεροσολύμων Μακάριος ανύψωσε πάνω στον άμβωνα τον Τίμιο Σταυρό προκειμένου να τον δουν και να τον προσκυνήσουν τα συγκεντρωθέντα πλήθη. Έτσι γεννήθηκε η εορτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού («έντεϋθεν ἤρξατο ἡ σταυροφανεία»).

⁸⁸ Το Ευαγγέλιο, που διαβάζεται στη θεία Λειτουργία, είναι το ίδιο που διαβάζεται και τη Μεγ. Παρασκευή.

Με την πάροδο του χρόνου η εορτή των εγκαινίων της 13ης Σεπτεμβρίου ατόνησε. Παρότι έχει ειδική ακολουθία που διασώζεται μέχρι σήμερα στο Μηναίο του Σεπτεμβρίου και διαρκούσαν οι εορταστικές εκδηλώσεις οκτώ ημέρες, κατέληξε σήμερα να παίζει ένα προεόρτιο εορταστικό ρόλο έναντι της εορτής της Υψώσεως στις 14 Σεπτεμβρίου, η οποία απέκτησε δεσπόζουσα θέση στο εορτολόγιο της Εκκλησίας, καθότι «ἴσα φέρει τή Μεγάλη Παρασκευή»⁸⁹.

Η εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού εορτάζεται στις 14 Σεπτεμβρίου σε Ανατολή και Δύση και αυτή η γενίκευση της εορτής οφείλεται σύμφωνα με τον άγιο Νεκτάριο Πενταπόλεως στη δεύτερη ιστορική ύψωση του Σταυρού επί της εποχής του Ηρακλείου.

Όσον αφορά την τελετή της Υψώσεως στα Ιεροσόλυμα, διατηρήθηκε μέχρι σήμερα, όπως ορίζεται στην τάξη της ακολουθίας της 14ης Σεπτεμβρίου και συγκεκριμένα την παραμονή γίνεται αρχιερατική λειτουργία με Λιτή στο Ναό της Αναστάσεως ενώ την επόμενη μέρα, μετά τη λειτουργία, ο προεστώς μεταφέρει το σταυρό στον τόπο της ευρέσεως και ο χορός ψάλλει «*Σταυρόν χαράξας Μωϋσής.....*». Μετά από την προσευχή στον τόπο της ευρέσεως ο επίσκοπος Θαβώρ πηγαίνει εν πομπή στο Γολγοθά, όπου γίνεται η πανηγυρική Ύψωση του Σταυρού και ακολουθεί η απόλυση⁹⁰.

Η εορτή της Υψώσεως σε αντίθεση με τις άλλες δεσποτικές εορτές τιμάται με αυστηρή νηστεία, καθόσον είναι ανάμνηση της σταυρικής θυσίας του Χριστού και είναι σαν τη Μ. Παρασκευή⁹¹. Γι' αυτό και στα βιβλικά αναγνώσματα της θείας λειτουργίας, το μεν αποστολικό ανάγνωσμα αναφέρεται στη σημασία της σταυρικής

⁸⁹ βλ. Κ. Καραϊσαρίδη (πρωτοπρεσβυτέρου), *Οι εορτές του Τιμίου Σταυρού*, Η' Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχών ιερών μητροπόλεων, «*Το Χριστιανικό Εορτολόγιο*», 18-20 Σεπτεμβρίου 2006, Βόλος, (βλ.http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/h_symposio_eisigisi2.html).

⁹⁰ Αυτόθι.

⁹¹ Ι. Φουντούλη, *Λογική Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1971, σσ. 221 - 222.

θυσίας και του σταυρού του Χριστού⁹², το δε ευαγγελικό ανάγνωσμα περιγράφει σκηνές της σταυρώσεως⁹³.

Οι ορθόδοξοι πιστοί τιμούμε με ιδιαίτερο τρόπο την αγία ημέρα της Υψώσεως του Σταυρού του Κυρίου μας. Οι ιερές ακολουθίες έχουν πανηγυρικό χαρακτήρα, ενώ κατακλύζουμε του ιερούς ναούς προκειμένου να προσκυνήσουμε τον Τίμιο Σταυρό και να αντλήσουμε δύναμη και χάρη ουράνια από αυτόν. Παίρνουμε μαζί μας κλώνους βασιλικού ως ευλογία και τον εναποθέτουμε στα εικονίσματα ως ελιξίριο κατά του κακού. Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι η τιμή και η προσκύνηση του Σταυρού είναι προσκύνηση του Ίδιου του Εσταυρωμένου Αυτρωτή μας Χριστού και όχι ειδωλολατρική πράξη, όπως κακόβουλα μας κατηγορούν οι ποικιλώνυμοι αιρετικοί. Ο Σταυρός του Κυρίου μας είναι το καύχημά μας, το νικηφόρο λάβαρο και το αήττητο όπλο κατά του μεγαλύτερου εχθρού μας, του διαβόλου. Με ένα στόμα και με μια καρδιά ψάλλουμε τον υπέροχο παιάνα, τροπάριο της μεγάλης εορτής: *«Σῶσον, Κύριε, τόν λαόν Σου καί εὐλόγησον τήν κληρονομίαν Σου»*⁹⁴.

⁹² βλ. Α' Κοριν. 1, 18-24.

⁹³ βλ. Ιωάν. ιθ , 6-11, 13-20, 25-28, 30.

⁹⁴ Απολυτίκιο εορτής της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου). Σε αυτό το τροπάριο αναφέρεται ότι ο λαός δεν ανήκει στους άρχοντας, οι οποίοι δεν έχουν το δικαίωμα να τον διευθύνουν ως δικό τους κτήμα, ανεξάρτητα από τον Θεό. Κληρονομία είναι η Εκκλησία, η μία, αγία, καθολική και αποστολική, που κρατά αμετάβλητα και αδιάλειπτα την διαδοχή, την διδασκαλία και τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος. Η φράση "νίκας τοις βασιλεύσιν" εννοιολογικά αναφέρεται στους άρχοντες που ηγούνται του λαού. Βέβαια για λόγους ποιμαντικούς, ακριβώς επειδή έχει ταλαιπωρηθεί ο ελληνικός λαός από παρεμβάσεις στα ενδότερα της εκκλησιαστικής ζωής και της λατρείας, μπορεί να γίνει αλλαγή κυρίως στο συγκεκριμένο τροπάριο, επειδή ψάλλεται σε κάθε αγιασμό, με την φράση " νίκας τοῖς εὐσεβέσι". Έπειτα, γίνεται λόγος για το πολίτευμα του Κράτους που προστατεύεται από τον Σταυρό: «καί τό σόν φυλάττων διά τοῦ σταυροῦ Σου πολίτευμα». Πρόκειται για ένα πολίτευμα που στηρίζεται στον αποκαλυπτικό λόγο του Θεού, στο πολίτευμα του Σταυρού, δηλαδή στην αγάπη ως υπέρβαση της φιλαυτίας. Και το ερώτημα τίθεται καυτό: Το σύγχρονο πολίτευμα εμπνέεται από τον Σταυρό του Χριστού, δηλαδή από τον αγώνα υπερβάσεως του ατομικισμού και της ατομοκρατίας, ή είναι ένα πολίτευμα ατομικής ευδαιμονίας και ηδονοκρατίας με τις ποικίλες μορφές της. Ακόμη στο τροπάριο αυτό γίνεται λόγος για βαρβάρους: «κατά βαρβάρων δωρούμενος». Το τροπάριο αυτό θέτει έναν βαθύ πολιτειακό προβληματισμό που δεν συνδέεται με την εξωτερική μορφή του πολιτεύματος, αλλά με τον τρόπο ζωής και πολιτείας τόσο των αρχόντων όσο και των αρχομένων (βλ. Ορθόδοξες απαντήσεις, http://orthodox-answers.blogspot.com/2007/09/blog-post_14.html).

ii. Εορτή της Σταυροπροσκυνήσεως (Κυριακή Γ' Νηστειών)

Η προβολή του σταυρού στη μέση της Σαρακοστής, μας υπενθυμίζει το σκοπό της βαθύτερης και εντατικότερης εκκλησιαστικής ζωής κατά τη διάρκεια της Σαρακοστής. Από τα παλιά χρόνια, το βράδυ του Σαββάτου της τρίτης εβδομάδος της Μεγάλης Τεσσαρακοστής, ο σταυρός μεταφέρεται στο κέντρο του ναού, και ολόκληρη η ακόλουθη εβδομάδα είναι γνωστή ως εβδομάδα του Σταυρού. Ξέρουμε πως η Μεγάλη Τεσσαρακοστή αποτελεί μια προετοιμασία για τη Μεγάλη Εβδομάδα, τότε που η Εκκλησία θα ανακαλέσει στη μνήμη της τον πόνο, τη σταύρωση και το θάνατο του Ιησού Χριστού πάνω στο σταυρό.

Η εορτή της Σταυροπροσκυνήσεως (Γ' Κυριακή των νηστειών) πρόκειται για μια εορτή η οποία πιθανόν προέκυψε από μετάθεση της ανάμνησης της ευρέσεως του Τιμίου Σταυρού (6 Μαρτίου)⁹⁵.

Άλλη άποψη σύμφωνα με τον πρωτοπρ. Καραϊσαρίδη είναι ότι «με ειδικό συσχετισμό την τελετή της προσκύνησης του Τιμίου Σταυρού στο λειτουργικό σημείο μεταξύ του τέλους του όρθρου και της έναρξης της θείας λειτουργίας, ανάγει την καταγωγή της στην ειδική τελετή της προβολής σε επίσημη προσκύνηση του Τιμίου Σταυρού, παλαιά στα Ιεροσόλυμα και αργότερα στην Κωνσταντινούπολη, τη Μεγάλη Παρασκευή»⁹⁶.

Ο Αλέξανδρος Σμέμαν αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «η υμνολογία που κυριαρχεί αυτή την Κυριακή παρουσιάζεται όχι μέσα

⁹⁵ Ι. Φουντούλη, *Λογική Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 36.

⁹⁶ Όμως αυτή η λειτουργική παλαιά πράξη έχασε την αίγλη της καθόσον αντικαταστάθηκε από τα εγκώμια της Μ. Παρασκευής, μεταγενέστερο οπωσδήποτε λειτουργικό μέρος. Ενώ, αντίθετα, διατήρησε τη λειτουργική της παλαιά σημασία στους Σύριους, τους Κόπτες της Αιγύπτου και τους Αρμένιους (βλ. Κ. Καραϊσαρίδη (πρωτοπρ.), http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/h_symposio_eisigisi2.html).

στα πλαίσια του πόνου, αλλά της νίκης και της χαράς. Ακόμα δε περισσότερο οι ειρμοί του κανόνα της Κυριακής είναι παρμένοι από την πασχαλινή ακολουθία "Ἀναστάσεως ἡμέρα" και ο κανόνας είναι παράφραση του αναστάσιμου κανόνα (Σταυροαναστάσιμος Κανόνας)⁹⁷.

Ολόκληρη η Δ' εβδομάδα των Νηστειῶν είναι ως μία εβδομάδα που ακτινοβολεί τον Τίμιο Σταυρό. Και μάλιστα μία λαμπρά ακτινοβολία του σταυρού που επιτρέπει αισιοδοξία και παραμερίζει όλα τα άλλα θέματα διδασκαλίας, αφού κυριαρχεί το θέμα του Σταυρού⁹⁸.

⁹⁷ Α. Σμέμαν, *Μεγάλη Σαρακοστή, πορεία πρὸς τὸ Πάσχα*, ἔκδ. τέταρτη, Ἀθήνα 1989, σ. 69.

⁹⁸ Ενδεικτικά αναφέρουμε ὅτι ἡ εβδομάδα αὐτὴ ονομάζεται «σταυροφόρος εβδομάς» που ἔχει ως κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν «φωτοφόρου τοῦ σταυροῦ προσκύνηση». Τελικὰ, μόλις τὴν Παρασκευὴ τῆς Δ' εβδομάδας τὸ εσπέρας οἱ αναφορὲς στὸν Τίμιο Σταυρὸ περιορίζονται, ἀφήνοντας ἐν τούτοις κάποια ἰχνη καὶ στὴν ὑμνολογία τοῦ Σαββάτου τῆς Δ' εβδομάδας (βλ. Κ. Καραϊσαρίδη (πρωτοπρ.), http://www.ecclesia.gr/greek/HolySynod/committees/liturgical/h_symposio_eisigis_i2.html).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΤΥΠΙΚΗ ΔΙΑΤΑΞΗ – ΔΟΜΗ - ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ ΤΗΣ ΥΨΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ Γ΄ ΚΥΡΙΑΚΗΣ ΤΩΝ ΝΗΣΤΕΙΩΝ (ΣΤΑΥΡΟΠΡΟΣΚΥΝΗΣΕΩΣ)

α) Τυπικό των δύο εορτών

Το σήμερον ισχύον Τυπικό στην Εκκλησία μας είναι το της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας Τυπικόν το καταρτισθέν υπό Γεωργίου Βιολάκη⁹⁹. Αποτελεί συνέχεια του Ιεροσολυμιτικού τυπικού (ς' αἰών μ.Χ.) και του τυπικού του πρωτοψάλτου Κωνσταντίνου (1838). Η ακριβής τήρηση του εν λόγω τυπικού εξασφαλίζει την συνέχεια της παραδόσεως και τον αγιότατο σκοπό της λατρείας. Καί αυτό, διότι νεωτερίζουσες τάσεις πολλῶν κληρικών καὶ λαϊκῶν θεολόγων και ιεροψαλτῶν απειλοῦν αὐτὴν την οὐσία και τον σκοπό της λατρείας αφού ο τύπος της λατρείας παραδόθηκε υπό του ἰδίου του Θεοῦ¹⁰⁰. Βέβαια οι διευθετήσεις που επέφερε δεν χαρακτηρίζονται πάντοτε ως οι καλύτερες.

Ο Γεώργιος Βιολάκης διέπρεψε ως Πρωτοψάλτης της Μεγάλης Εκκλησίας και ως Μουσικοδιδάσκαλος¹⁰¹. Κατὰ την περίοδον 1843-1875 ἔψαλλε ως Λαμπαδάριος (11 ἔτη) καὶ κατόπιν ως Πρωτοψάλτης

⁹⁹ Συμμετείχε δὲ μετὰ τῶν Σεβ. Μητροπολιτῶν Αἴνου, Σάμου, Καισαρείας, καὶ Μυτιλήνης εἰς τὴν συνοδικῶς διορισθεῖσα πενταμελὴ ἐπιτροπὴν, ἣτις ἀναθεώρησε τὰ προγενέστερα Τυπικὰ τῆς Ἐκκλησίας, τὰ μέχρι τότε ἐν χρῆσει τοιαῦτα ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πρωτοψάλτου, ἐν τῇ ἐκθέσει της διώρθωσε τὰ λάθη καὶ τὰς ἀνακρίβειας αὐτῶν. Ἀργότερα δὲ ἐξέδωσε καὶ τὸ πληρέστερον καὶ δεδιορθωμένον Τυπικόν, τὸ ὁποῖο τηρεῖται ἕως σήμερον, (βλ. Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο <http://www.ec-patr.net/gr/psaltai/violakis.htm>).

¹⁰⁰ βλ. σχετικὰ Α. Παπαχρήστου, «*Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἀκριβοῦς τηρήσεώς του Τυπικοῦ στὴν ὀρθόδοξο λατρεία*», περιοδικὸν *Συμβολή*, τόμ. 2, 2003.

¹⁰¹ βλ. Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, <http://www.ec-patr.net/gr/psaltai/violakis.htm>.

στον Ι.Ν. Αγίου Ιωάννου «έν Γαλατᾷ Κωνσταντινουπόλεως», και αυτή την περίοδο είχε ως καθοδηγητή του στις μουσικές μελέτες του, τον Θεόδωρο Φωκαέα. Απο το έτος 1875, προσελήφθη ως Πρωτοψάλτης στο Πατριαρχείο. Πολύτιμος θεωρείται η συμβολή του ως μέλος της Μουσικής Επιτροπής του 1881 «διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μουσικοῦ ὀργάνου Ψαλτήριον, καὶ τὸν καθορισμὸν τῶν τονιαίων διαστημάτων τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς».

Ακολουθεῖ η Τυπικὴ διάταξη των δύο εορτῶν που απασχολοῦν την παρούσα εργασία σύμφωνα με το προαναφερθέν Τυπικὸ της Μ.Χ.Ε.:

Εορτὴ υψώσεως του Τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου)

Τῇ 1Δ'.—Ἡ παγκόσμιος Ὑψωσις τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ.

(**Σημειώσεις.** Ἰστέον ὅτι, κατὰ τὴν μεγάλην ταύτην ἡμέραν τῆς Ὑψώσεως ἀνεπαύτατο ἐν Κυρίῳ ὁ ἐν ἀγίοις πατὴρ ἡμῶν Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, οὐ ψάλλεται δὲ ἡ Ἀκολουθία αὐτοῦ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς Ὑψώσεως, μετατεθείσης τῆς μνήμης αὐτοῦ τῇ ιγ' τοῦ Νοεμβρίου ἵνα μείνωσι τὰ τῆς Ἀκολουθίας αὐτοῦ ἀνελλιπῆ καὶ ἀμείωτα).

5. Εἰ τύχοι ἡ Ὑψωσις ἐν ἡμέρᾳ Κυριακῇ, οὐδὲν τῶν Ἀναστασίμων ψάλλομεν, ἀλλ' ἅπαντα τὰ τῆς εορτῆς.

Ἐν τῷ Μ. Ἐσπερινῷ μετὰ τὸν Προοιμιακὸν καὶ τὸ Ψαλτήριον, εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα ψάλλομεν τὰ γ' Προσόμοια Σταυροῦς ἀνυψούμενος εἰς ε', Δόξα Κεὶ νῦν Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη, Εἰσοδος, Φῶς ἱλαρὸν, τὸ Προκείμενον καὶ τὰ Ἀναγνώσματα. Εἰς τὰ Ἀπόστιχα, τὰ Προσόμοια Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός· οἱ Στίχοι Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυρεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ἕτερος, Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰώνων εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς· Δόξα Κεὶ νῦν Ὅνπερ πάσαι Μοῦσῆς, τὸ Ἀπολυτίκιον Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου ἐκ τρίτου, καὶ Ἀπόλυσις.

6. Εἰς τὸν Ὅρθρον μετὰ τὸν Ν' ψαλμὸν ἡ Λιτὴ, τὸ Τρισάγιον, τὸ Ἀπολυτίκιον καὶ ὁ Ἐξάψαλμος. Εἰς τὸ Θεὸς Κύριος τὸ Ἀπολυτίκιον ἐκ τρίτου, εἶτα τὸ Ψαλτήριον καὶ ὁ Πσάλμελος· τὰ Καθίσματα κατὰ σειρὰν ἐκ δευτέρου, οἱ Ἀναβήμοι, τὸ α' Ἀντίφωνον τοῦ δ' ἡχοῦ, τὸ Προκείμενον Εἰδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· Πᾶσα προὴ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ Ἀνάστασιν Χριστοῦ (ὅπερ λέγεται εἰς οἰανδήποτε ἡμέραν τύχη ἡ Ὑψωσις τοῦ Σταυροῦ) καὶ ὁ Ν' ψαλμὸς γῆμα, Δόξα Σὺ μου σκέπη

κραταιὰ ὑπάρχεις· Καὶ νῦν τὸ αὐτὸ, Στίχος Ἑλέησόν με ὁ Θεὸς, καὶ τὸ Ἰδιόμελον Σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ, ὁ Κανὼν εἰς ἕξ ἄνευ Στίχων, ἐκτὸς τοῦ Δόξα Καὶ νῦν· ἀπὸ γ' Ὠδῆς τὸ Κάθισμα ἅπαξ, ἀφ' ὧς τὸ Κοντάκιον, ὁ Οἶκος καὶ τὸ Μηνολόγιον, αἱ Καταβασίαι Σταυρὸν χαράξας, εἴτα ψάλλονται τῆς Θ' καὶ αἱ δύο Ὠδαί, καὶ αἱ δύο Καταβασίαι Μυστικὸς εἰ Θεοτόκε, καὶ Ὁ διὰ βρώσεως τοῦ ξύλου, τὸ α' Ἑξαποστειλάριον δις καὶ τὸ β' ἅπαξ. Εἰς τοὺς Αἶνους τὰ Προσόμοια Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος εἰς δ' (εἰς τὸ Αἰνεῖτε ὁ Πατριάρχης ἢ ὁ Ἀρχιερεὺς οὐ προκυνεῖ ὡς συνήθως, διότι μετ' ὀλίγον μέλλει προκυνῆται τὸν τίμιον Σταυρόν). Δόξα Καὶ νῦν Σήμερον προέρχεται, Δοξολογία Μεγάλῃ εἰς ἥχον δ', εἰς δὲ τὸ Ἀσματικὸν Ἄγιος ὁ Θεὸς γίνεται ἡ Εἴσοδος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ κατὰ τὴν ἐξῆς διάταξιν. Ὁ ἱερουργὼν Ἱερεὺς σταῖς ἐνώπιον τῆς ἀγίας Τραπεζῆς καὶ θυμιᾶσας τὸν τίμιον Σταυρὸν κείμενον ἐπὶ ταύτης ἐν δίσκῳ μετὰ κλάδων βασιλικοῦ καὶ τριῶν κηρίων, αἶρει τὸν δίσκον καὶ τίθησιν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς· στραφεὶς δὲ περὶ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερά, τῶν Ἱεροδιακόνων θυμιώντων καὶ τῶν Λαμπάδων, τῶν Ἑξαπτερύγων, καὶ τῶν Ψαλτῶν προπορευομένων, καὶ μετὰ τούτου τοῦ Πριμικηρίου φέροντος τὸ Διδύμβουλον, τῶν Ψαλτῶν δὲ ψαλλόντων τὸ Ἄγιος ὁ Θεὸς, φέρει τὸν Σταυρὸν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Νηοῦ ἔνθα ἵσταται τὸ Τετραπόδιον ἡντρεπισμένον, καὶ κύκλῳ αὐτοῦ περιελθὼν τρίς ἵσταται, καὶ βλέπων πρὸς Ἀνατολὰς, κρατῶν δὲ εἰς χεῖρας τὸν δίσκον ἐκφωνεῖ Σοφία, ὀρθοὶ, καὶ τίθησιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Τετραποδίου· εἴτα θυμιᾶζων κύκλῳ αὐτοῦ σταυροειδῶς, ψάλλει τὸ Σῶσον Κύριε ἅπαξ, τὸ αὐτὸ καὶ οἱ δύο Χοροὶ ἀνὰ μίαν μετὰ ταῦτα βελῶν μετανοίας τρεῖς (ἐν οἷς ἂν ἡμέρᾳ τύχῃ), καὶ λαβὼν ἀνὰ χεῖρας τὸν τίμιον Σταυρὸν μετὰ κλάδων βασιλικοῦ καὶ βλέπων πρὸς Ἀνατολὰς ὑψοῖ αὐτὸν καὶ λέγει μεγαλοφώνως· Ἑλέησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου δεόμεθά σου ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον, καὶ ἄρχονται οἱ Χοροὶ τῆς α' ἑκατοντάδος τοῦ Κύριε ἐλέησον, τοῦ Ἱερέως σφραγίζοντος ἐν ταῖς ἐνάρξεσι μετὰ τοῦ τιμίου Σταυροῦ τρίς καὶ κλίνοντος τὴν κεφαλὴν ἡρέμα, ὅσον σπιθαμὴν ἀπέχειν ἀπὸ τῆς γῆς· ἀνίσταται δὲ αὖθις κατὰ μικρὸν ἄχρι τῆς συμπληρώσεως τῆς α' ἑκατοντάδος· εἴτα στραφεὶς πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ βλέπων πρὸς Βορρᾶν λέγει Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ

τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν, καὶ οἱ Χοροὶ ἄρχον-
 ται τῆς β' ἑκατοντάδος, ὁ δὲ Ἱερεὺς ποιεῖ τὴν β' ὕψωσιν ὡς προ-
 διεγράφη· εἴθ' οὕτως στραφεὶς πρὸς Δυσμὰς, λέγει· Ἐτι δεόμεθα
 ὑπὲρ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν. . . καὶ οἱ Χοροὶ ἄρχονται τῆς
 γ' ἑκατοντάδος· πληρουμένης δὲ ταύτης, ὁ Ἱερεὺς στρέφεται πρὸς
 τὸ Νότιον μέρος καὶ λέγει· Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν ἐνδημιούν-
 των ἀγίων Ἀρχιερέων καὶ τῶν ἀποδημιούντων ἐν ταῖς ἐπαρ-
 χλαῖς αὐτῶν, καὶ γίνεται ἡ δ' ὕψωσις· καὶ αὖθις ὁ Ἱερεὺς στρα-
 φεὶς πρὸς Ἀνατολὰς, λέγει· Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν διακοινοῦν-
 των καὶ διακοινησάντων ἐν τῇ ἀγίᾳ ταύτῃ τοῦ Χριστοῦ
 Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ καὶ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς χριστιανῶν ὀρ-
 θοδόξων, ὑγείας τε καὶ σωτηρίας καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρ-
 τιῶν αὐτῶν, καὶ οἱ Χοροὶ ἄρχονται τῆς ε' ἑκατοντάδος· εἴτα
 τίθησιν ὁ Ἱερεὺς τὸν τίμιον Σταυρὸν ἐπὶ τοῦ δίσκου, καὶ προστελθὼν
 ὁ Πατριάρχης (ἢ ὁ Ἀρχιερεὺς) καὶ λαβὼν αὐτὸν μετὰ κλάδων βχ-
 σιλικοῦ, βλέπων πρὸς Ἀνατολὰς, ὑψοῖ αὐτὸν ψάλλων τὸ Ὁ Ὑ-
 ψωθείς ἐν τῷ Σταυρῷ ἐκουσίως· θεὸς δὲ τὸν Σταυρὸν ἐπὶ τοῦ
 δίσκου καὶ προσκυνῶν ψάλλει· Τὸν σταυρόν σου προσκυνοῦ-
 μεν Δέσποτα, ἅπαξ· τὸ αὐτὸ ψάλλουσι καὶ οἱ Χοροὶ ἀνὰ μίαν·
 εἴτα ἀσπασάμενος τὸν τίμιον Σταυρὸν εὐλογεῖ τὸν λαόν καὶ ἀνέρ-
 χεται εἰς τὸν θρόνον, τῶν Χορῶν ψαλλόντων τὸ Εἰς πολλὰ ἔτη.
 Μετὰ τοῦτο προσέρχονται οἱ Ἀρχιερεῖς ἀνὰ δύο κατὰ τάξιν καὶ
 προσκυνοῦσι τὸν τίμιον Σταυρὸν· προτερχόμενοι δὲ λαμβάνουσι
 παρὰ τοῦ Πατριάρχου τοὺς κλάδους τοῦ βχτιλικοῦ ἀσπαζόμενοι
 τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· ὡσχύτως καὶ πάντες οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ Ὀφφ-
 κιάλοι· ἐν τῷ μετὰ τούτῳ, ὁ β' Χορὸς ψάλλει τὸ Ἰδιόμελον
 Δεῦτε πιστοὶ, καὶ τούτου πληρωθέντες, ψάλλεται τὸ Ἀπολυ-
 τίκιον καὶ ἄρχεται ἡ Λειτουργία.

(Σημ. Ἰστέον ὅτι ἡ τάξις αὕτη τῆς Ὑψώσεως τοῦ Σταυροῦ
 γίνεται ἐν τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐνθα ἂν εὐρίσκηται χοροστατῶν
 Ἀρχιερέων· ἀπόντος δὲ τοῦ Πατριάρχου ἢ τοῦ Ἀρχιερέως, μόνος ὁ
 Ἱερεὺς ποιεῖ τὴν Ὑψώσιν, ὡς καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς Ἱεραῖς Ἐκκλη-
 σίαις· ἀλλὰ κατὰ τὴν δ' ἑκατοντάδα ὁ Ἱερεὺς λέγει· Ἐτι δεόμεθα
 ὑπὲρ ἐλέους, ζωῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας, συγχωρήσεως
 καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῶν Ἐπι-
 τρόπων, ἐνοριτῶν καὶ συνδρομητῶν τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας

ταύτης σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις αὐτῶν· κατὰ δὲ τὴν ἐ' ἑκατοντάδα λέγει, "Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῶν Ὁρθοδόξων, ὑγείας τε καὶ σωτηρίας καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν).

7. Εἰς τὴν Λειτουργίαν τὰ Ἀντίφωνα.

Ἀντίφωνον Α' Ἦχος α'.

Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου πρόσχες μοι,
ἵνα τί ἐγκατέλιπές με;

Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι
τῶν παραπτωμάτων μου.

Ὁ Θεός μου κεκράξομαι ἡμέρας καὶ
οὐκ εἰσακούσῃ.

Σὺ δὲ ἐν Ἀγίῳ κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος
τοῦ Ἰσραὴλ.

Ταῖς πρε-
σβείαις τῆς
Θεοτόκου
κτλ.

Ἀντίφωνον Β' Ἦχος β'.

Ἰνα τί ὁ Θεὸς ἀπόσω εἰς τέλος;

Μνήσθητι τῆς συναγωγῆς σου, ἧς ἐκτή-
σω ἀπ' ἀρχῆς.

Ὅρος Σιών τοῦτο, ὃ κατεσκήνωσας ἐν
αὐτῷ.

Ὁ δὲ Θεὸς Βασιλεὺς ἡμῶν, πρὸ αἰώ-
νων εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς.

Σῶσον ἡ-
μᾶς Ὡς . . .
ὁ σαρκὶ σταυ-
ρωθεὶς κτλ.
(οἷα ἂν ἡμέρᾳ
τύχῃ).

Ἀντίφωνον Γ' Ἦχος γ'.

Ὁ Κύριος ἐδασείλευσεν, ὀργιζέσθωσαν
λαοί.

Κύριος ἐν Σιών μέγας καὶ ὑψηλὸς ἐ-
στιν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς.

Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ ὀνόματί σου
τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερὸν καὶ ἅγιόν ἐστιν.

Σῶσον Κύ-
ριε τὸν λαόν
σου κτλ.

Εἰποδικὸν Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυ-
νεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι Ἅγιός ἐστι, Σῶ-
σον ἡμᾶς Ὡς Θεοῦ ὁ σαρκὶ Σταυρωθεὶς, ψάλλοντάς σοι Ἀλ-
ληλουῖα· τὸ Ἀπολυτίκιον Σῶσον Κύριε, τὸ Κοντάκιον Ὁ Ὑ-

ψωθεῖς, ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου Τὸν Σταυρόν σου προσκυνοῦμεν,
ὁ Ἀπόστολος Ὁ λόγος ὁ τοῦ Σταυροῦ, τὸ Εὐαγγέλιον Συμ-
βούλιον ἐποίησαν οἱ Ἀρχιερεῖς μέχρι τοῦ κλίνας τὴν κεφα-
λὴν παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Εἰς τὸ Ἐξαιρέτως Μυστικὸς εἶ Θεο-
τόκε, Κοινωνικὸν Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς, τὸ Ἀπολυτίκιον Σῶσον
Κύριε, καὶ Ἀπόλυσις.

Σημειωτέον ὅτι ἐν ἡ ἡμέρᾳ τύχη ἡ ἑορτὴ τῆς Ὑψώσεως, ἐν
τῷ Ἐσπερινῷ τῆς αὐτῆς ἡμέρας, Προκείμενον ψάλλεται τὸ Ὁ Θεὸς
ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ μετὰ τῶν Στίχων αὐτοῦ. Προσε-
πισημειωτέον ὅτι ἐν τῇ πανσέπτῳ ταύτῃ ἑορτῇ, φερούσῃ τὰ ἴσα τῆς
ἀγίας καὶ Μ. Παρασκευῆς, τελοῦμεν νηστεῖαν, μόνον δὲ ἂν συμπέσῃ
ἐν Σαββάτῳ ἢ Κυριακῇ γίνεται κατάλυσις οἴνου καὶ ἐλαίου.

Κυριακὴ Γ' Νηστειῶν (Σταυροπροσκυνήσεως)

38. Τῷ Σαββάτῳ ἐσπέρας, εἰς τὸ Κύριε ἐκέκραξα ψάλλομεν
Ἀναστάσιμα 5' καὶ τοῦ Σταυροῦ δ', Δόξα Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν,
Καὶ νῦν τὸ α' Θεοτοκίον τοῦ ἡχοῦ. Εἰς τὰ Ἀπόστιχα, τὰ ἀναστά-
σιμα Στιχηρά, Δόξα Καὶ νῦν Ὁ συμμαχήσας Κύριε, τὸ ἀνα-
στάσιμον Ἀπολυτίκιον, Δόξα Σῶσον Κύριε, Καὶ νῦν Τοῦ
Γαβριὴλ φθεγξαμένου, καὶ Ἀπόλυσις.

39. Τῇ Κυριακῇ εἰς τὸν Ὅρθρον, μετὰ τὸν Ν' ψαλμόν, ὁ Τρια-
δικὸς κανὼν, Δόξα Καὶ νῦν τῆς Λιτῆς Ὁρῶσά σε ἡ κτίσις ἅπα-

24. Εἰς τὰ δύο τελευταῖα τῶν Αἰνῶν Τροπάρια τοῦ Ἁγίου ψάλλ-
ονται Στίχοι Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας
μου σύνεσιν καὶ τὸ Οἶ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιοσύνην, καὶ οἱ ὁ-
δοὶ σου ἀγαλλιάσει ἀγαλλιάσονται.

σα καὶ τὸ Ἀξίον ἔστιν, τὸ Τρισάγιον, τὸ Ἀπολυτίκιον Σῶσον Κύριε καὶ ὁ Ἐξάψαλμος. Εἰς τὸ Θεὸς Κύριος, τὸ ἀναστάσιμον Ἀπολυτίκιον, Δόξα τῷ τοῦ Σταυροῦ, Καὶ νῦν Τοῦ Γαβριὴλ φθεγγαμένου, τὸ Ψαλτήριον, ὁ Πολυέλεος, τὰ ἀναστάσιμα Καθίσματα κατὰ σειρὰν, καὶ μετὰ τὴν 6' Στιχολογίαν τὸ Ἐν παραδείσῳ μὲν τὸ πρὶν δις²⁵, ἡ Ὑπικτή, οἱ Ἀνάβημοι τοῦ ἤχου καὶ τὸ Προκείμενον, ὁ Κανὼν τοῦ Τριωδίου εἰς ἡ' εἰς τὸ α' Τροπάριον ἐκάστης Ὡδῆς Δόξα τῇ ἀγίᾳ Ἀναστάσει σου, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ Δόξα σοι ὁ Θεὸς ἡμῶν δόξα σοι, εἰς δὲ τὰ δύο τελευταῖα Δόξα Καὶ νῦν ἀπὸ γ' Ὡδῆς τὰ Καθίσματα τοῦ Τριωδίου κατὰ σειρὰν, ἀφ' ὧν Κοντάκιον καὶ Οἶκος τοῦ αὐτοῦ, τὸ Μηνολόγιον καὶ τὸ Ὑπόμνημα τῆς Κυριακῆς, αἱ Καταβασίαι Ὁ θειότατος προετύπωσε καὶ ἄψαυ ἡ ἐν ταῖς Κυριακαῖς τοῦ Τριωδίου διάταξις τοῦ Ἑωθινοῦ Εὐαγγελίου· εἶτα στιχολογοῦμεν Τὴν τιμιωτέραν, τὸ ἀναστάσιμον Ἐξαπτετελάριον, τὸ τοῦ Τριωδίου καὶ τὸ Θεοτοκίον. Εἰς τοὺς Αἶνους²⁶, Ἀναστάσιμα δ' καὶ Προσόμοια τοῦ Σταυροῦ δ', Δόξα τῇ ὑψηλόφρονα γνώμῃ, Καὶ νῦν Ὑπερευλογημένη, Δοξολογία Μ. καὶ μετ' αὐτὴν ψάλλεται ὑπὲρ τῶν Χορῶν τὸ Ἀτματικὸν καὶ γίνεται ἡ Εἴσοδος τοῦ τιμίου Σταυροῦ ὡς ἔφεξῃς. Οἱ Χοροὶ κατερχόμενοι μεταβαίνουσιν εἰς τὴν βόρειον τοῦ Ἱεροῦ πύλιν ψάλλοντες, ὁ δὲ Ἱερεὺς, ἐνδεδυμένος τὴν στολὴν αὐτοῦ, θυμιᾷ τὴν ἀγίαν Τράπεζαν καὶ τὸν τίμιον Σταυρὸν κείμενον ἐπὶ τῆς ἀγίας Τραπεζῆς ἐπὶ δίσκου ὑψιτεπισμένου μετὰ ἀνθέων καὶ τριῶν κηρῶν καὶ θυμιάσας αἶρει αὐτὸν ἐπὶ κεφαλῇ καὶ ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς βορείου Πύλης τοῦ Βήματος, προπορευομένων αὐτοῦ λαμπάδων ἐξαπτερύγων, καὶ δύο θυμιατῶν καὶ τοῦ Πριμικυρίου κρατοῦντος τὸ Διβάμβουλον· ὅταν φθάσῃ εἰς τὸ μέσον τοῦ Νηοῦ, ὅπου ἵσταται προηψιτεπισμένον τὸ τετραπόδιον, ποιεῖ τρεῖς κύκλους περὶ αὐτὸ, εἶτα βλέπων πρὸς ἀνατολὰς ἐκφωνεῖ Σοφία, ὀρθοὶ, καὶ θεῖς τὸν δίσκον μετὰ τοῦ Σταυροῦ ἐπὶ τοῦ τετραποδίου, θυμιᾷ σταυροειδῶς ψάλλων τὸ Σῶσον Κύριε

25. Εὐλογητάρια οὐ λέγονται.

26. Ὁ Πατριάρχης (ἢ ὁ χοροστατῶν Ἀρχιερεὺς) οὐκ ἀσπάζεται τὰς ἀγίας Εἰκόνας, κατὰ τὸ ἔθος, ὡς μέλλων μετ' ὀλίγον ἀσπασθαι αὐτὸν τὸν τίμιον Σταυρόν.

τὸν λαόν σου, τὸ αὐτὸ ψάλλουσι καὶ οἱ δύο Χοροί· εἶτα ὁ Πατριάρχης κατέρχεται τοῦ θρόνου καὶ στὰς ἐνώπιον τοῦ τετραποδίου, προσκυνεῖ τὸν τίμιον Σταυρὸν ψάλλον Τὸν Σταυρὸν σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα ἅπαξ, τὸ αὐτὸ δὲ ἐπαναλαμβάνουσι καὶ οἱ Χοροὶ ἀνὰ μίαν· ἔπειτα εὐλογήσας τὸν λαόν, τῶν Χορῶν ψαλλόντων τὸ *Εἰς πολλὰ ἔτη*, ἀνέρχεται αὐθις εἰς τὸν θρόνον, οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνὰ δύο κατὰ τάξιν προσκυνοῦσι τὸν τίμιον Σταυρὸν καὶ λαμβάνουσι παρὰ τοῦ Πατριάρχου ἄνθη, ὡς καὶ οἱ Ὀρφικιστῆς²⁷, ψάλλοντος τοῦ 6' Χοροῦ τὸ Ἰδιόμελον *Δεῦτε πιστοὶ*, μετὰ τοῦτο ψάλλεται τὸ *Σῶσον Κύριε* καὶ ἄρχεται ἡ Λειτουργία.

40. Εἰς τὴν Λειτουργίαν, τὰ Ἀντίφωνα.

Ἀντίφωνον Α'.

Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε.

Ἐδωκας τοῖς φοβουμένοις σε σημείωσιν, τοῦ φυγεῖν ἀπὸ προσώπου τούτου.

Ἀνέδης εἰς ὕψος, ἠχμαλώτευσας αἰχμαλωσίαν.

Ἐδωκας κληρονομίαν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, Κύριε.

Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου.

Ἀντίφωνον Β'.

Ἐἶδον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ Σῶσον... ὁ (ἀσωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.) ραστὰς ἐκ ...

27. Ἐρροεῖται οἴκοθεν ὅτι εἰς τῶν Ἱερῶν ἀκολουθῶς περιφέρει τὸν τίμιον Σταυρὸν εἰς πάσας τοὺς ἐκκλησιαζομένους ἀνδρας τε καὶ γυναῖκας ὅπως προσκυνήσωσιν αὐτὸν καὶ λάβωσιν ἄνθη, ὡς εἴθισται, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ. Τοῦτο βεβαίως γίνεται παρταχοῦ ὅπου ὑπάρχουσι πλείονες Ἱερεῖς· εἰ δὲ μὴ, αὐτὸς ὁ λειτουργῶν Ἱερεὺς ἐκτελεεῖ τὸ καθήκον τοῦτο, καὶ οἱ Χοροὶ ψάλλουσι τὰ ἐν τῷ Τριψόδιῳ Ἰδιόμελα, μέχρις οὗ ἀποπερατώσῃ τὸ ἔργον αὐτοῦ.

Προσκυνήσωμεν εἰς τὸν τόπον, οὐ ἔ-
στησαν οἱ πόδες αὐτοῦ.

Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰώ-
νων εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς.

Ῥψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν· ῥψωθή-
σομαι ἐν τῇ γῇ.

Σῶσον ἡμᾶς...

ὁ ἀναστὰς ἐκ

νεκρῶν

Ἀρτίφωνον Γ'.

Ῥψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ
προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν
αὐτοῦ.

Σῶσον ὁ Θεὸς τὸν λαόν σου καὶ εὐ-
λόγησον τὴν κληρονομίαν σου.

Καὶ ποιέμανον αὐτοὺς καὶ ἔπαρον αὐ-
τοὺς ἕως τοῦ αἰῶνος.

Τὴν ἄχραντον

Εἰκόνα σου...

Μετὰ τὴν Εἴσοδον, τὸ ἀναστάσιμον Ἀπολυτίκιον, τὸ Σῶσον
Κύριε, τὸ τοῦ Ἀγίου τοῦ Νεοῦ, καὶ Κοντάκιον Τῇ ὑπερμάχῳ,
ἀντὶ τοῦ Τρισαγίου, Τὸν Σταυρόν σου προσκυνοῦμεν Δέσπο-
τα, καὶ καθεξῆς ἡ Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου, Κοινωνικὸν Ἐση-
μειώθη ἐφ' ἡμᾶς, τὸ Σῶσον Κύριε ἀντὶ τοῦ Εἶδομεν τὸ φῶς,
καὶ Ἀπόλυσις.

Τῇ αὐτῇ Κυριακῇ ἐσπέρχας τὴν τοῦ Ἑσπερινοῦ τυπικὴν διάτα-
ξιν ὅρα ἐν τῇ Α' Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν § 31.

β) Τροπάρια των ακολουθιών του Εσπερινού και
του Όρθρου των δύο εορτών (ιδιόμελα -
αυτόμελα – προσόμοια)

Τροπάρια στην εκκλησιαστική υμνολογία ονομάζονται τα διάφορα μικρά άσματα που ψάλλονται στις διάφορες εκκλησιαστικές ακολουθίες¹⁰². Το όνομά τους προέρχεται από τους Εβδομήκοντα και από συγγράμματα των Πατέρων της Εκκλησίας.

Η αρχή καθιέρωσης αυτών ανάγεται στον 4^ο – 5^ο αιώνα και αρχαιότεροι ποιητές αυτών φέρονται οι Άνθιμος και Τιμοκλής που άκμασαν στη Κωνσταντινούπολη και των οποίων όμως τα τροπάρια δεν διασώθηκαν. Από τους καλύτερους όμως του είδους αυτού της εκκλησιαστικής ποίησης φέρονται ο Κύριλλος ο Αλεξανδρείας, ο Ανατόλιος κ.ά¹⁰³.

Τα τροπάρια γενικά είναι ποιητικά κείμενα χωρίς ομοιοκαταληξία, γι' αυτό μοιάζουν με πεζά κείμενα, και διακρίνονται σε πολλά είδη αναλόγως του περιεχομένου, του χρόνου που ψάλλονται στις ακολουθίες, του μέλους (μουσικής) αυτών και των στίχων τους:

Α) Κατά περιεχόμενο, τα τροπάρια διακρίνονται στα: Αναστάσιμα, Μαρτυρικά (τροπάρια που εξυμνούν έναν ή περισσότερους μάρτυρες), Νεκρώσιμα και Θεοτόκια¹⁰⁴.

Β) Κατά το χρόνο (στιγμή) που ψάλλονται, τα τροπάρια διακρίνονται στα: Εωθινά και Απολυτικά¹⁰⁵.

Γ) Κατά το μέλος αυτών, τα τροπάρια διακρίνονται σε Αυτόμελα¹⁰⁶ (από μουσική άποψη, τα τροπάρια που έχουν

¹⁰² Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σσ. 24 - 25.

¹⁰³ βλ. σχετικά Α. Φυτράκη, *Η εκκλησιαστική ημών ποίησης*, Αθήναι 1957.

¹⁰⁴ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σσ. 146 - 149.

¹⁰⁵ Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 640 - 641.

¹⁰⁶ βλ. σχετικά Ι. Καστρινάκη, *Αυτόμελα τροπάρια*, Χανιά 2008.

πρωτότυπο μέλος), Ιδιόμελα, Προσόμοια (αυτά που δεν έχουν πρωτότυπο μέλος αλλά ακολουθούν το μέλος άλλων τροπαρίων), Οίκους και Καθίσματα.

Δ) Κατά τους στίχους που προτάσσονται αυτών, τα τροπάρια διακρίνονται σε: Απόστιχα, Δοξαστικά¹⁰⁷, Μεγαλυνάρια¹⁰⁸, Στιχηρά και άλλα.

Υπάρχουν επίσης τροπάρια για τον εσπερινό, τον όρθρο και την λειτουργία, για κάθε ημέρα της εβδομάδος και για κάθε εορτή. Τα τροπάρια περιλαμβάνονται στα λειτουργικά βιβλία της Εκκλησίας που είναι σήμερα σε χρήση, όπως Παρακλητική, Μηναία, Ωρολόγιον και άλλα. Το εκκλησιαστικό βιβλίο που καθορίζει πόσα και ποια τροπάρια ψάλλονται σε κάθε ακολουθία ονομάζεται Τυπικό.

Τέλος στην εκκλησιαστική υμνογραφία, το σύστημα τροπαρίων που περιέχει ωδές ονομάζεται «Κανόνας», η δε πρότυπος στροφή με την οποία και ψάλλονται οι στροφές των κανόνων λέγεται ειρμός¹⁰⁹.

ι. Δομή ακολουθιών της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου)

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ

Η ακολουθία του Εσπερινού τελείται το εσπέρας. Είναι η 1^η ακολουθία του 24ώρου και με αυτήν εισάγονται στη λατρευτική πράξη της Εκκλησίας οι ακολουθίες της νέας ημέρας. Η τυπική τάξη των τροπαρίων του εσπερινού της εορτής σύμφωνα με την

¹⁰⁷ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 147.

¹⁰⁸ Αυτόθι.

¹⁰⁹ Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 586 – 588.

ακολουθία και την τυπική της διάταξη έχει, σε γενικές γραμμές, ως εξής¹¹⁰:

Α) ΤΑ ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ. Ανάμεσα στους τελευταίους στίχους της Στιχολογίας των ψαλμών του Λυχνικού (140, 141) παρεμβάλλονται τα λεγόμενα Στιχηρά Προσόμοια.

Σε ήχο πλ. β' προς το Ὅλην ἀποθέμενοι: «Σταυρός ἀνυψούμενος, τοῦ ἐν αὐτῷ ὑψωθέντος.....», «Μωσῆς προετύπου σε, χείρας ἐκτείνας εἰς ὕψος.....», «Σταυρέ πανσεβάσμιε, ὃν περιέπουσι τάξεις.....»¹¹¹.

Σταυρός ἀνυψούμενος, τοῦ ἐν αὐτῷ ὑψωθέντος, τό πάθος τό ἄχραντον, ἀνυμνεῖν προτρέπεται κτίσιν ἅπασαν· ἐν αὐτῷ κτείνας γάρ, τόν ἡμᾶς κτείναντα, νεκρωθέντας ἀνεζώωσε, καί κατεκάλλυνε, καί εἰς οὐρανοῦς πολιτεύεσθαι, ἡξίωσεν ὡς εὐσπλαγχνος, δι' ὑπερβολήν ἀγαθότητος· ὅθεν γεγηθότες, ὑψώσωμεν τό ὄνομα αὐτοῦ, καί τήν αὐτοῦ μεγαλύνωμεν ἄκραν συγκατάβασιν.

Μωσῆς προετύπου σε, χείρας ἐκτείνας εἰς ὕψος, καί κατατροπούμενος, Ἀμαλήκ τόν τύραννον, Σταυρέ τίμιε, τῶν πιστῶν καύχημα, Ἀθλητῶν στήριγμα, Ἀποστόλων ἐγκαλλώπισμα, Δικαίων πρόμαχε, πάντων τῶν Ὁσίων διάσωσμα· διό σέ ἀνυψούμενον, βλέπουσα ἡ κτίσις εὐφραίνεται, καί πανηγυρίζει, δοξάζουσα Χριστόν τόν διά σου, τά διεστῶτα συνάψαντα, ἄκρα ἀγαθότητι.

Σταυρέ πανσεβάσμιε, ὃν περιέπουσι τάξεις, Ἀγγέλων γηθόμεναι, σήμερον ὑψούμενος, θείῳ νεύματι, ἀνυψοῖς ἅπαντας, τοὺς κλοπή βρώσεως, ἀπωσθέντας καί εἰς θάνατον, κατολισθήσαντας· ὅθεν σε καρδία καί χεῖλεσι, πιστῶς περιπτυσσόμενοι, τόν ἁγιασμόν ἀρυόμεθα, Ὑψοῦτε βοῶντες, Χριστόν τόν ὑπεράγαθον Θεόν, καί τό αὐτοῦ προσκυνήσατε, θεῖον ὑποπόδιον.

¹¹⁰ βλ. Μ. Μπερκουτάκη, «Τυπικόν» (βλ. <http://www.oodegr.com/oode/biblia/typiko1/kef3.htm>).

¹¹¹ Μηναῖον Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος ἐκδ. Β', 2002, σ. 229.

Β) ΤΟ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ. Το Δοξαστικό των στιχηρών¹¹² σε ήχο β' είναι: «Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη, τό εὐλογημένον ξύλον προσκυνήσωμεν»¹¹³.

Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη τό εὐλογημένον ξύλον προσκυνήσωμεν, δι' οὐ γέγονεν ἡ αἰώνιος δικαιοσύνη· τόν γάρ προπάτορα Ἀδάμ, ὁ ἀπατήσας ἐν ξύλῳ, τῷ Σταυρῷ δελεάζεται· καί πίπτει κατενεχθεῖς πτῶμα ἑξαίσιον, ὁ τυραννίδι κρατήσας τοῦ βασιλείου πλάσματος. Αἷματι Θεοῦ, ὁ ἴος τοῦ ὄφεως ἀποπλύνεται· καί κατάρα λέλυται, καταδίκης δικαίας, ἀδίκῳ δίκη τοῦ δικαίου κατακριθέντος· ξύλῳ γάρ ἔδει τό ξύλον ἰσασθαι, καί πάθει τοῦ ἀπαθοῦς, τὰ ἐν ξύλῳ λύσαι πάθη τοῦ κατακρίτου. Ἀλλά δόξα Χριστέ βασιλεῦ, τῇ περί ἡμᾶς σου φρικτῇ οἰκονομίᾳ, δι' ἧς ἔσωσας πάντας, ὡς ἀγαθός καί φιλόανθρωπος.

Γ) ΙΔΙΟΜΕΛΑ ΛΙΤΗΣ. Η Ακολουθία της Λιτής, σήμερα, αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο από αυτά περιέχει ιδιόμελους ὕμνους, που ψάλλονται από τους δύο χορούς σε διάφορους ήχους. Το δεύτερο μέρος της Λιτής περιέχει μια σειρά από αιτήσεις του ιερέα, στις οποίες ο χορός απαντά με τις σύντομες φράσεις: «Κύριε ἐλέησον» καί «Παράσχου Κύριε». Τα ιδιόμελα της Λιτής είναι:

Σε ήχο α' Ανδρέου Ιεροσολυμίτου «Σήμερον ὡς ἀληθῶς, ἡ ἀγιοφθογγος ρῆσις τοῦ Δαυῖδ.....», «Τό φυτευθέν ἐν Κρανίου τόπῳ ξύλον τῆς ὄντως ζωῆς.....», «Προτυπῶν τόν Σταυρόν σου Χριστέ, ὁ πατριάρχης Ἰακώβ.....».

Σήμερον ὡς ἀληθῶς, ἡ ἀγιοφθογγος ρῆσις τοῦ Δαυῖδ πέρας εἴληφεν· ἰδοὺ γάρ ἐμφανῶς, τό τῶν ἀχράντων ποδῶν σου προσκυνούμεν ὑποπόδιον· καί ἐν τη τῶν πτερύγων σου ἐλπίζοντες σκιά, πανοκτίρμον βοῶμέν σοι· Σημειωθήτω ἐφ' ἡμᾶς τό φῶς τοῦ προσώπου σου, καί ἀνύψωσον τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ σου τό κέρας, τῇ τοῦ τιμίου Σταυροῦ σου ἀνυψώσει, Χριστέ πολυέλεε.

¹¹² Αὐτόθι.

¹¹³ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 4, σσ. 209 - 210.

Τό φυτευθέν ἐν Κρανίου τόπῳ ξύλον τῆς ὄντως ζωῆς, ἐν ᾧ εἰργάσατο σωτηρίαν ὁ τῶν αἰώνων Βασιλεύς, ἐν μέσῳ τῆς γῆς, ὑψούμενον σήμερον, ἀγιάζει τοῦ κόσμου τά πέρατα, καί ἐγκαινιάζεται τῆς Ἀναστάσεως ὁ οἶκος· ἀγάλλονται Ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ, καί εὐφραίνονται ἄνθρωποι ἐπὶ τῆς γῆς, δαυϊτικῶς βοῶντες καί λέγοντες· Ὑψοῦτε Κύριον τόν Θεόν ἡμῶν, καί προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστιν, ὁ παρέχων τῷ κόσμῳ τό μέγα ἔλεος.

Προτυπῶν τόν Σταυρόν σου Χριστέ, ὁ πατριάρχης Ἰακώβ, τοῖς ἐγγόνοις τήν εὐλογίαν χαριζόμενος, ἐπὶ ταῖς κάραις ἐναλλάξ τὰς χεῖρας ἐπέθηκε· τοῦτον δέ Σωτήρ ἡμεῖς σήμερον ἀνυψοῦντες κραυγάζομεν· Δώρησαι τῷ φιλοχρίστῳ βασιλεῖ τό νίκος, ὡς Κωνσταντίνῳ τό τρόπαιον.

Σέ ἤχο β' Θεοφάνους «Θεῖος θησαυρός ἐν γῇ κρυπτόμενος, τοῦ Ζωοδότου ὁ Σταυρός.....», Κυπριανοῦ «Ἡ τῶν χειρῶν ἐναλλαγή τοῦ Πατριάρχου Ἰακώβ.....», Λέοντος Δεσπότη «Σὺ μου σκέπη κραταῖά ὑπάρχεις, ὁ τριμερὴς Σταυρός τοῦ Χριστοῦ.....».

Θεῖος θησαυρός ἐν γῇ κρυπτόμενος, τοῦ Ζωοδότου ὁ Σταυρός, ἐν οὐρανοῖς ἐδείκνυτο βασιλεῖ εὐσεβεῖ, νίκης κατ' ἐχθρῶν ὑπογραμμὸν δηλῶν νοερὸν· ὃν γεγηθῶς πίστει καί πόθῳ, θεόθεν ἀναδραμῶν πρὸς θεωρίας ὕψωσιν, σπουδῇ μεγίστῃ ἐκ γῆς λαγόνων ἀνέφηνεν, εἰς κόσμου λύτρον, καί σωτηρίαν τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ἡ τῶν χειρῶν ἐναλλαγή τοῦ Πατριάρχου Ἰακώβ, ἐπ' εὐλογία τῶν τέκνων, τό κραταῖόν του Σταυροῦ σου προεδήλωσε σύμβολον· ὃν περ ἡμεῖς κατέχοντες ἀρραγές φυλακτήριον, τήν τῶν δαιμόνων πασθενῶς ἐκδιώκομεν φάλαγγα· καί τοῦ Βελίαρ ἐν αὐτῷ τήν ὀφρύν καταβαλόντες, τοῦ ἐχθίστου Ἀμαλήκ τροπούμεθα τήν πανώλεθρον δύναμιν. Αὐτόν καί νῦν ἀνυψούμενον, εὐσεβοφρόνως οἱ πιστοί, εἰς ἰλασμόν ἁμαρτιῶν, τῇ σῇ ἀγαθότητι, ἐν πολλῷ πλείονι φωνῇ βοῶντες προσφέρομεν· Κύριε ἐλέησον, ὁ ἐκ Παρθένου σαρκωθεὶς· οἴκτειρον τό τῶν χειρῶν σου ἀγαθέ, σοφόν δημιούργημα.

*Σύ μου σκέπη κραταιά ὑπάρχεις, ὁ τριμερὴς Σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ· ἀγιάσόν με
τῇ δυνάμει σου, ἵνα πίστει καὶ πόθῳ, προσκυνῶ καὶ δοξάζω σε.*

*Σέ ἦχο δ' «Κροτήσωμεν σήμερον ἀσματικὴν πανήγυριν.....»,
Ἀνατολίου «Φωτολαμπῆς ἀστέρων τύπος, προεδείκνυε Σταυρέ.....».
Δόξα. Καὶ νῦν. Ἦχος δ' Ἀνατολίου «Τοῦ τιμίου Σταυροῦ Χριστέ τὴν
ἐνέργειαν.....»¹¹⁴.*

*Κροτήσωμεν σήμερον ἀσματικὴν πανήγυριν, καὶ παιδρῷ τῷ προσώπῳ, καὶ τῇ
γλώττῃ τρανῶς βοήσωμεν· Ὁ δι' ἡμᾶς Χριστέ, κρίσιν καταδεξάμενος, καὶ
ἐμπτυσμούς καὶ μάστιγας, καὶ τό κόκκινον περιβαλλόμενος, καὶ ἐν Σταυρῷ
ἀνελθὼν· ὃν ἰδὼν ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, τό φέγγος ἀπέκρυσαν, καὶ τῷ φόβῳ
γῇ ἐσείετο, καὶ τό καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη διχῶς· αὐτὸς καὶ νῦν
δῶρησαι τόν Σταυρόν σου τόν τίμιον, ἡμῖν φρουρόν καὶ φύλακα, καὶ ἐλατήρα
τῶν δαιμόνων, ἵνα πάντες προσπτυσσόμενοι, βοῶμεν αὐτῷ· Σῶσον ἡμᾶς
Σταυρέ τῇ δυνάμει σου· ἀγιάσον ἡμᾶς τῇ λαμπρότητί σου, τίμιε Σταυρέ, καὶ
κραταίωσον ἡμᾶς τῇ ὑψώσει σου· ὅτι φῶς ἡμῖν δεδῶρησαι, καὶ σωτηρία τῶν
ψυχῶν ἡμῶν.*

*Φωτολαμπῆς ἀστέρων τύπος, προεδείκνυε Σταυρέ, τρόπαιον νίκης εὐσεβεῖ
ἀνακτι τῷ πάντῳ· οὐ ἡ μήτηρ Ἑλένη ἀνευραμένη, κοσμοφανή πεποίηκε· καὶ σέ
σήμερον ἀνυψοῦντες τῶν πιστῶν αἱ χορεῖαι, κραυγάζομεν· Φώτισον ἡμᾶς τῇ
ἐλλάμψει σου, Σταυρέ ζωηφόρε· ἀγιάσον ἡμᾶς τῇ ἰσχύϊ σου, πανσεβάσμιε
Σταυρέ· καὶ κράτυνον ἡμᾶς τῇ ὑψώσει σου, ὑψούμενος πρὸς παράταξιν
ἐχθρῶν.*

Δόξα. Καὶ νυν.

*Τοῦ τιμίου Σταυροῦ Χριστέ τὴν ἐνέργειαν, προδιατυπώσας Μωυσῆς,
ἐτροπώσατο, τόν ἐναντίον Ἀμαλήκ, ἐν τῇ ἐρήμῳ Σινά· ὅτε γάρ ἐφήπλου τὰς
χείρας, Σταυροῦ τόν τύπον ποιῶν, ἐνίσχυεν ὁ λαός· νυνὶ τῶν πραγμάτων ἡ
ἐκβασίς εἰς ἡμᾶς πεπλήρωται· Σήμερον Σταυρὸς ὑψοῦται, καὶ δαίμονες
φυγαδεύονται. Σήμερον ἡ κτίσις πάσα ἐκ τῆς φθορᾶς ἠλευθέρωται· πάντα γάρ*

¹¹⁴ Μηναιὸν Σεπτεμβρίου, Αποστολικὴ Διακονία τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος ἐκδ. Β',
2002, σσ. 229 - 232.

διά Σταυροῦ ἐπέλαμψεν ἡμῖν τὰ χαρίσματα· διό γηθόμενοι πάντες, προσπίπτομέν σοι, λέγοντες· Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου Κύριε, δόξα σοι.

Δ) ΤΑ ΑΠΟΣΤΙΧΑ (ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ) ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ.

Πρόκειται για τη δεύτερη ομάδα ύμνων της ακολουθίας του Εσπερινού. Τα Απόστιχα του Κεκραγαρίου διαφέρουν από τα Στιχηρά του Κεκραγαρίου, γιατί οι ψαλμικοί στίχοι, που τα συνοδεύουν, δεν προέρχονται από μια Στιχολογία, δηλαδή από έναν ή περισσότερους ψαλμούς, που λέγονται ολόκληροι μέσα σε μια ακολουθία (όπως συμβαίνει π.χ. στα στιχηρά του Κεκραγαρίου, που οι στίχοι τους προέρχονται από τη στιχολογία των ψαλμών του Λυχνικού), αλλά είναι ανεξάρτητοι ψαλμικοί στίχοι (στίχοι, δηλαδή, που προέρχονται από διάφορους ψαλμούς, οι οποίοι είναι άσχετοι μεταξύ τους). Αυτά είναι:

Σε ἦχο πλ. α΄ προς το Χαίροις ἀσκητικῶν: «Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός, τῆς εὐσεβείας τό ἀήττητον τρόπαιον.....», «Χαίροις ὁ τοῦ Κυρίου Σταυρός, δι’ οὗ ἐλύθη τῆς ἀρᾶς τό ἀνθρώπινον.....», «Χαίροις ὁ τῶν τυφλῶν ἀηγός.....»¹¹⁵.

Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός, τῆς εὐσεβείας τό ἀήττητον τρόπαιον, ἡ θύρα τοῦ Παραδείσου, ὁ τῶν πιστῶν στηριγμός, τό τῆς Ἐκκλησίας παριτείχισμα· δι’ οὗ ἐξηφάνισται ἡ φθορά καί κατήργηται, καί κατεπόθη τοῦ θανάτου ἡ δύναμις, καί ὑψώθημεν, ἀπό γῆς πρὸς οὐράνια. Ὅπλον ἀκαταμάχητον, δαιμόνων ἀντίπαλε, δόξα Μαρτύρων, Ὁσίων, ὡς ἀληθῶς ἐγκαλλώπισμα, λιμὴν σωτηρίας, ὁ δωρούμενος τῷ κόσμῳ τό μέγα ἔλεος.

Στίχ. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καί προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

¹¹⁵ Μηναῖον Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος ἐκδ. Β΄, 2002, σ. 233.

Χαίροις ὁ τοῦ Κυρίου Σταυρός, δι' οὐ ἐλύθη τῆς ἀρᾶς τό ἀνθρώπινόν· της ὄντως χαρᾶς σημεῖον, ὁ καταράσων ἐχθρούς, ἐν τῇ ση ὑψώσει πανσεβάσμιε· ἡμῶν ἡ βοήθεια, βασιλέων κραταίωμα, σθένος δικαίων, ἱερέων εὐπρέπεια· ὁ τυπούμενος, καί δεινῶν ἐκλυτρούμενος· ράβδος ἡ τῆς δυνάμεως, ὑφ' ἧς ποιμαίνόμεθα· ὄπλον εἰρήνης ἐν φόβῳ, ὁ περιέπουσιν Ἄγγελοι· Χριστοῦ θεία δόξα, τοῦ παρέχοντος τῷ κόσμῳ τό μέγα ἔλεος.

Στίχ. Ὁ δέ Θεός Βασιλεὺς ἡμῶν πρό αἰώνων εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς.

Χαίροις ὁ τῶν τυφλῶν ὁδηγός, τῶν ἀσθενούντων ἰατρός, ἡ ἀνάστασις, ἀπάντων τῶν τεθνεώτων, ὁ ἀνυψώσας ἡμᾶς, εἰς φθοράν πεσόντας, Σταυρέ τίμιε· δι' οὐ διαλέλνται, ἡ φθορά καί ἐξήνθησεν, ἡ ἀφθαρσία, καί βροτοὶ ἐθεώθημεν, καί διάβολος, παντελῶς καταβέβληται. Σήμερον, ἀνυψούμενον, χερσὶ καθορῶντες σε, Ἀρχιερέων ὑψοῦμεν, τόν ὑψωθέντα ἐν μέσῳ σου, καί σέ προσκυνούμεν, ἀρυόμενοι πλουσίως τό μέγα ἔλεος.

Ε) ΤΟ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΙΧΩΝ. Σε ἤχο πλ. δ' Ἰωάννου Μοναχοῦ Δόξα. Καί νῦν¹¹⁶. «Ὅνπερ πάλαι Μωυσῆς, προτυπώσας ἐν ἑαυτῷ.....»¹¹⁷.

Ὅνπερ πάλαι Μωυσῆς, προτυπώσας ἐν ἑαυτῷ, τόν Ἀμαλήκ καταβαλὼν ἐτροπώσατο· καί Δαυῖδ ὁ μελωδός, ὑποπόδιόν σοι βοῶν, προσκυνεῖσθαι διετάξατο, τίμιον Σταυρόν σου Χριστέ ὁ Θεός, σήμερον ἀμαρτωλοὶ προσκυνοῦντες χεῖλεσιν ἀναξίοις, σέ τόν καταξιώσαντα, παγῆναι ἐν αὐτῷ, ἀνυμνοῦντες βοῶμέν σοι· Κύριε, σὺν τῷ ληστή τῆς βασιλείας σου ἀξιώσον ἡμᾶς.

ΣΤ) ΤΑ ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΑ. Απολυτίκιο εορτῆς σε ἤχο α' «Σῶσον, Κύριε τόν λαόν σου, καί εὐλόγησον τήν κληρονομίαν σου.....».

¹¹⁶ Αὐτόθι, σ. 234.

¹¹⁷ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 1, σ. 206.

Σώσον Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ

Α) ΚΑΘΙΣΜΑΤΑ: Ονομάζονται καθίσματα επειδή οι μοναχοί ή οι πιστοί εκάθοντο. Αποτελούσαν ανάπαυλα ανάμεσα σε μακρές στιχολογήσεις των είκοσι καθισμάτων του Ψαλτηρίου του Δαβίδ. Τα καθίσματα της εορτής είναι:

Α΄ στιχολογία κάθισμα προσόμοιο σε ήχο α΄ προς το Τοῦ λίθου σφραγισθέντος: «Τοῦ Σταυροῦ σου τό ξύλον προσκυνούμεν φιλάνθρωπε.....».

Τοῦ Σταυροῦ σου τό ξύλον προσκυνούμεν Φιλάνθρωπε, ὅτι ἐν αὐτῷ προσηλώθης ἡ Ζωή τῶν ἀπάντων. Παράδειςον ἡνέωξας Σωτήρ, τῷ πίστει προσελθόντι σοι ληστή· καί τρυφῆς κατηξιώθη, ὁμολογῶν σοι, Μνησθητί μου Κύριε. Δέξαι ὡς περ ἐκεῖνον καί ἡμᾶς, κραυγάζοντας· Ἠμάρτομεν, πάντες τῇ εὐσπλαγχνίᾳ σου, μή ὑπερίδης ἡμᾶς.

Β΄ στιχολογία σέ ἦχο πλ. β΄, «Μόνον ἐπάγη τό ξύλον Χριστέ τοῦ Σταυροῦ σου.....».

Μόνον ἐπάγη τό ξύλον Χριστέ τοῦ Σταυροῦ σου, τά θεμέλια ἐσαλεύθη τοῦ θανάτου Κύριε· ὃν γάρ κατέπτε πόθῳ ὁ Ἄδης, ἀπήμεσε τρόμῳ· ἔδειξας ἡμῖν τό σωτήριόν σου Ἄγιε, καί δοξολογοῦμεν σέ, Υἱέ Θεοῦ, ἐλέησον ἡμᾶς.

Μετά τόν Πολυέλεον, κάθισμα προσόμοιο σέ ἦχο πλ. δ΄ προς το Τό προσταχθέν: «Προδιετύπου μυστικῶς πάλαι τῷ χρόνῳ.....»¹¹⁸.

¹¹⁸ Μηναῖον Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος έκδ. Β΄, 2002, σσ. 234 - 235.

Προδιετύπου μυστικῶς πάλαι τῷ χρόνῳ, ὁ Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ, Σταυροῦ τόν τύπον, ὡς τὰς χεῖρας ἐξέτεινε σταυροφανῶς Σωτήρ μου· καί ἔστη ὁ ἥλιος ἕως ἐχθρούς, ἀνείλεν, ἀνθισταμένους σοί τῷ Θεῷ· νῦν δέ οὗτος ἐσκόπεται, ἐπὶ Σταυροῦ σέ ὀρών, θανάτου κράτος λύνοντα, καί τόν Ἄδην σκυλεύοντα.

Β) ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΝ. Ἦχος δ' «Εἶδοσαν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν». Στίχος «Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν»¹¹⁹ και στη συνέχεια μετά τον Ν' Ψαλμὸ Δόξα. Και νυν σε ἦχο β' «Σύ μου σκέπη κραταία ὑπάρχεις.....» και το ιδιόμελο σε ἦχο πλ. β' «Σταυρέ τοῦ Χριστοῦ.....».

Σύ μου σκέπη κραταία ὑπάρχεις, ὁ τριμερὴς Σταυρός τοῦ Χριστοῦ· ἀγίασόν μέ τῇ δυνάμει σου, ἵνα πίστει καί πόθῳ, προσκυνῶ καί δοξάζω σέ.

Σταυρέ τοῦ Χριστοῦ, χριστιανῶν ἡ ἐλπίς, πεπλανημένων ὁδηγέ, χειμαζομένων λιμὴν, ἐν πολέμοις νίκος, οἰκουμένης ἀσφάλεια, νοσοῦντων ἰατρέ, νεκρῶν ἡ ἀνάστασις, ἐλέησον ἡμᾶς.

Γ) ΚΑΝΟΝΑΣ: Ο κανόνας της εορτῆς εἶναι ποῖημα τοῦ Κοσμὰ τοῦ Μελωδοῦ (Μαΐουμὰ) και ψάλλεται σε ἦχο πλ. δ' «Σταυρόν χαράξας Μωσῆς, ἐπ' εὐθείας ράβδῳ.....». Μεσολαβεῖ τὸ Μεσῳδιὸ κάθισμα «Ἐν παραδείσῳ με τὸ πρίν, ξύλον ἐγύμνωσεν.....» σέ ἦχο πλ. δ' προς το Τὸ προσταχθέν.

Ἐν Παραδείσῳ μὲν τὸ πρίν, ξύλῳ ἐγύμνωσεν, ἐπὶ τῇ γεύσει ὁ ἐχθρός, εἰσφέρων νέκρωσιν, τοῦ Σταυροῦ δὲ τὸ ξύλον, τῆς ζωῆς τὸ ἔνδυμα, ἀνθρώποις φέρον ἐπάγη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ Κόσμος ὅλος ἐπλήσθη πάσης χαρᾶς, ὃν ὀρώντες προσκυνούμενον, Θεῷ ἐν πίστει λαοὶ συμφώνως ἀνακράζωμεν, πλήρης δόξης ὁ οἶκος αὐτοῦ.

¹¹⁹ Αὐτόθι.

Ἀκολουθεῖ τό κοντάκιο σε ἥχο δ', αὐτόμελο «Ὁ ὑψωθείς ἐν τῷ Σταυρῷ ἐκουσίως.....»¹²⁰.

Ὁ ὑψωθείς ἐν τῷ Σταυρῷ ἐκουσίως, τῇ ἐπωνύμῳ σου καινῇ πολιτείᾳ, τοὺς οἰκτιρμούς σου δώρησαι, Χριστέ ὁ Θεός. Εὐφρανὸν ἐν τῇ δυνάμει σου, τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν, νίκας χορηγῶν αὐτοῖς, κατὰ τῶν πολεμίων· τὴν συμμαχίαν ἔχοιεν τὴν σὴν, ὅπλον εἰρήνης, ἀήττητον τρόπαιον.

Δ) ΚΑΤΑΒΑΣΙΕΣ: Ψάλλονται μεγαλοπρεπῶς οἱ ἐξῆς ᾠδές¹²¹:

ᾠδὴ α' «Σταυρόν χαράξας Μωσῆς...».

Σταυρόν χαράξας Μωσῆς, ἐπ' εὐθείας ράβδῳ, τὴν Ἐρυθράν διέτεμε, τῷ Ἰσραὴλ πεζεύσαντι· τὴν δέ ἐπιστρεπτικῶς, Φαραὼ τοῖς ἄρμασιν, κροτήσας ἤγνωσεν· ἐπ' εὗρους διαγράψας, τό ἀήττητον ὅπλον· διό Χριστῷ ἄσωμεν, τῷ Θεῷ ἡμῶν· ὅτι δεδόξασται.

ᾠδὴ γ' «Ράβδος εἰς τύπον τοῦ μυστηρίου παραλαμβάνεται.....».

Ράβδος εἰς τύπον τοῦ μυστηρίου παραλαμβάνεται· τῷ βλαστῷ γάρ προκρίνει τὸν ἱερέα· τῇ στειρευούσῃ δέ πρώην, Ἐκκλησία νῦν, ἐξήνθησε, ξύλον Σταυροῦ, εἰς κράτος καὶ στερέωμα.

ᾠδὴ δ' «Εἰσακήκοα Κύριε, τῆς οἰκονομίας σου, τό μυστήριον.....».

Εἰσακήκοα, Κύριε, τῆς οἰκονομίας σου, τό μυστήριον, κατενόησα τὰ ἔργα σου καὶ ἐδόξασά σου τὴν θεότητα.

ᾠδὴ ε' «Ὡ τρισμακάριστον ξύλον.....».

Ὡ τρισμακάριστον ξύλον! ἐν ᾧ ἐτάθη Χριστός, ὁ Βασιλεὺς καὶ Κύριος· δι' οὗ πέπτωκεν ὁ ξύλῳ ἀπατήσας, τῷ ἐν σοὶ δελεασθεὶς, Θεῷ τῷ προσπαγέντι σαρκί, τῷ παρέχοντι, τὴν εἰρήνην ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν.

¹²⁰ Το προοίμιο του κοντακίου που φέρεται ως ιδιόμελο στη πραγματικότητα εἶναι προσόμοιο του προοιμίου α' του ὕμνου του Ρωμανοῦ 47 στις δέκα παρθένας, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ προοίμιο τοῦ παρόντος ὕμνου κατέστη ἐπισημότερο θεωρήθηκε αὐτὸ πρωτότυπο (Π. Χρήστου, *Ελληνικὴ Πατρολογία*, τ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 629).

¹²¹ βλ. σχετικὰ Α. Θεοδώρου, *Σταυρόν χαράξας Μωσῆς – Ἑρμηνεία στίς καταβασίεις τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἐορτῶν*, εκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1995.

Ωδή ς' «Νοτίου θηρός ἐν σπλάγχνοις.....».

Νοτίου θηρός ἐν σπλάγχνοις, παλάμας Ἰωνάς, σταυροειδῶς διεκπετάσας, τό σωτήριον πάθος προδιετύπου σαφῶς· ὅθεν τριήμερος ἐκδύς, τήν ὑπερκόσμιον Ἀνάστασιν ὑπεζωγράφησε, τοῦ σαρκί προσπαγέντος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ, καί τριημέρῳ ἐγέρσει, τόν κόσμον φωτίσαντος.

Ωδή ζ' «Ἐκνοον πρόσταγμα τυράννου δυσσεβούς.....».

Ἐκνοον πρόσταγμα τυράννου δυσσεβούς, λαούς ἐκλόνησε, πνέον ἀπειλῆς καί δυσφημίας θεοστυγούς· ὅμως τρεῖς Παῖδας οὐκ ἐδειμάτωσε, θυμός θηριώδης, οὐ πύρ βρόμιον· ἀλλ' ἀντηχούντι δροσοβόλῳ πνεύματι, πυρί συνόντες ἔψαλλον· Ὁ ὑπερύμνητος, τῶν Πατέρων καὶ ἡμῶν, Θεός εὐλογητός εἰ.

Ωδή η' «Αἰνοῦμεν εὐλογοῦμεν καί προσκυνοῦμεν τόν Κύριον. Εὐλογεῖτε παῖδες, τῆς Τριάδος ἰσάριθμοι.....»¹²².

Εὐλογεῖτε Παῖδες, τῆς Τριάδος ἰσάριθμοι, δημιουργόν Πατέρα Θεόν· ὑμνεῖτε τόν συγκαταβάντα Λόγον, καί τό πῦρ εἰς δρόσον μεταποιήσαντα· καί ὑπερυψοῦτε, τό πασιν ζωὴν παρέχον, Πνεῦμα πανάγιον εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ε) Θ' (ενάτη) ΩΔΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ: Η Θ' ωδή αποτελείται ἀπὸ δύο εἰρμούς: «Μυστικός εἰ Θεοτόκε Παράδεισος, ἀγεωργήτως βλαστήσασα Χριστόν.....» καὶ «Ὁ διὰ βρώσεως τοῦ ξύλου»¹²³.

Μυστικός εἰ Θεοτόκε Παράδεισος, ἀγεωργήτως βλαστήσασα Χριστόν, ὑφ' οὗ τό τοῦ Σταυροῦ, ζωηφόρον ἐν γῇ, προφυτούργηται δένδρον· δι' οὗ νῦν ὑψουμένου, προσκυνοῦντες αὐτόν, σέ μεγαλύνομεν.

Ὁ διὰ βρώσεως τοῦ ξύλου, τῷ γένει προσγενόμενος θάνατος, διὰ Σταυροῦ κατήργηται σήμερον· τῆς γάρ Προμήτορος ἢ παγγενῆς κατάρα διαλέλυται, τῷ βλαστῷ τῆς ἀγνῆς Θεομήτορος· ἦν πᾶσαι αἱ Δυνάμεις, τῶν οὐρανῶν μεγαλύνουσιν.

¹²² Αὐτόθι.

¹²³ Μηναιὸν Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία τῆς Εκκλησίας τῆς Ελλάδος ἐκδ. Β', 2002, σ. 242.

ΣΤ) ΕΞΑΠΟΣΤΕΙΛΑΡΙΑ: Σε ήχο β' προς το Τῶν μαθητῶν ὁρῶντων σε: «Σταυρός ὁ φύλαξ πάσης της οἰκουμένης.....» καί ἕτερον προς το Γυναῖκες ἀκουτίσθητε: «Σταυρός ὑψοῦται σήμερον, καί κόσμος ἀγιάζεται.....»¹²⁴.

Σταυρός, ὁ φύλαξ πάσης της οἰκουμένης· Σταυρός, ἡ ωραιότης τῆς Ἐκκλησίας· Σταυρός, βασιλέων τό κραταίωμα· Σταυρός, πιστῶν τό στήριγμα. Σταυρός, Ἀγγέλων ἡ δόξα, καί τῶν δαιμόνων τό τραῦμα.

Σταυρός ὑψοῦται σήμερον, καί κόσμος ἀγιάζεται· ὁ γάρ Πατρί συνεδρεύων, καί Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ· ἐν τούτῳ χείρας ἀπλώσας, τόν κόσμον ὅλον εἴλκυσας, πρὸς σὴν Χριστέ ἐπίγνωσιν· τοὺς οὖν εἰς σέ πεποιθότας, θείας ἀξίωσον δόξης.

Ζ) ΑΙΝΟΙ: Ξεκινοῦν με το «Πάσα πνοή ..» δηλαδή καθετί που αναπνέει, ὅλοι μας και σε κάθε χρονική στιγμή ας δοξολογοῦμε τον Κύριο. Οι αἶνοι εἶναι οι εξῆς:

Σε ήχο πλ. δ' προς το Ἦ τοῦ παραδόξου θαύματος, «Ἦ τοῦ παραδόξου θαύματος, τό ζωηφόρον φυτόν.....», «Ἦ τοῦ παραδόξου θαύματος, ὡς βότρυν πλήρη ζωῆς.....», «Ἦ τοῦ παραδόξου θαύματος εὖρος καί μῆκος.....».

Ἦ τοῦ παραδόξου θαύματος! τό ζωηφόρον φυτόν, ὁ Σταυρός ὁ πανάγιος, εἰς ὕψος αἱρόμενος, ἐμφανίζεται σήμερον· δοξολογοῦσι πάντα τά πέρατα· ἐκδειματοῦνται δαίμονες ἅπαντες· ὦ οἶον δώρημα, τοῖς βροτοῖς κεχάρισται! δι' οὐ Χριστέ, σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν, ὡς μόνος εὐσπλαγχνος.

Ἦ τοῦ παραδόξου θαύματος! ὡς βότρυν πλήρη ζωῆς, ὁ βαστάσας τόν ὕψιστον, ἀπό γῆς ὑψούμενος, Σταυρός ὁράται σήμερον· δι' οὐ πρὸς Θεόν πάντες εἰλκύσθημεν, καί κατεπόθη εἰς τέλος θάνατος. Ἦ ξύλον ἄχραντον! ὕψ' οὐ ἀπολαύομεν τῆς ἐν Ἐδέμ, ἀθανάτου βρώσεως, Χριστόν δοξάζοντες.

¹²⁴ Αὐτόθι, σ. 243.

Ὡ τοῦ παραδόξου θαύματος! εὖρος καί μήκος Σταυροῦ, οὐρανοῦ ἰσοστάσιον, ὅτι θεία χάριτι, ἀγιάζει τά σύμπαντα· ἐν τούτῳ ἔθνη βάρβαρα ἡττηνται· ἐν τούτῳ σκῆπτρα ἀνάκτων ἡδραστοί. Ὡ θείας κλίμακος! δι' ἧς ἀνατρέχομεν εἰς οὐρανοὺς, ὑψοῦντες ἐν ἄσماσι, Χριστόν τόν Κύριον.

Οἱ αἶνοι καταλήγουν στό Δοξαστικό (Δόξα. Καί νῦν)¹²⁵ σε ἤχο πλ. β' «Σήμερον προέρχεται ὁ Σταυρός τοῦ Κυρίου, καί πιστοί εἰσδέχονται αὐτόν ἐκ πόθου.....»¹²⁶.

Δόξα. Καί νυν.

Σήμερον προέρχεται ὁ Σταυρός τοῦ Κυρίου, καί πιστοί εἰσδέχονται αὐτόν ἐκ πόθου, καί λαμβάνουσιν ἰάματα ψυχῆς τε καί σώματος, καί πάσης μαλακίας. Αὐτόν ἀσπασώμεθα τῇ χαρᾷ καί τῷ φόβῳ· φόβῳ διὰ τήν ἁμαρτίαν, ὡς ἀνάξιοι ὄντες· χαρᾷ δέ διὰ τήν σωτηρίαν, ἣν παρέχει τῷ κόσμῳ, ὁ ἐν αὐτῷ προσπαγεῖς Χριστός ὁ Κύριος, ὁ ἔχων τό μέγα ἔλεος.

Η) Μετά το πέρας της δοξολογίας ακολουθεῖ η τελετή της υψώσεως του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυροῦ και ψάλλονται κατὰ την προσκύνηση Αὐτοῦ τα ἐξῆς ἰδιόμελα:

Σε ἤχο β' «Δεῦτε πιστοί, τό ζωοποιόν ξύλον προσκυνήσωμεν.....».

Δεῦτε πιστοί τό ζωοποιόν Ξύλον προσκυνήσωμεν, ἐν ᾧ Χριστός ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης ἐκουσίως χεῖρας ἐκτείνας ὑψωσεν ἡμᾶς εἰς τήν ἀρχαίαν μακαριότητα, οὓς πρὶν ὁ ἐχθρός, δι' ἡδονῆς συλήσας, ἐξορίστους Θεοῦ πεποίηκε. Δεῦτε πιστοί Ξύλον προσκυνήσωμεν, δι' οὗ ἡξιώθημεν, τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν συντρίβειν τὰς κάρας. Δεῦτε πᾶσαι αἱ πατρίαι τῶν ἐθνῶν τόν Σταυρόν τοῦ Κυρίου ὕμνοις τιμήσωμεν. Χαίροις Σταυρέ τοῦ πεσόντος Ἀδάμ ἡ τελεία λύτρωσις, ἐν σοὶ οἱ πιστότατοι Βασιλεῖς ἡμῶν καυχῶνται ὡς τῇ σῇ δυνάμει, Ἰσμαλίτην λαόν, κραταιῶς ὑποτάττοντες. Σέ νῦν μετὰ φόβου, Χριστιανοί ἀσπαζόμεθα, καί τόν ἐν σοὶ προσπαγέοντα Θεόν δοξάζομεν

¹²⁵ Αὐτόθι, σ 243 - 244.

¹²⁶ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 6, σ. 212.

λέγοντες· Κύριε ὁ ἐν αὐτῷ προσπαγεῖς, ἐλέησον ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος.

Σέ ἦχο πλ. α' «Δεῦτε λαοί, τό παράδοξον θαῦμα καθορῶντες.....» καί «Ἡ φωνή τῶν Προφητῶν σου, Ἡσαΐου καί Δαυῖδ.....».

Δεῦτε λαοί, τό παράδοξον θαῦμα καθορῶντες, τοῦ Σταυροῦ τήν δύναμιν προσκυνήσωμεν· ὅτι ξύλον ἐν Παραδείσῳ θάνατον ἐβλάστησε· τό δέ, τήν ζωήν ἐξήνθησεν, ἀναμάρτητον ἔχον προσηλωμένον τόν Κύριον, ἐξ οὗ πάντα τά ἔθνη, ἀφθαρσίαν τρυγῶντες, κραυγάζομεν· Ὁ διά Σταυροῦ θάνατον καταργήσας, καί ἡμᾶς ἐλευθερώσας δόξα σοί.

Ἡ φωνή τῶν προφητῶν σου, Ἡσαΐου καί Δαυῖδ, ἐπληρώθη ὁ Θεός, ἡ λέγουσα· Ἦξουσι πάντα τά ἔθνη Κύριε, καί προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου· ἰδοὺ γάρ ὁ λαός, ὃς τῆς σῆς ἀγαθῆ χάριτος πεπλήρωται, ἐν ταῖς αὐλαῖς σου Ἱερουσαλήμ. Ὁ σταυρόν ὑπομείνας ὑπέρ ἡμῶν, καί τῇ ἀναστάσει σου ζωοποιῶν, φύλαξον καί σῶσον ἡμᾶς.

Σέ ἦχο πλ. β' «Σήμερον τό φυτόν τῆς ζωῆς», «Ὁ τετραπέρατος κόσμος σήμερον ἀγιάζεται....» καί «Τῶν προφητῶν αἶφωναί, τό Ξύλον τό ἅγιον προκατήγγειλαν.....».

Σήμερον τό φυτόν τῆς ζωῆς, ἐκ τῶν τῆς γῆς ἀδύτων ἀνιστάμενον, τοῦ ἐν αὐτῷ παγέντος Χριστοῦ, πιστοῦται τήν ἀνάστασιν· καί ἀνυψούμενον χερσίν ἱεραῖς, τήν αὐτοῦ πρὸς οὐρανοὺς καταγγέλλει ἀνύψωσιν, δι' ἧς τό ἡμέτερον φύραμα, ἐκ τῆς εἰς γῆν καταπτώσεως εἰς οὐρανοὺς πολιτεύεται· διό εὐχαρίστως βοήσωμεν· Κύριε, ὁ ὑψωθείς ἐν αὐτῷ, καί δι' αὐτοῦ συνυψώσας ἡμᾶς, τῆς οὐρανίου χαρᾶς ἀξίωσον τοὺς ὑμνοῦντάς σε.

Ὁ τετραπέρατος κόσμος σήμερον ἀγιάζεται, τοῦ τετραμεροῦς ὑψουμένου σου Σταυροῦ, Χριστέ ὁ Θεός ἡμῶν, καί τό κέρας τῶν πιστῶν, συνυψοῦται

βασιλέων ἡμῶν, ἐν αὐτῷ τῶν δυσμενῶν συντριβόντων τὰ κέρατα. Μέγας εἶ Κύριε, καί θαυμαστός ἐν τοῖς ἔργοις σου! δόξα σοί.

Τῶν προφητῶν αἶ φωναί, τό ἅγιον προκατήγγειλαν, δι' οὗ τῆς ἀρχαίας ἡλευθερώθη κατάρας, τῆς τοῦ θανάτου ὁ Ἀδάμ· ἡ κτίσις σήμερον, ὑψουμένου τούτου, συνυψοι τήν φωνήν, τό ἐκ Θεοῦ αἰτουμένη πλούσιον ἔλεος. Ἄλλ' ὁ μόνος ἐν ἐλέει ἀμέτρητος Δέσποτα, ἰλασμός γενοῦ ἡμῖν, καί σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἀκολουθεῖτό Δόξα. Καί νῦν σέ ἤχο πλ. δ' «Ἡ φωνή τοῦ Προφήτου σου Μωυσέως ὁ Θεός.....»¹²⁷.

Ἡ φωνή τοῦ Προφήτου σου Μωυσέως ὁ Θεός, πεπλήρωται ἡ λέγουσα· Ὁψεσθε τήν ζωὴν υμῶν κρεμάμενην, ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν υμῶν. Σήμερον Σταυρός ὑψοῦται, καί κόσμος ἐκ πλάνης ἡλευθέρωται. Σήμερον τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἀνάστασις ἐγκαινίζεται, καί τὰ πέρατα τῆς γῆς ἀγάλλονται, ἐν κυμβάλοις δαυϊτικοῖς ὕμνον σοι προσφέροντα, καί λέγοντα· Εἰργάσω σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς ὁ Θεός, Σταυρόν καί τήν Ἀνάστασιν, δι' ὧν ἡμᾶς ἔσωσας, ἀγαθέ καί φιλάνθρωπε. Παντοδύναμε Κύριε, δόξα σοί.

¹²⁷ Αὐτόθι, σσ. 245 - 247.

ii. Δομή ακολουθιών Κυριακής Γ' Νηστειών
(Σταυροπροσκυνήσεως)

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ

Στην συνέχεια αναφέρονται τα τροπάρια με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως¹²⁸ σε σχέση με την εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού.

Α) ΤΑ ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ. Ανάμεσα στους τελευταίους στίχους της Στιχολογίας του Κεκραγαρίου παρεμβάλλονται τα λεγόμενα Στιχηρά του Κεκραγαρίου.

Σε ήχο πλ. α' προς το Χαίροις ἀσκητικῶν ἀληθῶς, «Λάμπων ὁ τοῦ Κυρίου Σταυρός.....», «Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός, τῆς ἐκκλησίας.....», «Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός, τῆς εὐσεβείας τὸ ἀήττητον τρόπαιον.....» καὶ «Δεῦρο τῶν Πρωτοπλάστων δυάς.....»¹²⁹.

Λάμπων ὁ τοῦ Κυρίου Σταυρός τὰς φεγγοβόλους ἀστραπάς σου τῆς χάριτος καρδίας τῶν σέ τιμώντων καὶ θεολήπτῳ στοργῇ, περιπτυσσομένων κοσμοπόθητε, δι' οὗ τῶν δακρύων, ἐξηφανίσθη κατήφεια καὶ τοῦ θανάτου, τῶν παγίδων ἐρρύσθημεν, καὶ πρὸς ἄληκτον, εὐφροσύνην μετήλθομεν, δεῖξον τῆς ὠραιότητος τῆς σῆς τὴν εὐπρέπειαν τὰς ἀντιδόσεις παρέχων τῆς ἐγκρατείας τοῖς δούλοις σου πιστῶς αἰτουμένοις σὴν πλουσίαν προστασίαν καὶ μέγα ἔλεος.

¹²⁸ Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι Κυριακές της Μ. Τεσσαρακοστής, στις οποίες περιλαμβάνεται και η Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, έχουν λειτουργικές ιδιομορφίες στις ακολουθίες τους (βλ. Ι. Φουντούλη, *Τελετουργικά θέματα*, τ. Α', Αθήνα 2002, σσ. 52 – 87).

¹²⁹ Τριώδιον Κατανυκτικόν, έκδοσις της Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 1960, σσ. 229 - 230.

Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός, τῆς Ἐκκλησίας ὁ ώραῖος παράδεισος τὸ ξύλον τῆς ἀφθαρσίας τὸ ἐξανθήσαν ἡμῖν αἰωνίου δόξης τὴν ἀπόλαυσιν, δι' οὗ τῶν δαιμόνων ἀποδιώκονται φάλαγγες καὶ τῶν Ἀγγέλων συνευφραίνονται τάγματα, καὶ συστήματα τῶν πιστῶν ἐορτάζουσιν, ὅπλον ἀκαταγώνιστον κραταίωμα ἄρρηκτον τῶν Βασιλέων τὸ νίκος τῶν ἱερέων τὸ καύχημα, Χριστοῦ νῦν τὰ πάθη καὶ ἡμῖν δίδου προφθάσαι, καὶ τὴν Ἀνάστασιν.

Χαίροις ὁ ζωηφόρος Σταυρός, τῆς εὐσεβείας τὸ ἀήτητον τρόπαιον ἡ θύρα τοῦ Παραδείσου ὁ τῶν πιστῶν στηριγμός τὸ τῆς Ἐκκλησίας περιτείχισμα, δι' οὗ ἐξηφάνισται, ἡ ἀρὰ καὶ κατήργηται καὶ κατεπόθη τοῦ θανάτου ἡ δύναμις καὶ ὑψώθημεν ἀπὸ γῆς πρὸς οὐράνια, ὅπλον ἀκαταμάχητον δαιμόνων ἀντίπαλε δόξα Μαρτύρων Ὁσίων ὡς ἀληθῶς ἐγκαλλώπισμα λιμὴν σωτηρίας ὁ δωρούμενος τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος.

Δεῦρο τῶν Πρωτοπλάστων δυὰς ἡ τῆς χορείας ἐκπεσοῦσα τῆς ἄνωθεν, τῷ φθόνῳ τοῦ βροτοκτόνου διὰ πικρᾶς ἡδονῆς, τῆς τοῦ ξύλου πάλαι ἀπογεύσεως· ἰδοὺ τὸ πανσέβαστον ὄντως Ξύλον προσέρχεται· ὦ προσδραμόντες, ἐν χαρᾷ περιπτύξασθε καὶ βοήσατε, πρὸς αὐτὸ μετὰ πίστεως. Σὺ ἡμῶν ἡ ἀντίληψις Σταυρὲ πανσεβάσμιε, οὗ τοῦ καρποῦ μετασχόντες τῆς ἀφθαρσίας ἐτύχομεν· Ἐδέμ τὴν προτέραν κομισάμενοι βεβαίαν καὶ μέγα ἔλεος.

Β) ΤΟ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ. Το Δοξαστικὸ εἶναι σε ἦχο γ': «Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν ἐκούσιον σταύρωσιν»¹³⁰. Ὡς Καὶ νῦν λέγεται το Θεοτοκίον της Οκτωήχου.

Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ τὴν ἐκούσιον σταύρωσιν, εἰς κοινὴν ἐξανάστασιν, τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων καταδεξάμενος, καὶ τῷ καλᾷ τοῦ Σταυροῦ βαφαῖς ἐρυθραῖς, τοὺς σαυτοῦ δακτύλους αἱματώσας, ταῖς ἀφесίμοις ἡμῖν, βασιλικῶς ὑπογράψαι φιλανθρωπευσάμενος, μὴ παρίδης ἡμᾶς κινδυνεύοντας καὶ πάλιν τὴν ἀπὸ σοῦ διάστασιν, ἀλλ' οἰκτεῖρησον μόνε μακρόθυμε, τὸν ἐν περιστάσει λαόν σου καὶ ἀνάστηθι, πολέμησον τοὺς πολεμοῦντας ἡμᾶς, ὡς Παντοδύναμος.

¹³⁰ Αὐτόθι.

Γ) ΔΟΞΑΣΤΙΚΟ ΛΙΤΗΣ. Δόξα. Καί νῦν σέ ἦχο πλ. ᾠ. «Ὁρωσά σε ἡ Κτίσις ἅπαντα, ἐπὶ σταυροῦ γυμνὸν κρεμáμενον.....»¹³¹.

Ὁρωσά σε ἡ Κτίσις ἅπαντα ἐπὶ σταυροῦ γυμνὸν κρεμáμενον τὸν Δημιουργὸν καὶ κτίστην τῶν ἀπάντων ἡλλοιοῦτο φόβῳ, καὶ ἐπωδύρετο, ὁ ἥλιος δὲ τὸ φῶς συνέστειλε, καὶ ἡ γῆ ἐκυμαίνετο, πέτραι δὲ ἐσχίζοντο καὶ ναοῦ φαιδρότης διερρήγνυτο, νεκροὶ ἐξανίσταντο ἐκ μνημάτων καὶ Ἀγγέλων αἱ δυνάμεις ἐξίσταντο λέγουσαι· Ὡ τοῦ θαύματος! ὁ Κριτὴς κρίνεται, καὶ πάσχει θέλων διὰ τὴν τοῦ Κόσμου σωτηρίαν καὶ ἀνάπλασιν.

Δ) ΔΟΞΑΣΤΙΚΟ ΑΠΟΣΤΙΧΩΝ. Απόστιχα λέγονται τα αναστάσιμα καὶ Δόξα. Καὶ νυν σέ ἦχο δ' «Ὁ συμμαχήσας Κύριε, τῷ πραοτάτῳ Δαυῖδ ὑποτάξαι τὸν ἀλλόφυλον.....»¹³².

Ὁ συμμαχήσας Κύριε τῷ πραοτάτῳ Δαυῖδ τῷ πιστῷ ἡμῶν ὑποτάξαι τὸν ἀλλόφυλον Βασιλεῖ συμπολέμησον, καὶ τῷ ὅπλῳ τοῦ Σταυροῦ κατάβαλε τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, δεῖξον εὐσπλαγχνῆ εἰς ἡμᾶς τὰ ἀρχαῖα ἐλέη σου καὶ γνώτωσαν ἀληθῶς ὅτι σὺ εἶ Θεὸς καὶ ἐν σοὶ πεπιοθότες νικῶμεν πρεσβευούσης συνήθως τῆς ἀχράντου σου Μητρὸς δωρηθῆναι ἡμῖν τὸ μέγα ἔλεος.

Ε) ΤΑ ΑΠΟΛΥΤΙΚΙΑ. Αναστάσιμα απολυτικά καὶ τὸ απολυτικό της εορτῆς «Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου.....».

Σῶσον Κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, νίκας τοῖς Βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος καὶ τὸ σὸν φυλάττων διὰ τοῦ Σταυροῦ σου πολίτευμα.

¹³¹ Αὐτόθι.

¹³² Αὐτόθι.

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΟΡΘΡΟΥ

Α) ΚΑΘΙΣΜΑΤΑ: Αναστάσιμα καθίσματα και το κάθισμα προσόμοιο του Σταυρού σέ ἤχο πλ. δ' προς το Τό προσταχθέν, «Ἐν Παραδείσῳ μὲν τὸ πρὶν ξύλῳ ἐγύμνωσεν.....»¹³³ .

Ἐν Παραδείσῳ μὲν τὸ πρὶν, ξύλῳ ἐγύμνωσεν, ἐπὶ τῇ γεύσει ὁ ἐχθρός, εἰσφέρων νέκρωσιν, τοῦ Σταυροῦ δὲ τὸ ξύλον, τῆς ζωῆς τὸ ἔνδυμα, ἀνθρώποις φέρον ἐπάγη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ Κόσμος ὅλος ἐπλήσθη πάσης χαρᾶς, ὃν ὀρῶντες προσκυνούμενον, Θεῷ ἐν πίστει λαοὶ συμφώνως ἀνακράζωμεν, πλήρης δόξης ὁ οἶκος αὐτοῦ.

Β) ΚΑΝΟΝΑΣ: Σε ἤχο α', προς το Ἀναστάσεως ἡμέρα, Θεοδώρου του Στουδίτου. «Πανηγύρεως ἡμέρα, τη Ἐγέρσει Χριστοῦ.....». Μεσολαβοῦν τὰ Μεσώδια σταυρώσιμα καθίσματα σε ἤχο πλ.β' «Ὁ Σταυρός σου, Κύριε ἡγιάσται.....», «Σήμερον τὸ Προφητικὸν πεπλήρωται λόγιον.....», Δόξα «Μόνον ἐπάγη τὸ ξύλον Χριστέ τοῦ Σταυροῦ σου.....», Καὶ νῦν «Θεοτόκε Παρθένε, ἰκέτευε τὸν Υἱὸν σου.....».

Ὁ Σταυρός σου Κύριε ἡγιάσται· ἐν αὐτῷ γὰρ γίνονται ἰάματα τοῖς ἀσθενούσιν ἐν ἁμαρτίαις· δι' αὐτοῦ σοι προσπίπτομεν, Ἐλέησον ἡμᾶς.

Στίχ. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

Σήμερον τὸ Προφητικὸν πεπλήρωται λόγιον· ἰδοὺ γὰρ προσκυνούμεν εἰς τὸν τόπον οὗ ἔστησαν οἱ πόδες σου Κύριε, καὶ ξύλου σωτηρίας γευσάμενοι τῶν ἐξ ἁμαρτίας παθῶν ἐλευθερίας ἐτύχομεν πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου μόνη φιλόνηρωπε.

¹³³ Αὐτόθι, σσ. 230 – 231.

Δόξα...

*Μόνον ἐπάγη τὸ ξύλον Χριστέ τοῦ Σταυροῦ σου, τὰ θεμέλια ἐσαλεύθησαν τοῦ
θανάτου Κύριε· ὃν γὰρ κατέπτε πόθῳ ὁ Ἄδης ἀπέλυσε τρόμῳ, ἔδειξας ἡμῖν τὸ
σωτήριόν σου Ἄγιε καὶ δοξολογούμεν σε Υἱέ Θεοῦ, Ἐλέησον ἡμᾶς.*

Καὶ νῦν... Θεοτοκίον

*Θεοτόκε Παρθένε ἰκέτευε τὸν Υἱόν σου τὸν ἐκουσίως προσπαγέντα ἐν Σταυρῷ
καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.*

Ἀκολουθεῖ τὸ αὐτόμελο κοντάκιο σε ἦχο βαρὺ, «Οὐκέτι φλογίνη
ρομφαία»¹³⁴.

*Οὐκέτι φλογίνη ρομφαία φυλάττει τὴν πύλην τῆς Ἑδέμ· αὐτῇ γὰρ ἐπῆλθε
παράδοξος σβέσις τὸ ξύλον τοῦ Σταυροῦ, θανάτου τὸ κέντρον, καὶ Ἄδου τὸ
νίκος ἐλήλαται, ἐπέστης δὲ Σωτήρ μου βοῶν τοῖς ἐν Ἄδῃ· Εἰσάγεσθε πάλιν εἰς
τὸν Παράδεισον.*

Γ) ΚΑΤΑΒΑΣΙΕΣ: Ψάλλονται μεγαλοπρεπῶς οἱ ἐξῆς ᾠδές, σε ἦχο α΄:

ᾠδὴ α΄ «Ὁ θεϊότατος προετύπωσε πάλαι Μωσῆς.....».

*Ὁ θεϊότατος προετύπωσε πάλαι Μωσῆς, ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσῃ, διαβιβάσας
Ἰσραήλ, τῷ Σταυρῷ σου τὴν ὑγρὰν, τῇ ράβδῳ τεμῶν, ὥδῃν σοι ἐξόδιον,
ἀναμέλπων Χριστέ ὁ Θεός.*

ᾠδὴ γ΄ «Στερέωσον Δέσποτα Χριστέ.....».

*Στερέωσον Δέσποτα Χριστέ, τῷ Σταυρῷ σου ἐν πέτρᾳ με τῇ τῆς πίστεως μὴ
σαλευθῆναι τὸν νοῦν, ἐχθροῦ προσβολαῖς τοῦ δυσμενοῦς· μόνος γὰρ εἶ ἅγιος.*

ᾠδὴ δ΄ «Ἐπὶ Σταυροῦ σε Δυνατέ.....».

¹³⁴ Τριώδιον Κατανυκτικόν, ἐκδόσις τῆς Αποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς
Ἑλλάδος, Αθήναι 1960, σσ. 230 - 231.

*Ἐπὶ Σταυροῦ σε Δυνατὲ φωστήρ ὁ μέγας κατιδὼν τρόμῳ ἐπαρθεῖς τὰς ἀκτῖνας
συνέστειλεν ἔκρυσσε, πᾶσα δὲ Κτίσις ὕμνησεν, ἐν φόβῳ τὴν σὴν μακροθυμίαν·
καὶ γὰρ ἐπλήσθη ἡ γῆ, τῆς σῆς αἰνέσεως.*

Ἰδοὺ ἐ' «Ὁρθρίζοντες σέ ἀνυμνοῦμεν Σωτήρ.....».

*Ὁρθρίζοντες σέ ἀνυμνοῦμεν, Σωτήρ τοῦ Κόσμου εἰρήνην, εὐράμενοι τῷ
Σταυρῷ σου, δι οὗ ἀνεκαίνισας, τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον, φῶς πρὸς
ἀνέσπερον ἄγων ἡμᾶς.*

Ἰδοὺ ς' «Τὸν τύπον τοῦ θεοῦ Σταυροῦ Ἰωνας.....».

*Τὸν τύπον τοῦ θεοῦ Σταυροῦ Ἰωνᾶς ἐν κοιλίᾳ τοῦ κήτους, τεταμέναις
παλάμαις, προδιεχάραξε καὶ ἀνέθορε σεσσωσμένος τοῦ θηρὸς τῇ δυνάμει σου
Λόγε.*

Ἰδοὺ ζ' «Φλογώσεως ὁ παιδὰς ρυσάμενος.....».

*Φλογώσεως ὁ Παῖδας ρυσάμενος σάρκα προσλαβόμενος, ἦλθεν ἐπὶ γῆς καὶ
Σταυρῷ προσηλωθεὶς, σωτηρίαν ἡμῖν ἐδωρήσατο, ὁ μόνος εὐλογητὸς τῶν
Πατέρων Θεός, καὶ ὑπερένδοξος.*

*Ἰδοὺ η' «Αἰνοῦμεν εὐλογοῦμεν καὶ προσκυνοῦμεν τὸν Κύριον. Χείρας
ἐν τῷ λάκκῳ βληθεῖς, τῶν λεόντων ποτέ.....»¹³⁵.*

*Χείρας ἐν τῷ λάκκῳ βληθεῖς τῶν λεόντων ποτέ, ὁ μέγας ἐν Προφήταις,
σταυροειδῶς ἐκπετάσας, Δανιήλ ἀβλαβὴς ἐκ τῆς τούτων καταβρώσεως
σέσωσται, εὐλογῶν Χριστὸν τὸν Θεὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.*

Δ) Η Θ' (ενάτη) ΩΔΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ: *«ὦ Μῆτερ Παρθένε, καὶ
Θεοτόκε.....»¹³⁶.*

*ὦ Μῆτερ Παρθένε, καὶ Θεοτόκε ἀψευδής, ἡ τεκοῦσα ἀσπόρως, Χριστὸν τὸν
Θεὸν ἡμῶν, τὸν ἐν Σταυρῷ ὑψωθέντα σαρκί, σὲ οἱ πιστοί, ἅπαντες ἀξίως, σὺν
τούτῳ νῦν μεγαλύνομεν.*

Ε) ΕΞΑΠΟΣΤΕΙΛΑΡΙΑ: Το Εωθινὸ Ἀναστάσιμο, το προσόμοιο Σταυροῦ
σε ἤχο β' πρὸς το *Τοῖς Μαθηταῖς*, «Σταυρόν Χριστοῦ τὸν τίμιον,

¹³⁵ Αὐτόθι.

¹³⁶ Αὐτόθι, σ. 235.

σήμερον προτεθέντα.....» καὶ Θεοτοκίον ὁμοιον «Τὸ ξύλον ἐν ᾧ Πάνσεμνε.....»¹³⁷.

Σταυρὸν Χριστοῦ τὸν τίμιον, σήμερον προτεθέντα ἰδόντες προσκυνήσωμεν, καὶ πιστῶς εὐφρανθῶμεν, κατασπαζόμενοι πόθῳ, τὸν ἐν τούτῳ θελήσει, σταυρωθέντα αἰτούμενοι, Κύριον ἀξιῶσαι, πάντας ἡμᾶς, τὸν Σταυρὸν τὸν τίμιον προσκυνῆσαι, καὶ φθάσαι τὴν Ἀνάστασιν, πάντας ἀκατακρίτως.

Τὸ ξύλον ἐν ᾧ Πάνσεμνε τὰς ἀχράντους παλάμας, ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέτεινε, προσπαγεῖς ὁ Υἱός σου, νῦν εὐσεβῶς προσκυνούμεν, δὸς ἡμῖν τὴν εἰρήνην, καὶ τὰ κοσμοσωτήρια, φθάσαι πάνσεπτα Πάθη, καὶ τὴν λαμπράν, καὶ κοσμοχαρμόσυνον προσκυνῆσαι, τοῦ Πάσχα κυριώνυμον καὶ φωσφόρον ἡμέραν.

ΣΤ) ΑΙΝΟΙ: Αναστάσιμα καὶ τοῦ Σταυροῦ προσόμοια σε ἦχο δ' προς το ἱς γενναῖον ἐν Μάρτυσιν, «Ἐν φωναῖς ἀλλαλάξωμεν.....», «Ὑποῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν..... Προσελθόντες ἀρύσασθε.....», «Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῶν πρὸ αἰώνων εἰργάσατο..... Ἐκκλησίας ἐδραῖωμα, βασιλέων κραταίωμα.....». Οἱ αἵνοι καταλήγουν στὸ Δοξαστικὸ¹³⁸ σὲ ἦχο πλ. δ' «Τὴν ὑψηλόφρονα γνώμην, τῶν κακίστων Φαρισαίων.....»¹³⁹. Καὶ νῦν «Ὑπερευλογημένη ὑπάρχεις.....».

Ἐν φωναῖς ἀλλαλάξωμεν, ἐν ᾧδαῖς μεγαλύνωμεν, τὸν Σταυρὸν τὸν τίμιον, ἀσπαζόμενοι, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐκβοήσωμεν· Σταυρὲ πανσεβάσμιε, καθαγίασον ἡμῶν τὰς ψυχὰς καὶ τὰ σώματα, τῇ δυνάμει σου, καὶ παντοίας ἐκ βλάβης ἐναντίων, διατήρησον ἀτρώτους τοὺς εὐσεβῶς προσκυνούντάς σε.

Στίχ. Ὑποῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

¹³⁷ Αὐτόθι, σσ. 235 – 236.

¹³⁸ Αὐτόθι, σ. 236.

¹³⁹ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 2, σ. 207.

Προσελθόντες ἀρύσατε, μὴ κενούμενα νάματα, τοῦ Σταυροῦ τῇ χάριτι, προερχόμενα, ἰδοὺ προκείμενον βλέποντες τὸ Ξύλον τὸ ἅγιον, χαρισμάτων τὴν πηγὴν ἀρδομένην τῷ Αἵματι καὶ τῷ ὕδατι τοῦ Δεσπότης τῶν ὅλων, τοῦ ἐν τούτῳ, ἐκουσίως ὑψωθέντος καὶ τοὺς βροτοὺς ἀνυψώσαντος.

Στίχ. Ὁ δὲ Θεὸς ἡμῶν πρὸ αἰώνων εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς.

Ἐκκλησίας ἐδραῖωμα, βασιλέων κραταίωμα μοναζόντων καύχημα καὶ διάσωσμα, σὺ εἰ Σταυρὲ πανσεβάσμιε, διὸ προσκυνοῦντές σε, καὶ καρδίας καὶ ψυχάς, φωτιζόμεθα σήμερον, θείᾳ χάριτι, τοῦ ἐν σοὶ προσπαγέντος, καὶ τὸ κράτος, τοῦ δολίου καθελόντος καὶ τὴν ἀρὰν ἀφανίσαντος.

Δόξα ...

Τὴν ὑψηλόφρονα γνώμην τῶν κακίστων Φαρισαίων ὁ πάντων Κύριος παραβολικῶς ἐκφεύγειν ταύτην ἐδίδασκε καὶ μὴ ὑψηλοφρονεῖν, παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, πάντας ἐπαίδευσεν ὑπογραμμὸς καὶ τύπος ὁ αὐτὸς γενόμενος, μέχρι Σταυροῦ καὶ θανάτου, ἑαυτὸν ἐκένωσεν. Εὐχαριστοῦντες οὖν σὺν τῷ Τελώνῃ εἵπωμεν, ὁ παθὼν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀπαθὴς διαμείνας Θεὸς τῶν παθῶν ἡμᾶς ρῦσαι, καὶ σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ζ) Μετὰ τὸ πέρας τῆς δοξολογίας ακολουθεῖ ἡ τελετὴ τῆς υψώσεως τοῦ Τιμίου καὶ Ζωοποιοῦ Σταυροῦ καὶ ψάλλονται κατὰ τὴν προσκύνηση Αὐτοῦ τα ἐξῆς ιδιόμελα:

Σε ἤχο β' «Δεῦτε πιστοί, τὸ ζωοποιὸν ξύλον προσκυνήσωμεν.....» καὶ σέ ἤχο πλ. δ' «Σήμερον ὁ Δεσπότης τῆς κτίσεως.....». Ἀκολουθεῖ τὸ Δόξα σέ ἤχο πλ. δ' «Σήμερον ὁ ἀπρόσιτος τῆ οὐσίας προσιτός. Καὶ νῦν σέ ἤχο πλ. β' Εἰρμολογικόν «Σήμερον τὸ προφητικόν πεπλήρωται λόγιον.....»¹⁴⁰.

Δεῦτε πιστοί τὸ ζωοποιὸν Ξύλον προσκυνήσωμεν, ἐν ᾧ Χριστὸς ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης ἐκουσίως χεῖρας ἐκτείνας ὑψωσεν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀρχαίαν μακαριότητα, οὓς πρὶν ὁ ἐχθρὸς, δι' ἡδονῆς συλήσας, ἐξορίστους Θεοῦ πεποίηκε. Δεῦτε πιστοί Ξύλον προσκυνήσωμεν, δι' οὗ ἡξιώθημεν, τῶν

¹⁴⁰ Αὐτόθι, σσ. 236 – 237.

ἀοράτων ἐχθρῶν συντρίβειν τὰς κάρας. Δεῦτε πᾶσαι αἱ πατρίαι τῶν ἐθνῶν τὸν Σταυρὸν τοῦ Κυρίου ὕμνοις τιμήσωμεν. Χαίροις Σταυρὲ τοῦ πεσόντος Ἀδὰμ ἡ τελεία λύτρωσις, ἐν σοὶ οἱ πιστότατοι Βασιλεῖς ἡμῶν καυχῶνται ὡς τῇ σῇ δυνάμει, Ἰσραηλίτην λαόν, κραταιῶς ὑποτάττοντες. Σὲ νῦν μετὰ φόβου, Χριστιανοὶ ἀσπαζόμεθα, καὶ τὸν ἐν σοὶ προσπαγέοντα Θεὸν δοξάζομεν λέγοντες· Κύριε ὁ ἐν αὐτῷ προσπαγεῖς, ἐλέησον ἡμᾶς ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος.

Σήμερον ὁ Δεσπότης τῆς Κτίσεως, καὶ Κύριος τῆς δόξης, τῷ Σταυρῷ προσπήγνυται, καὶ τὴν πλευρὰν κεντᾶται· χολῆς καὶ ὄξους γεύεται ὁ γλυκασμὸς τῆς Ἐκκλησίας, στέφανον ἐξ ἀκανθῶν περιβάλλεται ὁ καλύπτων οὐρανὸν τοῖς νέφεσι, χλαῖναν ἐνδύεται χλεῦς, καὶ ῥαπίζεται πηλίνῃ χειρὶ ὁ τῇ χειρὶ πλάσας τὸν ἄνθρωπον, τὸν νῶτον φραγγελοῦται, ὁ περιβάλλων τὸν οὐρανὸν ἐν νεφέλαις, ἐμπτυσμοὺς καὶ μάστιγας δέχεται ὀνειδισμοὺς καὶ κολαφισμοὺς, καὶ πάντα ὑπομένει δι' ἐμὲ τὸν κατάκριτον ὁ Λυτρωτὴς μου καὶ Θεὸς ἵνα σώσῃ Κόσμον ἐκ πλάνης ὡς εὐσπλαγχνος.

Δόξα ...

Σήμερον ὁ ἀπρόσιτος τῇ οὐσίᾳ προσιτός μοι γίνεται, καὶ πάσχει πάθη, ἐλευθερῶν με τῶν παθῶν, ὁ φῶς παρέχων τυφλοῖς ὑπὸ ἀνόμων χειλέων ἐμπτύεται, καὶ δίδωσι τὸν νῶτον ὑπὲρ αἰχμαλώτων εἰς μάστιγας. Τοῦτον ἡ Ἀγνή καὶ Μήτηρ, ἐπὶ Σταυροῦ θεωροῦσα, ὁδυνηρῶς ἐφθέγγετο· οἶμοι Τέκνον ἐμόν! τί τοῦτο πεποίηκας; ὁ ὠραῖος κάλλει παρὰ πάντας βροτούς, ἄπνους ἄμορφος φαίνει, οὐκ ἔχων εἶδος οὐδὲ κάλλος· οἶμοι τὸ ἐμόν φῶς! οὐ δύναμαι ὑπνοῦντα καθορᾶν σε· τὰ σπλάγχνα τιτρώσκομαι καὶ δεινὴ μοι ῥομφαία τὴν καρδίαν διέρχεται. Ἀνυμνῶ σου τὰ Πάθη, προσκυνῶ σου τὸ εὐσπλαγχνον, μακρόθυμε Κύριε δόξα σοι.

Καὶ νῦν...

Σήμερον τὸ προφητικὸν πεπλήρωται λόγιον· ἰδοὺ γὰρ προσκυνούμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες σου Κύριε, καὶ ξύλου σωτηρίας γευσάμενοι, τῶν ἐξ ἁμαρτίας παθῶν ἐλευθερίας ἐτύχομεν, πρεσβεΐαις τῆς Θεοτόκου μόνε φιλόανθρωπε.

γ) Βίος και έργα υμνογράφων των ακολουθιών του Σταυρού

Στο αγιολόγιο της Ορθοδόξου Εκκλησίας εξέχουσα θέση κατέχει η χορεία των ιερών υμνογράφων. Δηλαδή των Αγίων εκείνων, οι οποίοι συνέθεσαν τους υπέροχους ύμνους τους οποίους ψάλλουμε στους ιερούς Ναούς κατά τις Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές, καθώς και στις μνήμες των Αγίων¹⁴¹.

Οι ύμνοι της Ορθοδόξου Εκκλησίας μας αποτελούν, κατά κοινήν ομολογία, αθάνατα μνημεία λόγου και τέχνης υψηλτάτου επιπέδου. Κυρίως όμως είναι θησαυρός αδαπάνητος και πλούτος πνευματικός όλων όσοι αγαπούν όχι απλώς την τέχνη, την ποίηση και την μουσική αλλά κυρίως την προσευχή και την θεολογία. Γιατί οι συγγραφείς των υπέροχων αυτών ύμνων ήσαν βεβαίως ρήτορες και ποιηταί, κατά πρώτον λόγο όμως ήσαν θεολόγοι. Ήσαν άνθρωποι προσευχής και τα υμνολογικά κείμενα που συνέγραψαν είναι καρπός θεοπτίας. Δηλαδή, οι ιεροί υμνογράφοι αξιώθηκαν να δουν την δόξα του Θεού και να βιώσουν την άκτιστη ενέργειά Του, ήτοι την πρόνοια και την αγάπη Του στα όρια της προσωπικής τους ζωής. Γι' αυτό και ο λόγος τους κατανύσσει την ψυχή και δημιουργεί διάθεση για προσευχή.

Στην εκλεκτή αυτή χορεία των αγίων ποιητών και υμνογράφων της Εκκλησίας μας¹⁴² που ασχολήθηκαν με την εορτή του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού αναφερόμαστε αναλυτικά στην συνέχεια.

¹⁴¹ βλ. Ιωσήφ ο άγιος υμνογράφος, Γ. Παπαβαρνάβα (πρωτοπρ.), http://www.oodegr.com/oode/synaxaristis/iwsif_ymn1.htm.

¹⁴² βλ. σχετικά Σ. Εύστρατιάδη, *Ποιηταί καί Ὑμνογράφοι τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας*, τόμ. Α'. ἐν Ἱεροσολύμοις 1940.

i. Άγιος Ανδρέας ο Κρήτης (Ιεροσολυμίτης)

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Ο Άγιος Ανδρέας ο Κρήτης γεννήθηκε στη Δαμασκό το 660 μ. Χ. Αν και το έργο του έγινε στην Κωνσταντινούπολη και την Κρήτη, φέρει τον τίτλο του «Ιεροσολυμίτη» επειδή πέρασε από την αγία πόλη. Στην Κωνσταντινούπολη παρέμεινε για είκοσι χρόνια και ανέλαβε διάφορες εκκλησιαστικές θέσεις και τέλος γύρω στο 711 ή 712 εκλέγεται αρχιεπίσκοπος Κρήτης¹⁴³.

Ο Ανδρέας ήταν λόγιος κληρικός, εκκλησιαστικός ρήτορας και υμνογράφος. Χαρακτηρίζεται ως ο καλύτερος εκκλησιαστικός ρήτορας της Βυζαντινής εποχής. Τα χαρακτηριστικά των λόγων του είναι η «έντεχνος ρητορική επεξεργασία και τα υψηλά θεολογικά νοήματα».

Το υμνογραφικό του έργο είναι πλουσιότερο των ρητορικών του λόγων. Εφεύρε το είδος των Κανόνων που ψάλλονται μέχρι σήμερα και διακρίνονται για την σαφήνεια και το διδακτικό τους χαρακτήρα. Το σπουδαιότερο όμως υμνογραφικό του έργο είναι ο Μ. Κανόνας¹⁴⁴. Τον έγραψε, όπως φαίνεται από διάφορες ενδείξεις, περί το τέλος της ζωής του, κατά δε την μαρτυρία ενός συναξαρίου, στην Ερεσό, λίγο πριν πεθάνει. Αν η πληροφορία αυτή είναι αληθινή, ο Μ. Κανόνας¹⁴⁵ είναι το κύκνειο άσμα του υμνογράφου μας.

¹⁴³ βλ. Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 279.

¹⁴⁴ Σπουδαία μελέτη δημοσίευσε ο Π. Χρήστου «Ο Μέγας Κανών Ανδρέου του Κρήτης», Γρηγόριος Παλαμάς, Θεσσαλονίκη 1952 όπου εξετάζει θεολογικά το ποιητικό έργο του Αγίου και ο Συμεών Κούτσας, μητροπολίτης Νέας Σμύρνης: «Αδαμιαίος Θρήνος».

¹⁴⁵ Για να καταλάβει κανείς την ποιητική του δομή πρέπει να γίνει μια μικρή παρέκβαση. Το έργο αυτό ανήκει στο ποιητικό είδος των κανόνων, που κατά πολλούς έχει την αρχή του σ' αυτόν τον ίδιο τον Ανδρέα. Είναι δε οι κανόνες ένα σύστημα τροπαρίων, που γράφονταν για ένα ορισμένο λειτουργικό σκοπό: να διακοσμήσουν την ψαλμωδία των 9 ωδών του Ψαλτηρίου, που στιχολογούνταν στον όρθο. Όλος ο κανόνας ψάλλεται σε ένα ήχο. Κάθε όμως ωδή παρουσιάζει

Πιστεύεται ότι συνολικά έγραψε γύρω στους 700 κανόνες (!), από τους οποίους γνωστοί είναι οι 111. Τα πλείστα των έργων του δημοσιεύτηκαν στην *Patrologia Graeca*¹⁴⁶ και στα έντυπα "Μηναία", "Τριώδια" και "Πεντηκοστάρια", ενώ πολλά μένουν ανέκδοτα¹⁴⁷.

Τέλος ο Άγιος Ανδρέας ο Ιεροσολυμίτης στην εορτή της υψώσεως του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού που μας ενδιαφέρει στην παρούσα εργασία συνέθεσε τα στιχηρά ιδιόμελα της ακολουθίας της λιτής σε ήχο α' : α) «*Σήμερον ὡς ἀληθῶς, ἡ ἀγιοφθογγος ρυσις τοῦ Δαυΐδ*», β) «*Τό φυτευθέν ἐν Κρανίου τόπῳ ξύλον τῆς ὄντως ζωῆς....*» και γ) «*Προτυπων τόν Σταυρόν σου Χριστέ, ὁ πατριάρχης Ἰακώβ....*»¹⁴⁸.

ii. Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός (Ιωάννης Μοναχός)¹⁴⁹

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, ο μέγας αυτός πατέρας και διδάσκαλος της Εκκλησίας, ο οποίος διακρίθηκε ως βαθύς και διάσημος θεολόγος, έθεσε τις βάσεις της δογματικής θεολογίας και υπήρξε ο κορυφαίος εκ των εκκλησιαστικών ιερών ασματογράφων.

μια μικρή παραλλαγή στη ψαλμωδία κατά τρόπο, που να διατηρείται μεν η μουσική ενότητα στον όλο κανόνα, αφού όλος ψάλλεται στον ίδιο ήχο, αλλά και να σπάει και η μονοτονία με τις παραλλαγές στην ψαλμωδία που παρουσιάζει κάθε μια ωδή (βλ. Γ. Παπαβαρνάβα (πρωτοπρ.), Άγιος Ανδρέας, http://www.zoiforos.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=899&Itemid=48).

¹⁴⁶ βλ. τ. 97 σ. 805-1444.

¹⁴⁷ βλ. Δ. Τσάμη, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία και κείμενα πατερικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 183.

¹⁴⁸ βλ. Μηναιόν Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έκδ. Β', 2002, σ. 231.

¹⁴⁹ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 5, σ. 211.

Ο Δαμασκηνός, κατά τους βιογράφους του, Θεοφάνη τον Ομολογητή, τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Ιωάννη, τον Μ. Λογοθέτη Κωνσταντίνο τον Ακροπολίτη, τον Σουΐδα¹⁵⁰ και τον Κεδρηνό, γεννήθηκε το 676 μ.Χ. και απέθανε το 756 μ.Χ. Πατρίδα είχε την Δαμασκό, γι' αυτό και λέγεται Δαμασκηνός. Πολέμησε ισχυρά τους εικονομάχους αυτοκράτορες Λέοντα τον Γ' τον Ίσαυρο και τον Κωνσταντίνο τον Κοπρώνυμο. Με επιστολές του παραινών τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης, προασπίζονταν την τιμήν και προσκύνηση των εικόνων¹⁵¹. Η Ανατολική Εκκλησία εορτάζει την μνήμη του την 4^η Δεκεμβρίου¹⁵².

Τα έργα του Δαμασκηνού ανάγονται σε πέντε τάξεις, σε καθαρώς φιλοσοφικά ή διαλεκτικά, σε θεολογικά, σε ερμηνευτικά ή κριτικά, σε ποιητικά, και σε άσματα ήτοι μουσικά¹⁵³. Ο Δαμασκηνός, ως υμνογράφος και μουσικός, παρατηρούμε ότι μετέφερε σε απλούστερο είδος την ψαλμωδία της πριν από αυτόν εποχής, και επελήφθη του κανονισμού και της διαρρύθμισης της ψαλμωδίας, συντάσσοντας για τον λόγο αυτό την *Οκτώηχο*¹⁵⁴ κατά τους οκτώ ήχους¹⁵⁵.

Ο θείος μουσουργός, πλην των Κανόνων της Οκτώηχου εποίησε και τον λαμπρότατο Κανόνα της εορτής της λαμπροφόρου

¹⁵⁰ Ο βιογράφος του Σουΐδας τον ονομάζει ως «*άνηρ έλλογιμώτατος καί ούδενός δεύτερος τών κατ'αυτόν επί παιδεία λαμπάντων*» (βλ. <http://www.yrapanti-patrída.gr/music.htm>).

¹⁵¹ Ιστορείται μάλιστα ότι ο Λέων οργισμένος διέταξε να μιμηθούν την γραφή του Δαμασκηνού και να αποστείλουν στον Χαλίφη πλαστή επιστολή αυτού, με την οποία αυτός φαίνεται ότι προσέφερε την Δαμασκό στους Βυζαντινούς. Ο δε Χαλίφης έκοψε το δεξί χέρι αυτού, το οποίο όμως «*ιάθη ως έκ θαύματος*». Τότε δε ο ιερός ψαλμωδός ανέμελψε τον Α' Ειρμόν του Κανόνος του Α' ήχου «*Σού ή τροπαιοῦχος δεξιά, θεοπρεπώς έν ισχύί δεδόξασται*» (βλ. Γ. Παπαδόπουλου, Ιωάννης ο Δαμασκηνός, <http://www.cmkon.org/Damaskinos.htm>).

¹⁵² βλ. Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 287.

¹⁵³ βλ. σχετικά Κ. Ψάχου, *Τό όκτάηχον σύστημα τής Βυζαντινής μουσικής*, Αθήνα 1917.

¹⁵⁴ βλ. σχετικά Α. Αλυγιζάκη, *Η οκταηχία στην Ελληνική λειτουργική υμνογραφία* (διδακτορική διατριβή), Θεσσαλονίκη 1985.

¹⁵⁵ Δ. Τσάμη, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία και κείμενα πατερικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 186.

Αναστάσεως «*Αναστάσεως ημέρα, λαμπρυνθώμεν λαοί*»¹⁵⁶. Συνολικά συνέταξε πάνω από εξήντα Κανόνες για τις κυριότερες εορτές της Εκκλησίας, οι οποίοι είναι ανθολογία εύρυθμος από τους Πανηγυρικούς Λόγους του Γρηγορίου του Θεολόγου και άλλων.

Ο Δαμασκηνός μουσούργησε και τον κατ' Αλφάβητο Κανόνα της εορτής του Ευαγγελισμού «*Ανοίξω το στόμα μου*», καθώς και κανόνες για πολλές εορτές του εκκλησιαστικού έτους.

Τέλος για την εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού ο «Ιωάννης Μοναχός» συνέθεσε το δοξαστικό των στιχηρών προσομοίων του εσπερινού σε ήχο πλ. δ' «*Ἐνπερ πάλαι Μωυσῆς, προτυπώσας ἐν ἑαυτῷ, τὸν Ἀμαλήκ καταβαλὼν ἐτροπώσατο*»¹⁵⁷.

iii. Κοσμάς ο Μελωδός (Επίσκοπος Μαΐουμά)

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Ονομάζεται Ιεροσολυμίτης και Αγιοπολίτης. Συμμόνασε για πολλά χρόνια στο περιώνυμο μοναστήρι του αγίου Σάββα μετά του ψυχαδέλφου του Ιωάννου του Δαμασκηνού. Διετέλεσε επίσκοπος Μαΐουμά της Γάζης (750). Ήταν ορφανός γι' αυτό και υιοθετήθηκε

¹⁵⁶ Λέγεται ότι όταν άκουσε ο Κοσμάς ο Μελωδός τον συγκεκριμένο κανόνα, που επίσης είχε γράψει Κανόνα για την ίδια εορτή σε ήχο Β', «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός οὐρανός τε καί γῆ καί τὰ καταχθόνια», άνεφώνησε «Καί σύ άδελφέ Ιωάννη, τό πᾶν ὅλον ἐν τοῖς τρισί τούτοις συμπεριέλαβες, καί ουδέν αφήκας ἔξωθεν· ἦττημαι γοῦν ἐγώ καί τήν ἦτταν ὁμολογῶ· ὅθεν ὁ μέν σός κανὼν ἐχέτω τὰ πρωτεῖα καί ἀριστεῖα, καί ψαλλέσθω δημοσίως ἐν ταῖς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαις, ὁ δέ ἐμός ἐν σκότει καί γωνία γενέσθω ὡς μή ἐν φωτί ἄξιος διὰ τε τὰ νοήματα καί διὰ τε τὸν πενθικὸν καί κλαυθμηρὸν ἦχον, καθ'ὃν ἐμελοποιήθη, ἀνάρμοστον πάντη ὄντα ἐν τῇ λαμπροτάτῃ καί κοσμοχαρμοσύνῳ ἡμέρα τῆς τοῦ Κυρίου Ἀναστάσεως» (βλ. Ιωάννης ο Δαμασκηνός, <http://www.ctmkon.org/Damaskinos.htm>).

¹⁵⁷ βλ. Μηναῖον Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έκδ. 2002, σ. 234.

από τον Σέργιο, πατέρα του φωστήρα της Δαμασκού Ιωάννη του Δαμασκηνού και συνεσπούδασε μαζί του έχοντας αμφότεροι δάσκαλον τον σοφό Κοσμά τον επικαλούμενο Ξένον ή Ικέτην και Ασύγκριτον, ο οποίος κατάγονταν από την Ιταλία¹⁵⁸.

Ο ιερός Κοσμάς συνέγραψε πολλούς Κανόνες και πολλά Τροπάρια. Μεταξύ των πανηγυρικών Κανόνων του υπέροχη θέση κατέχει ο κανόνας των Χριστουγέννων «*Χριστός γεννᾶται δοξάσατε*» εις ήχον α'.

Τον β' ήχο χρησιμοποίησε στην δεύτερη εορτή του Κυρίου, τα Θεοφάνεια, και τον γ' ήχο στην τρίτη εορτή του Κυρίου, την Υπαπαντή. Τον δ', στα Βαΐα, στην Μεγάλη Εβδομάδα των Παθών παραλείποντας τον πλ. του α' ήχο ως πανηγυρικό, ενώ τον β' και τον πλ. του β' χρησιμοποίησε κατά κόρον, ως πένθιμους ήχους. Στην εορτή της Πεντηκοστής χρήση γίνεται του βαρέως ήχου ενώ στην εορτή της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού του πλ. του δ' «*Σταυρόν χαράξας.....*»¹⁵⁹.

iv. Θεοφάνης ο Γραπτός

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Ο Όσιος Θεοφάνης ο Γραπτός γεννήθηκε στην Παλαιστίνη το 775 και πέθανε στις 11 Οκτωβρίου 845. Ήταν αδελφός του Θεοδώρου του Γραπού και διακρινόταν για τη μάθηση των αγίων

¹⁵⁸ βλ. Κοσμάς ο Μελωδός, <http://www.yrapanti-patrida.gr/music.htm>.

¹⁵⁹ βλ. σχετικά Α. Θεοδώρου, *Σταυρόν χαράξας Μωσής – Ερμηνεία στις καταβασίες των Δεσποτικών και Θεομητορικών εορτών*, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1995.

γραφών και της Ιερής θεολογίας, αλλά και για την ακριβή γνώση των αρχαίων Ελληνικών συγγραφών¹⁶⁰.

Υπήρξε μαθητής μαζί με τον αδελφό του Θεόδωρο, στη μονή του αγίου Σάββα του Ηγιασμένου. Αργότερα όταν ξέσπασαν εντονότερα οι εικονομαχικές έριδες, διώχθηκε μαζί με τον αδελφό του Θεόδωρο, από τον Εικονομάχο αυτοκράτορα Θεόφιλο (829-842). Με διαταγή του στα μέτωπα και των δύο γράφτηκαν, για στιγματισμό, με πυρακτωμένη σφραγίδα 12 στίχοι ιαμβικοί, που τους χαρακτήριζαν σαν κακούργους, γι' αυτό επονομάστηκαν και Γραπτοί¹⁶¹.

Ο Θεοφάνης ο Γραπτός είναι από τους μεγαλύτερους θρησκευτικούς ποιητές και υμνογράφους του 8ου αιώνα, αφού συνέγραψε περί τους διακόσιους Κανόνες, Στιχηρά και Ιδιόμελα. Από τα λαμπρότερα έργα του Θεοφάνη θεωρούνται τα στιχηρά των Θεοφανίων, τα δοξαστικά των Αίνων του Ευαγγελισμού, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Δημητρίου. Στα μηναία συναντούμε περισσότερους από 150 Κανόνες με την επιγραφή «Θεοφάνους». Επίσης ο Όσιος Θεοφάνης συνέγραψε και παρακλητικούς κανόνες στην Θεοτόκο¹⁶², εξ ου επονομάζεται και Θεοτοκαριογράφος¹⁶³.

Τέλος όσον αφορά την εορτή του Τιμίου Σταυρού ο όσιος συνέθεσε το ιδιόμελο της λιτής «*Θεῖος θησαυρός ἐν γῇ κρυπτόμενος, τοῦ Ζωοδότου ὁ Σταυρός...*»¹⁶⁴.

¹⁶⁰ βλ. Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθόδοξης Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 321.

¹⁶¹ Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. 5, σ. 374ε.

¹⁶² Εἰς τῶν κανόνων εἰς τὴν Θεοτόκον ἀποδίδεται χειρογράφως καὶ εἰς τὸν ἀδελφὸν Θεόδωρον. Ἐξ ἄλλου χειρογράφως μερικὰ ἄσματα ἐπιγράφονται «Θεοφάνους τοῦ πρωτοθρόνου», διότι ἦτο μητροπολίτης τῆς πρώτης μετὰ τὴν πατριαρχικὴν ἔδρας, τῆς Ἐφέσου (βλ. Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. 5, σ. 374ε).

¹⁶³ βλ. Ο όσιος Θεοφάνης ο Γραπτός, ο ομολογητής και υμνογράφος, επίσκοπος Νικαίας (778 – 846), <http://www.hellinon.net/Theophanis.htm>.

¹⁶⁴ βλ. Μηναίον Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έκδ. Β' 2002, σ. 232.

ν. Θεόδωρος Στουδίτης

ΒΙΟΣ

Έξοχος θεολόγος και υμνογράφος, από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της Ορθόδοξης Εκκλησίας¹⁶⁵. Γεννήθηκε στην Κων/πολη και μορφώθηκε από το θείο του Πλάτωνα (ηγούμενο της Μονής Σακκωδίωνος). Ακολούθησε τον μοναχισμό και το 794 διαδέχτηκε το θείο του στην Μονή και στον αγώνα κατά της Εικονομαχίας¹⁶⁶. Το 798 μετοίκησε με τους μοναχούς του στην αρχαία Μονή του Στουδίου, όπου και ανέλαβε τη διοίκηση επιβάλλοντας αυστηρή πειθαρχία στους 1.000 περίπου μοναχούς και αναδεικνύοντας με την πάροδο του χρόνου τη Μονή ως μέγιστο κέντρο πνευματικής κίνησης και τέχνης¹⁶⁷.

Εξέδωσε "Τυπικό" με τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των μοναχών, το οποίο στη συνέχεια εφαρμόστηκε από πλείστες μονές του Βυζαντινού κράτους και περί τα μέσα του 11ου αι. μεταφράστηκε στα ρωσικά και εφαρμόστηκε στους ναούς και τα μοναστήρια της Ρωσίας.

Οπαδός του δόγματος "ελεύθερη εκκλησία σε ελεύθερη πολιτεία" πάντοτε αντιτάχθηκε στις επεμβάσεις των πολιτικών, κάτι που του στοίχισε τρεις εξορίες¹⁶⁸, φυλακίσεις, βασανισμούς και

¹⁶⁵ βλ. σχετικά π. Σπυρίδων Αντωνίου, *Το Ειρμολόγιο και η παράδοση του μέλους του*, Αθήναι 2004, σ. 73.

¹⁶⁶ Η Εικονομαχία διήρκεσε περίπου 120 έτη (726 - 843). Διακρίνεται σε δύο περιόδους, η πρώτη από το 726 έως το 787 και την Ζ' Οικουμενική Σύνοδο που αναστήλωσε τις εικόνες, και η δεύτερη από το 815 έως και την Α' Κυριακή της Μ. Τεσσαρακοστής του έτους 843, οπότε κι έγινε από τη βασίλισσα Θεοδώρα η πλήρης αναστήλωση των εικόνων. Από τότε επεκράτησε, κάθε Α' Κυριακή της Μ. Τεσσαρακοστής η οποία ονομάζεται "Κυριακή της Ορθοδοξίας" η Ορθόδοξη Εκκλησία να πανηγυρίζει τον Θρίαμβο της Ορθοδοξίας, την τελική δηλαδή, επικράτηση των ιερών εικόνων (βλ. Ιερά Μητρόπολις Λεμεσού, Άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης, <http://www.gerontas.com/content/view/428/166>).

¹⁶⁷ βλ. Θεόδωρος ο Στουδίτης, http://musipedia.gr/wiki/Θεόδωρος_ο_Στουδίτης.

¹⁶⁸ Την πρώτη, από το 795 έως το 797, τη δεύτερη από το 809 έως το 811 και την τρίτη από το 815 έως το 820 (βλ. Θεόδωρος ο Στουδίτης, http://musipedia.gr/wiki/Θεόδωρος_ο_Στουδίτης).

τέλος, μια θεληματική αποχώρηση (στη Μονή Τρύφωνος του Αρτακηνού κόλπου, όπου και πέθανε). Καταδιώχθηκε από τους εικονομάχους αυτοκράτορες Κων/νο Ε' τον Κοπρώνυμο, Νικηφόρο και Λέοντα Ε' τον Αρμένιο¹⁶⁹ (γι' αυτό και η επωνυμία "Ομολογητής").

ΕΡΓΑ

Χάρη σ' αυτόν, η Μονή του Στουδίου έγινε το περιφημότερο κέντρο της μουσικής, μάλιστα αναφέρεται ότι ο ίδιος δίδασκε στους μοναχούς την ψαλμωδία των ύμνων (μεταξύ των υμνογράφων και ασματογράφων της Μονής ως μαθητές του θεωρούνται οι Συμεών, Νικόλαος, Κλήμης, Κυπριανός, κ.ά.). Έγραψε διάφορα συγγράμματα, ενώ παράλληλα αναβίωσε την ποιητική μορφή του επιγράμματος με μια σειρά ποιημάτων σε ιαμβικό τρίμετρο¹⁷⁰.

Ως ποιητής και μελοποιός θεωρείται από τους σπουδαιότερους. Συνέθεσε πάμπολλα στιχηρά και τετραώδια καθώς και ασματικούς κανόνες και ολόκληρες Ακολουθίες¹⁷¹. Εξαιρετικοί επίσης θεωρούνται και οι παρακλητικοί του κανόνες προς τη Θεοτόκο. Μνημειώδες έργο του θεωρούνται οι "Αναβαθμοί"¹⁷² και ο κανόνας στην "Αναστήλωση

¹⁶⁹ Ο Θεόδωρος δεν δίστασε να λιτανεύσει τις άγιες εικόνες μπροστά στον εικονομάχο αυτοκράτορα Λέοντα τον Αρμένιο, αψηφώντας τις βασιλικές απειλές κατά της ζωής του. Είχε πάντα κατά νου το Δαβιδικό: "Μακάριοι οι άμωμοι, οι πορευόμενοι εν νόμω Κυρίου" και γι' αυτό τόλμησε με παρρησία να ελέγξει τον βασιλιά, λέγοντάς του: "Δεν αρμόζει σε σένα, βασιλιά, να παραλύεις τους Εκκλησιαστικούς θεσμούς, επειδή εσύ γνωρίζεις αυτό που ο Απόστολος Παύλος λέει, ότι δηλαδή, ο Θεός τοποθέτησε στην Εκκλησία "πρώτον 'Αποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον Ποιμένας και διδασκάλους προς καταρτισμόν των 'Αγίων", αλλά δεν πρόσθεσε όμως και βασιλείς. Άδικο λοιπόν, προσπαθείς να μας κάνεις να σε υπακούσουμε με τη βία, δεν θα το κάνουμε" (βλ. Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας μας, τα προπύργια της Ορθοδοξίας, http://arfilipposgrammatikous.blogspot.com/2009/12/blog-post_2557.html).

¹⁷⁰ βλ. Θεόδωρος ο Στουδίτης, http://musipedia.gr/wiki/Θεόδωρος_ο_Στουδίτης.

¹⁷¹ βλ. Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. 5, σ. 679-681.

¹⁷² Περιλήφθηκαν στην "Οκτώηχο" του Ι. Δαμασκηνού.

των εικόνων"¹⁷³. Ο Θεόδωρος έγραψε 3 πλήρεις κανόνες του Τριωδίου και τα Τετραώδια των Σαββάτων των 4 από τις 5 εβδομάδες των νηστειών (πλην της 1ης). Τέλος συνέθεσε τους κανόνες την Κυριακή Γ' νηστειών, της Σταυροπροσκυνήσεως, ωδή α' «*Πανηγύρεως ήμέρα, τή Έγέρσει Χριστοῦ...*»¹⁷⁴.

vi. Ανατόλιος

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Ο καθηγητής Παναγιώτης Χρήστου στο σύγγραμμα του Ελληνική Πατρολογία αναφέρει συγκεκριμένα: «Πλήθος ποιημάτων, διατηρουμένων στα λειτουργικά βιβλία, φέρονται υπό το όνομα του Ανατολίου, ο οποίος βεβαίως δεν δύναται να είναι ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ανατόλιος του ε' αιώνας ούτε πιθανώς ο Ανατόλιος Θεσσαλονίκης, του τέλους του θ' αιώνας, αν και υπέρ αυτού θα ήταν δυνατό να συνηγορήσει φράση τροπαρίου στον Άγιο Δημήτριο, πολύ αορίστως πάντως. Ο παρών Ανατόλιος είναι προφανώς ο Στουδίτης¹⁷⁵, μαθητής του Θεοδώρου κατά τις αρχές του θ' αιώνας, ο οποίος υπέστη πολλές ταλαιπωρίες κατά τον διωγμό του εικονομάχου αυτοκράτορος Λέοντος Ε' του Αρμενίου»¹⁷⁶.

Τα ποιήματά του καλύπτουν ευρύ φάσμα του λειτουργικού έτους και είναι κατεσπαρμένα σε πλήθος εορτών περί τα εξήντα, κατ'

¹⁷³ Ο Δοσίθεος Ιεροσολύμων γράφει ότι ψαλλόταν κατά την εβδομάδα της Ορθοδοξίας στη λιτανεία που ακολουθούσε τον Όρθρο (βλ. Θεόδωρος ο Στουδίτης, http://musipedia.gr/wiki/Θεόδωρος_ο_Στουδίτης).

¹⁷⁴ Τριώδιον Κατανυκτικόν, έκδοσις της Αποστολικής Διακονίας Τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθήναι 1960, σσ. 231 - 235.

¹⁷⁵ βλ. σχετικά, Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθόδοξης Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 361.

¹⁷⁶ Π. Χρήστου, *Ελληνική Πατρολογία*, τ. 5, σ. 684.

εξοχήν δεσποτικών, θεομητορικών και επιφανών αγίων, διακρίνονται για την ευρυθμία και την παραστατικότητα τους.

Υπάρχουν 64 αναστάσιμα τροπάρια στην Οκτάηχο, ανά οκτώ κατ' ήχον, τέσσερα στιχηρά των εσπερίων και τέσσερα των αίνων, ψαλλόμενα μετά τα αναστάσιμα του Ιωάννου Δαμασκηνού και αποκαλούμενα Ανατολικά. Το όνομα των είναι δύσκολο να εξηγηθεί και προβάλλεται μεν η ερμηνεία αυτών είτε από την ώρα της ανατολής του ηλίου είτε από τον τόπο καταγωγής των, την Ανατολή, αλλά αυτή δεν είναι δικαιολογημένη εφόσον ως προς την ώρα μεν ψάλλονται επίσης και στον εσπερινό, ως προς δε την δευτέραν πλήθος άλλων ασμάτων προέρχονται από την Ανατολή χωρίς να χαρακτηρίζονται έτσι. Είναι λοιπόν πιθανό ότι αυτά συνετέθησαν υπό του παρόντος Ανατολίου, ο οποίος λόγω του διωγμού τα παρέδωσε με συγκεκριμένο το όνομα του, φερ' ειπείν εις ΑΝΑΤΟΛ, όπου οι αντιγραφείς απέδωσαν αργότερα σε ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ¹⁷⁷.

Τέλος για την εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού ο Ανατόλιος συνέθεσε το στιχηρό ιδιόμελο της λιτής σε ήχο δ' «Φωτολαμπής άστέρων τύπος, προεδείκνυε Σταυρέ...» και το δοξαστικό των στιχηρών ιδιομέλων στον ίδιο ήχο «Τοῦ τιμίου Σταυροῦ Χριστέ τήν énerγειαν, προδιατυπώσας Μωυσηῆς»¹⁷⁸.

vii. Κυπριανός Στουδίτης

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

¹⁷⁷ Αυτόθι.

¹⁷⁸ βλ. Μηναιόν Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έκδ. Β' 2002, σ. 233.

Ο Κυπριανός Στουδίτης είναι ένας από τους διακεκριμένους ποιητικούς εκπροσώπους της Στουδίου και μαθητής του Θεοδώρου Στουδίτου κατά τον χρόνο της ακμής αυτής. Διετέλεσε φίλος του πατριάρχου Ιγνατίου, και μετείχε στις ταλαιπωρίες αυτού. Στους ειρμούς του, από τους οποίους πολλούς εξέδωσε ο Σ. Ευστρατιάδης¹⁷⁹ παρουσιάζει γνήσιο ποιητικό χάρισμα, παρά τα δάνειά του από παλαιότερες συνθέσεις.

Ο Κυπριανός συνέθεσε για την εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού το στιχηρό ιδιόμελο της λιτής σε ήχο β' «*Ἡ τῶν χειρῶν ἀναλλαγή τοῦ Πατριάρχου Ἰακώβ....*»¹⁸⁰.

viii. Λέων Στ' ο σοφός (Λέοντος Δεσπότης)

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

Μια πολύ σημαντική μορφή στην ιστορία της βυζαντινής υμνογραφίας, είναι αυτή του Λέοντος ΣΤ' του Σοφοῦ ο οποίος γεννήθηκε το 886 και ήταν ο δευτερότοκος γιος του αυτοκράτορα Βασιλείου Α' του Μακεδόνα (867- 886)¹⁸¹. Ο Λέων ονομάστηκε σοφός λόγω της ευρύτατης μόρφωσής του και του ζήλου του για συγγραφή¹⁸².

Η ποίηση του Λέοντος αποτέλεσε και τη βάση για συνθέσεις καλοφωνικού μέλους. Οι ιδέες του, οι εικόνες, ο θρήνος της Θεοτόκου, οι συμβολισμοί και η τάση μιας μετρικής ελευθερίας γύρω

¹⁷⁹ Εἰς τὸ Εἰρμολόγιόν του, 1932.

¹⁸⁰ βλ. Μηναιὸν Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, ἐκδ. Β' 2002, σ. 232.

¹⁸¹ Πάπυρος-Larousse-Britannica, τ. 38, σ. 244-5.

¹⁸² βλ. Π. Τρεμπέλα, *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήναι 1949, σ. 376.

από το στίχο αποτέλεσαν τη βάση της δημιουργίας της ομάδας των Σταυροθεοτοκίων στιχηρών ιδιομέλων μαθημάτων σε 15σύλλαβο στίχο¹⁸³.

«Οι βυζαντινοί υμνογράφοι ήταν φυσικό να συνθέτουν και τη μουσική στην ποίησή τους, αυτό αποδεικνύεται ότι έκανε και ο Λέων ο Σοφός στα ένδεκα ιδιόμελα εωθινά. Οι ερευνητές καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι μεταγενέστεροι μελουργοί των εωθινών εμπλούτισαν ή καλλώπισαν τη μελωδία που αρχικά συνέθεσε ο Λέων, αφού οι μελωδίες του παρουσιάζουν κάποια συγγένεια στις μελουργικές φόρμουλες ή στο συνθετικό τους τύπο»¹⁸⁴.

Τέλος ο εν λόγω υμνογράφος συνέθεσε για την εορτή της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού το στιχηρό ιδιόμελο της λιτής σε ήχο β' *«Σύ μου σκέπη κραταιά ύπάρχεις, ό τριμερής Σταυρός τοῦ Χριστοῦ...»*¹⁸⁵.

¹⁸³ βλ. σχετικά Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 148.

¹⁸⁴ Τα ένδεκα εωθινά του Ιωάννου Πρωτοψάλτου, πτυχιακή εργασία Ε. Βασιλειάδη, Φεβρουάριος 2009, σσ. 4 – 5.

¹⁸⁵ βλ. Μηναιόν Σεπτεμβρίου, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, έκδ. Β' 2002, σ. 232.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

«Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ εὐεργετήσαντί με καί ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ Ὑψίστου».

«Ἀγαλλιᾶσονται τὰ χεῖλη μου ὅταν ψάλω σοι, καί ἡ ψυχὴ μου, ἣν ἐλυτρώσω».

(Ψαλμ. ἱβ' 6).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΜΕΛΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΡΟΠΑΡΙΩΝ

α) Οι μελοποιήσεις των τροπαρίων των δύο εορτών κατά τη βυζαντινή περίοδο (παλαιό – καλοφωνικό στιχηράριο)

Σύμφωνα με τον καθηγητή Γρ. Στάθη «η καταγραφή της υμνογραφίας με σημειογραφία και η παράδοσή της με χειρόγραφους κώδικες αρχίζει στα μέσα του 1^{ου} αιώνας ή και λίγο νωρίτερα. Η σημειογραφία ή σημαδογραφία ή παρασημαντική¹⁸⁶ είναι αποκύημα του βυζαντινού πνεύματος και πολιτισμού και είναι ένα σοφό σύστημα, στην κυριολεξία ένα ηχητικό αλφάβητο, απότοκο του ελληνικού αλφαβήτου των γραμμάτων, για την τέλεια έκφραση της μονοφωνικής λογικής μουσικής. Τα σημάδια ή σημαδόφωνα, ως η τέλεια μουσική ανάπτυξη των τόνων και πνευμάτων της ελληνικής γραφής, παρασημαίνουν και τις πιο λεπτές και μυχιαίτατες εκφράσεις του λόγου, το πάθος του λόγου, όταν αυτός συνεκφέρεται με μέλος. Για τον λόγο αυτό το ποιητικό κείμενο κάτω από τα σημάδια της σημειογραφίας είναι άτονο. Με άλλες λέξεις, η διπλή παράλληλη γραφική παράσταση των ελληνικών σημαδίων του μέλους, είναι το

¹⁸⁶ Ο όρος «σημειογραφία» και ό επίσης εύρέως χρησιμοποιούμενος όρος «παρασημαντική» δηλώνει τήν διά τῶν σημείων ἢ σημαδίων παρασήμανσιν τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ο όρος παρασημαντική εἶναι όρος τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καί ἀπαντᾷ παρ' Ἀριστοξένω τό πρῶτον «Οὐ γάρ ὅτι πέρας τῆς ἀρμονικῆς ἐπιστήμης ἡ παρασημαντική, ἀλλά οὐδέ μέρος οὐδέν εἰ μή καί τῆς μετρικῆς, τό γράψασθαι τό μέτρον ἕκαστον....». (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινῆς μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 47).

τελειότερο μελικό αλφάβητο της οικουμένης, που ο Θεός ευδόκησε να επινοηθεί και αναπτυχθεί από το ελληνικό πνεύμα»¹⁸⁷.

Τα σημάδια της βυζαντινής σημειογραφίας διακρίνονται σε φωνητικά και άφωνα σημάδια¹⁸⁸. Τα φωνητικά σημάδια δεν παρασημαίνουν συγκεκριμένη οξύτητα και πάντοτε την ίδια, αλλά φανερώνουν μέγεθος διαστήματος και άρα εμπερικλείουν μια δυναμική εκφράσεως, εφόσον δείχνουν κίνηση και φορά προς τα άνω ή προς τα κάτω, σύμφωνα με τον τονισμό του ποιητικού κειμένου, που αποδίδεται και με ανάλογη σημειογραφική ορθογραφία. Τα άφωνα σημάδια ή οι υποστάσεις δηλώνουν *"τας αργίας και συντομίας και τας άλλας ιδέας των μελών"*¹⁸⁹, και σχηματοποιούν τους πολλούς και ποικίλους μελικούς πλατυσμούς.

Η μουσική δημιουργία, ως έξη ποιητική, δηλαδή μελοποιία, κάνει επιλεκτική λήψη κάθε φορά εκείνων των σημαδιών, τα οποία παρασημαίνουν και μορφοποιούν τις μουσικές ιδέες, ως αλληπάλληλα μελικά τόξα, μικρότερα ή μεγαλύτερα, και ορθώνουν το ηχητικό αρχιτεκτόνημα. Η λήψη των αναγκαίων κάθε φορά σημαδιών και η αρμόδια ένωσή τους λέγεται "Θέση"¹⁹⁰.

Μετά από τα παραπάνω, θα αναφερθούμε στο στιχηραρικό μέλος. Σε αυτό το μέλος ή είδος ανήκουν οι μουσικές συνθέσεις (ιδιόμελα του εσπερινού και του όρθρου) των οποίων προηγούνται

¹⁸⁷ Γρ. Θ. Στάθη, Το γεγονός — η "ευεργεσία του έθνους"— η έκδοση / 1814: the Reform of the Notation of Religious Chants in Orthodox Liturgy. In E. Close, M. Tsianikas and G. Couvalis (eds.) "Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2005", Flinders University Department of Languages – Modern Greek: Adelaide, 371-388 (βλ. http://dspace.flinders.edu.au/dspace/bitstream/2328/3255/1/371-388_stathis%20Gr.pdf).

¹⁸⁸ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 47.

¹⁸⁹ Κατά πως λέει ο Γαβριήλ ιερομόναχος (α' μισό 15^{ου} αιώνα).

¹⁹⁰ Το δίδαξε και το διατύπωσε σοφά ο Μανουήλ Χρυσάφης το 1458:

«Θέσις γάρ λέγεται ή τών σημαδιών ένωσις, ήτις άποτελεϊ τό μέλος. Καθώς γάρ έν τή γραμματική τών είκοσιτεσσάρων στοιχείων ή ένωσις συλλαβισθεϊσα άποτελεϊ τόν λόγον, τόν αύτόν τρόπον καί τά σημεία τών φωνών ένούμενα έπιστημόνως άποτελούσι τό μέλος, καί λέγεται τό τοιοϋτον τότε θέσις» (βλ. http://www.sholeionpsaltikis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=97:current-problems&catid=59:arthra-meletes&Itemid=107).

ψαλμικοί στίχοι, έχουν δικό τους ρυθμό και ίδιον μέλος και αποδίδονται στις κινητές και ακίνητες εορτές του έτους. Το συγκεκριμένο κατ' εξοχήν είδος της εκκλησιαστικής μελοποιίας χωρίζεται στις εξής κατηγορίες:

α) στο παλαιό στιχηραρικό (παλαιό στιχηράριο, στιχηράρια των Παναγιώτου Χρυσάφη, Γερμανού Νέων Πατρών, Κοσμά Μακεδόνας, τα αργά δοξαστάρια του Ιακώβου Πρωτοψάλτου και του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακα από τον 1' αι. έως 15' αι.¹⁹¹.

β) στο νέο αργό στιχηραρικό (Αναστασιματάριο και Δοξαστάριο Πέτρου Πελοποννησίου)¹⁹² και

γ) στο νέο σύντομο στιχηραρικό (σύντομα στιχηρά)¹⁹³.

Κατά την περίοδο της βυζαντινής μελοποιίας, λοιπόν, και συγκεκριμένα από τον 1' αιώνα μέχρι και τον 15' με 15' αιώνα γνωρίζουμε το παλαιό στιχηράριο, ή αλλιώς ονομαστικά το Κλασσικόν στιχηράριο, με στιχηρά των δύο εορτών στα οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Επίσης στην περίοδο της βυζαντινής μελοποιίας κατατάσσεται το παπαδικό γένος καθώς η αρχική ανθολόγηση καλοφωνικών στιχηρών απαντάται στις Παπαδικές και επίσης είναι το πλέον επιτηδευμένο και μελισματικό σε σχέση με το στιχηραρικό και ειρμολογικό γένος αν και οι καταβολές αυτής της μελισματικής μορφής θα πρέπει να αναζητηθούν ακόμη και στον 9' και 10' αιώνα. Αυτή η αναγωγή δικαιολογείται αφενός μεν από την ύπαρξη του Ασματος και Ψαλτικού (βιβλίων που περιέχουν το ψαλτό ρεπερτόριο) και αφετέρου από το γεγονός ότι σπονδυλική στήλη του παπαδικού γένους είναι η μεγάλη χρήση των στίχων του Ψαλτηρίου.

Το περιεχόμενο της παπαδικής, ως βιβλίο των ψαλμών και των χορών, σταθεροποιείται κατά τον 14' αιώνα. Η χειρόγραφη παράδοση αποδίδει στον Ιωάννη Κουκουζέλη την τιμή της συνθέσεως και

¹⁹¹ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 45.

¹⁹² Αυτόθι.

¹⁹³ Αυτόθι.

σταθεροποιήσεως του περιεχομένου της παπαδικής στην μορφή που έχει διαδοθεί μέχρι σήμερα¹⁹⁴.

Τέλος κατάκτηση των βυζαντινών μελουργών του ΙΔ' αιώνας είναι ότι οι νέες συνθέσεις είναι επώνυμες και οι παλαιές διαστέλλονται με τον χαρακτηρισμό «παλαιόν». Η επωνυμία δηλώνει αυτονομία της τέχνης και παρέχει την ταυτότητα του προσωπικού ύφους του κάθε συνθέτη.

Η καταγραφή σε ιδιαίτερες ενότητες των «καλοφωνικών στίχων», των κρατημάτων, των κατανυκτικών φανερώνει την πλήρη ακμή της μελισματικής επιτήδευσης, η οποία κατά τον ΙΔ' αιώνα και συγκεκριμένα το έτος 1336 είχε φθάσει η βυζαντινή μελουργία¹⁹⁵.

Παρακάτω παραθέτουμε τους κώδικες που περικλείουν μελοποιήσεις τροπαρίων των δύο εορτών που μας απασχολούν κατά τη βυζαντινή περίοδο, της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως.

¹⁹⁴ Γρ. Θ. Στάθη, *Καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών*, εφημερίδα Η Καθημερινή, Επτά ημέρες (Κυριακή 16 Απριλίου 1995), σ. 12.

¹⁹⁵ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 64.

i. Παρουσίαση κωδίκων

Στην παρούσα ενότητα γίνεται ενδεικτικά μια παρουσίαση κωδίκων των συγκεκριμένων μελοποιήσεων της βυζαντινής περιόδου όπου δίνονται τα βασικά στοιχεία της βιβλιογραφίας τους, όπως: η βιβλιοθήκη στην οποία βρίσκονται, ο αύξων αριθμός της βιβλιοθήκης, η χρονολόγηση του κώδικα, ο κωδικογράφος αν δηλώνεται, η κατάσταση του κώδικα, η ύλη από την οποία αποτελείται και ο αριθμός των φύλλων. Τέλος μετά την περιγραφή δίνεται η σχετική βιβλιογραφία, εάν υπάρχει, με την ανάλογη παραπομπή¹⁹⁶.

1. Στιχηράριον

Γρηγορίου 9

Αι. ΙΕ' – χαρτ. 21,5 χ 15 – φύλλα 238 + α' ακέφαλος – κολοβός

1r Λέοντος δεσπότη, ήχος α' *Σύ μου σκέπη κραταία*.

Στιχηρόν ιδιόμελον εκ τῆς ἀκολουθίας τῆς ιδ' Σεπτεμβρίου. Τὰ ἄλλα φυλλα πρό τούτου ἐξέπесαν. Ἀκολουθεῖ πλήρες τὸ Στιχηράριον σὺν τῷ Τριωδίῳ – Πεντηκοσταρίῳ μετὰ τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν ἀναβαθμῶν τῶν ὀκτῶ ἤχων, τῶν ἑωθινῶν, προσομοίων «τῇ ἀγία καὶ μεγάλη Τεσσαρακοστῇ», δογματικῶν τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ ἐτέρων τινῶν στιχηρῶν ἀπὸ τοῦ φ. 232r, δυσαναγνώστων, λόγω τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ κώδικος.

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς κακὴν κατάστασιν. Χάρτης χονδρός, λεῖος. Γραφεὺς ἄδηλος. Εἰς τὸ φ. 175v ἐγράφη ὑπὸ τοῦ ἀνακαινιστοῦ τῆς γραφῆς Μέθοδος ὀκτάνηχος, ἡ Ἄββας ἀββᾶν ὑπήντησε.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων*

¹⁹⁶ Ι. Λιάκου, *Η βυζαντινὴ ψαλτικὴ παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα*, Αθήνα 2007, σ. 87.

Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἑρῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 603 - 604.

2. Στιχηράριον

Καρακάλλου 74

Κατάλ. Λάμπρου 1536/23

αι. ΙΒ' (τέλη) - (αρχαί) ΙΓ' - περγαμ. 24 χ 18,5 - φύλλα 275
ακέφαλος - κολοβός

119r - 126v Περιέχονται ιδιόμελα παραλειπόμενα εἰς τὴν ἐορτὴν τῆς
ὑψώσεώς του Τιμίου Σταυροῦ (ιδ' Σεπτεμ.).

268r Στιχηρά σταυροθεοτοκία, σύν Θεῶ, τῶν ὀκτώ ἡχων, δέκα ἔξ.

272r Ἔτερα σταυροθεοτοκία τῶν ὀκτώ ἡχων, ἔτερα δεκαῆξ, ἐλλείπουν ὅμως 6
(πλ. α' - πλ. δ'), ἐξέπεσεν ἐν φυλλῶν μεταξὺ 274 - 275.

Τὸ σπουδαῖον αὐτὸ χργφ. διατηρεῖται εἰς ἀρκούντως καλὴν κατάστασιν. Γραφὴ
ἐπιμελημένη, καθαρὰ καὶ εὐανάγνωστος, καλλιγραφικὴ ὀρθία. Σημειογραφία
Coislin Notation. Γραφεὺς ἄδελφος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον
Ὅρος (τόμοι Α' - Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων
Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἑρῶν Μονῶν καὶ
Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 402 - 403.

β) Οι μελοποιήσεις των τροπαρίων των δύο
εορτών κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο
(καλλωπισμένο στιχηράριο – δοξαστάριο)

Η αρχική ανθολόγηση καλοφωνικών στιχηρών απαντάται στις Παπαδικές. Η ανάγκη όμως για συστέγαση των πολλών και ποικίλων καλλωπισμένων στιχηρών οδήγησε στην αυτονόμηση ενός μουσικού βιβλίου με τον τίτλο Καλοφωνικό Στιχηράριο¹⁹⁷ ή Μαθηματάριο που εμφανίστηκε στο α' μισό του ΙΕ' αι.¹⁹⁸

Το περιεχόμενο του Μαθηματαρίου, ακολουθώντας τη σειρά του παλαιού στιχηραρίου, παραδίδει τα καλοφωνικά στιχηρά των εορτών του όλου ενιαυτού, αρχόμενα από την α' Σεπτεμβρίου μέχρι την λ' Αυγούστου, στη συνέχεια καταγράφονται τα στιχηρά της περιόδου του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου, από την Κυριακή δηλαδή, του Τελώνου και Φαρισαίου μέχρι την Κυριακή των Αγίων Πάντων. Στη συνέχεια ανθολογούνται Θεοτοκία μαθήματα και αναγραμματισμοί αυτών, καθώς και Κατανυκτικά και Σταυροθεοτοκία. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται και τα 15σύλλαβα μαθήματα¹⁹⁹.

Κατά την περίοδο του ΙΖ' έως ΙΗ' αι. τα Θεοτοκία μαθήματα μετατίθενται από το τέλος του βιβλίου στην αρχή, λόγω του σεβασμού προς το πρόσωπο της Θεοτόκου, ενώ συχνά ανθολογούνται οι πολυχρονισμοί και οι φήμες σε άρχοντες και αρχιερείς, που συνήθως απαντώνται στις παπαδικές.

Στη χειρόγραφη παράδοση κατά την μεταβυζαντινή περίοδο εκδίδεται και το Ανθολόγιο του Μαθηματαρίου με τα καλλωπισμένα

¹⁹⁷ Ι. Λιάκου, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ' – ΙΕ' αιώνα*, Αθήναι 2007, σ. 82.

¹⁹⁸ Την ονομασία Μαθηματάριο την συναντούμε για πρώτη φορά τον ΙΣΤ' αι., στον κώδικα Ιβήρων 1204, όπου στο φ. 1α αναφέρει «Μαθηματάριον Ανθολόγιον, σύν Θεῷ ἁγίῳ στιχηρῶν τε καὶ ἀναγραμματισμῶν τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, ποιηθέντα παρὰ διαφόρων ποιητῶν...», Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί*, σ. 120.

¹⁹⁹ Γρ. Θ. Στάθη, *Η δεκαπεντασύλλαβος*, Αθήναι 1977.

στιχηρά των δεσποτικών και θεομητορικών εορτών, όπως επίσης και των «μεγάλων» αγίων. Την ίδια περίοδο επίσης μελοποιούνται και αποκτούν μεγάλη διάδοση και τα δύο επώνυμα στιχηράρια του Χρυσάφη του Νέου και Γερμανού Νέων Πατρών²⁰⁰.

Την μεταγραφή των παλαιών και νέων καλλωπισμένων στιχηρών, στη νέα αναλυτική σημειογραφία μας παρέδωσαν ο Γρηγόριος Πρωτοψάλτης και ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας.

Παρακάτω παραθέτουμε τους κώδικες που περικλείουν μελοποιήσεις τροπαρίων των δύο εορτών που μας απασχολούν κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως.

²⁰⁰ Ι. Λιάκου, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αιώνα*, Αθήναι 2007, σσ. 82 - 83.

i. Παρουσίαση κωδίκων

Ακολουθεί ενδεικτικά παρουσίαση κωδίκων των συγκεκριμένων μελοποιήσεων της μεταβυζαντινής περιόδου.

1. Μαθηματάριον

I.M. Αγίου Στεφάνου 23

αι. ΙΗ' (α' ήμισυ) – χαρτ. 25,2 χ 19,2 – φύλλα Α'-Γ'+302

- 82β Σεπτ. ιδ' Ίωάννου Κουκουζέλη, έκαλλωπίσθη υπό Μανουήλ Χρυσάφη,
δ' *Ὡς ἐμεγαλύνθη τά ἔργα σου, Κύριε.*
- 83α Χρυσάφου τοῦ νέου, ἦχος α' *Προτυπῶν τόν σταυρόν σου.*
- 84α-β Τοῦ αὐτοῦ, ἦχος α', *Ἐν φωναῖς ἀλλαλάξωμεν.*
- 196β Τῇ τρίτῃ Κυριακῇ, [τῆς] Σταυροπροσκυνήσεως, κύρ Πέτρου
[Μπερεκέτη], ἦχος α' *Ἐν ξύλῳ τέθνηκας.*

Τό πλουσιώτατο αὐτό Μαθηματάριο διατηρεῖται σέ σχεδόν ἄριστη κατάσταση. Γραφή καλαίσθητη. Γραφεύς ἄδηλος, δυστυχῶς. Ὅμοιο κατά τήν διάταξη πρὸς τὸν Ἰβήρων 967, ἀλλὰ πλουσιώτερο.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Μετέωρα. *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων*, Αθήνα 2007, σσ. 306 - 324.

2. Εκλογή στιχηραρικοῦ μέλους

Ξενοφώντος 116

Κατάλ. Λάμπρου 818/116

αι. ΙΘ' – χαρτ. 21,5 χ 15,5 – φύλλα Α' – Δ' + 161 + α' – δ'

152v Τῇ Κυριακῇ τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, πλ. δ', *Ὁρωσά σε
ἡ κτίσις.*

156v Δεινόν, ἦχος πλ. δ', *Σήμερον, ὁ ἀπρόσιτος τη οὐσία.*

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς ἀρκούντως καλὴν κατάστασιν, ἐξαιρέσει τῶν πρώτων Α' – Δ' παραφύλλων καὶ τῶν φύλλων 1 – 8, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐλαφρῶς σητόβρωτα. Γραφή κοινὴ καὶ μᾶλλον ἀκαλαίσθητος, βεβιασμένη. Γραφεὺς ἄδηλος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 35 - 36.

3. Στιχηράριον

Ξηροποτάμου 297

Κατάλ. Λάμπρου 2630/297 – Κατάλ. Ευδοκίμου 2859/297

αι. ΙΗ' (1795) – χαρτ. 23 x 16,4 – φύλλα Α' – Γ' - + 370 + α'

1r Στιχηράριον σὺν Θεῷ ἀγίῳ, περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἀκολουθίαν, καλλωπισθέν παρὰ κύρ Γερμανοῦ ἀρχιερέως Νέων Πατρῶν. Μὴν Σεπτέμβριος, εἰς τὴν πρώτην, ἀρχὴ τῆς ἰνδίκτου, ἦτοι τοῦ νέου ἔτους καὶ μνήμη τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεῶν τοῦ Στυλίου, δόξα ἦχος πλ. α' – τόμος πρῶτος, Ὅσιε πάτερ.
Πλήρες τὸ Στιχηράριον τῶν Μηναιῶν, Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου κατανεμημένον εἰς δύο τόμους.

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς σχεδὸν ἄριστην κατάστασιν. Χάρτης λευκός, λεπτός, λεῖος καὶ στιλπνός πολὺ καλῆς ποιότητος. Γραφή λίαν ἐπιμελημένη, καλλιγραφικὴ καὶ καλαίσθητος, μικροῦ μεγέθους, λεπτὴ καὶ ὀρθία. Γραφεὺς ὁ Βασίλειος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων*

Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 71 - 72.

4. **Τριώδιον - Πεντηκοστάριον**

Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 226

αι. ΙΗ' (1786) – χαρτ. 30,3 χ 21,5 – φύλλα 114 – Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν

4α – 85β	Μέχρι τό φ. 85β πλήρες τὸ Τριώδιον, χωρὶς τοὺς κανόνες καὶ Τριώδια τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος. Τό φ. 60 ἀντικατέστησε τὸ πρῶτο, ποὺ ὡς φαίνεται ἐξέπεσε, ἀλλὰ κολλήθηκε λάθος, μετὴν verso ὀψη ὡς recto..
113α	Τη Κυριακῇ τοῦ Σταυροῦ εἰς ἀσπασμόν, ἦχος β' <i>Δεῦτε, πιστοί</i> , ἦχος πλ. δ' <i>Σήμερον ὁ δεσπότης τῆς κτίσεως</i> , πλ. δ' <i>Σήμερον ὁ ἀπρόσιτος τῆ οὐσίας</i> , πλ. α', <i>Ὁρωσά σε ἡ κτίσις</i> .

Διατηρεῖται σέ πολύ καλή, σχεδόν ἄριστη κατάσταση, λίγα ἴχνη χρήσεως. Γραφή ἄκομψη ἀλλ' εὐανάγνωστη, λεπτά τὰ γράμματα καὶ παχιά τὰ σημάδια. Γραφεὺς ὁ Γαβριήλ ἱερομόναχος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς – Μετέωρα. *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων βυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν τῶν Μετεώρων*, Ἀθήνα 2007, σσ. 87 - 90.

γ) Νέο στιχηράριο (σύντομο – αργό)

Σύμφωνα με το Θεωρητικόν του Χρυσάνθου παρ. 403: «Τό δέ νέον στιχηρarikόν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὑρίσκεται εἰς τό Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου. Μερίζονται λοιπόν μέ τοιοῦτον μέλος δοξαστικά, στιχηρά, ἀναστάσιμα, ἑξαποστειλάρια, αἶνοι, προσόμοια, ἰδιόμελα, ἑωθινά, καθίσματα, ἀντίφωνα, εἰσοδικά»²⁰¹.

Το νέο στιχηρarikό μέλος, λοιπόν, «οἷον εὑρίσκεται εἰς τό Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου», πρέπει να νοηθεῖ με διττή σημασία, ως αργό και ως σύντομο. Εἶναι διαφορετική η μεταχείριση ενός ἰδιομέλου στιχηροῦ, ἀπό πλευράς μελοποιίας, στο να ψαλεῖ αργό και διαφορετική στο να ψαλεῖ σύντομο. Βασικά η διαφορά ἐγκείται στη βραδεία (με διπλασιασμό των χρόνων) ἢ ταχεία αγωγή χρόνου. Πέρα ὅμως, αὐτῆς της διαφοράς ο αργός χαρακτήρας ενός στιχηροῦ χαρακτηρίζεται και ἀπό τις αρμόδιες και καθορισμένες θέσεις τις οποίες ο μελοποιός πρέπει να χρησιμοποιήσει. Αὐτές οι αρμόδιες στιχηρarikές θέσεις του αργοῦ νέου στιχηρarikοῦ μέλους εἶναι διαφορετικές των θέσεων του παλαιοῦ στιχηρarikοῦ μέλους, ἀλλά και του αργοῦ εἰρμολογικοῦ μέλους.

Η διαφορετική αὐτή μεταχείριση ενός τροπαρίου κατὰ την μελοποιία ονομάζεται ακριβέστερα ἀπό τους θεωρητικούς της βυζαντινῆς μουσικῆς και ἀπό τον Χρῦσανθο, «δρόμος», αργός δρόμος και ταχύς δρόμος²⁰².

²⁰¹ Γρ. Θ. Στάθης, *Οἱ ἀναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινῆς μελοποιίας*, Ἀθήναι 2003, σ. 40.

²⁰² Του ἰδίου, σσ. 40 - 41.

δ) Οι μελοποιοί των τροπαρίων της βυζαντινής περιόδου

«Στην Ορθόδοξη Εκκλησία πέραν των Ψαλμών, των Αναγνωσμάτων της Παλαιάς Διαθήκης, του Τρισαγίου, των ιερατικών ευχών και κάποιων άλλων αναγνώσεων, όλη η υπόλοιπη λατρεία είναι στολισμένη, ντυμένη με την εκκλησιαστική μουσική ήδη από τους πρώτους αιώνες της ζωής της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας» μας αναφέρει ο πρωτοπρεσβύτερος Φωτόπουλος Ιωάννης και συνεχίζει:

«Οι Άγιοι Πατέρες κατενόησαν τόσο τη δύναμη που έχει η μουσική και τη γοητεία που ασκεί στις ψυχές των ανθρώπων, όσο και την ανάγκη που έχει ο άνθρωπος να εκφρασθεί μουσικά, να τραγουδήσει, να υμνήσει όχι μόνο δια των λόγων, αλλά και δια μέσου της μουσικής τον Θεό. Από την άλλη οι αιρετικοί προέτρεξαν και άρχισαν να συνθέτουν ποιητικούς στίχους επενδεδυμένους με μια γλυκειά μουσική για να διαδίδουν έτσι τις πλάνες τους και να τις εμφυτεύσουν στις καρδιές των ανθρώπων. Οι Άγιοι Πατέρες λοιπόν φωτισμένοι από την Χάρη του Θεού, βαθυγνώστες της ανθρωπίνης φύσεως δεν αγνόησαν τις ανάγκες της ανθρωπίνης ψυχής, τη δυναμική της, τη δημιουργικότητά της αλλά άνοιξαν το δρόμο για μια ολοκληρωμένη μουσική έκφραση της προσευχόμενης Εκκλησίας»²⁰³.

Πλέον οι συνθέσεις των βυζαντινών μελουργών του ΙΔ' αιώνας είναι επώνυμες και οι παλαιές διαστέλλονται με τον χαρακτηρισμό «παλαιόν». Οι βυζαντινοί ψάλτες είναι πλέον ελεύθεροι καλλιτέχνες, επαγγέλλονται τον διδάσκαλο της μουσικής και από αυτόν

²⁰³ βλ. Ι. Φωτόπουλου (πρωτοπρεσβυτέρου), *Το νόημα και η αξία της Βυζαντινής Εκκλησιαστικής Μουσικής για την Ορθόδοξη λατρεία*, <http://www.orthros.org/Greek/Keimena/NoimaAxiaByzMous.htm>.

αναδεικνύονται οι μεγάλοι μελουργοί και εκφραστές της ψαλτικής τέχνης του Βυζαντίου²⁰⁴.

Η μουσική ιδιοφυΐα και δραστηριότητα είναι χαρακτηριστικά πολλών μελουργών οι οποίοι διαμόρφωσαν την παράδοση των μελών της εκκλησιαστικής βυζαντινής μουσικής αυτή την περίοδο της μελοποιίας²⁰⁵. Εδώ θα αναφέρουμε συγκεκριμένα και κατά σειράν αυτούς που μελοποίησαν για τις δύο μεγάλες εορτές του Τιμίου Σταυρού.

1) Ιωάννης ο Γλυκός²⁰⁶

Ο μέγας εκκλησιαστικός μουσικός Ιωάννης ο γλυκός²⁰⁷ γεννήθηκε γύρω στο 1260 και δίδαξε τον Ιωάννη Κουκουζέλη στη Βασιλική Σχολή της Κων/πολης²⁰⁸. Ο Γλυκός κανόνισε τους όρους της σύνθεσης των μουσικών θέσεων κατά το είδος της μετροφωνίας, καλλώπισε το είδος του παλαιού ή αργού Στιχηραρίου, έγραψε ύμνους, άσματα, θέματα των Στιχηραρίου, Κρατηματαρίου, Παπαδικής και Μαθηματαρίου κατά τους αναγραμματισμούς. Τον

²⁰⁴ Γρ. Θ. Στάθης, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 64 - 65.

²⁰⁵ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 3, σ. 208.

²⁰⁶ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 8, σ. 214.

²⁰⁷ βλ. σχετικά Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 179.

²⁰⁸ Όπως αποκάλυψαν πρόσφατα ορισμένοι κώδικες (EBE 2406 και 2622), ήταν σύγχρονος του Μ. Αθανασίου (1276-1308), και ήταν γνωστός ως διδάσκαλος. Από τον κώδικα Βατοπεδίου 1495 (β' μισό του 15ου αι.) μαθαίνουμε ότι, εκτός από τον *Ιωάννη Κουκουζέλη*, μαθητή του ήταν και ο *Νικόλαος Κλοβάς* (ένας μέχρι στιγμής ελάχιστα γνωστός Βυζαντινός μελωδός). Επίσης ο *Ιωάννης Γλυκός* ο πρωτοψάλτης εμφανίζεται σε μια μικρογραφία του κωδικα Λαύρας (Λ-165, φ. 10β), τον οποίο ο ειδικός στο θέμα *Ανδρέας Ιακονίτζης* χρονολόγησε (βάσει των υδατοσήμων) στο τέλος του 14ου - α' μισό του 15ου αι. (βλ. http://www.musipedia.gr/wiki/Γλυκός_Ιωάννης).

τελευταίο καιρό έγιναν ορισμένες προσπάθειες να ταυτιστεί ο *Γλυκός* με τον μετέπειτα Πατριάρχη Κων/πόλεως Ιωάννη ΙΓ' (1316-1320)²⁰⁹.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος β' βου, *Σύ μου σκέπη κραταία*.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 187r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 88, του ΙΗ' αι.
- Ιβήρων 991, φ. 13r, του ΙΖ' αι.
- Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 44, φ. 52α, του ΙΕ' αι.

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος δ', *Χριστοῦ σταυρός τετραμερής*.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 220v, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

Στίχοι

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως,

- ήχος α' πα, *Φαιδρῶς πανηγυρίζοντες σταυροῦ τη προσκυνήσει*.
- ήχος β', *Ἡ τοῦ σταυροῦ προσκύνησις εἰς δόξαν τοῖς κρατοῦσι*.
- ήχος τρίτος, *Ἰδοὺ σταυροῦ προσκύνησις αὐτάνακτες σκιρτᾶτε*.
- ήχος δ', *Χριστοῦ σταυρός τετραμερής ἀρτίως προσκυνέται*.
- ήχος πλ. α', *Ἀειθαλῆ παράδειςον Χριστοῦ ἡ ἐκκλησία*.

²⁰⁹ Για το θέμα αυτό ο Αντρέας Jakovljevic αναφέρει: "Μέχρι σήμερα αυτή η ταύτιση παραμένει αβάσιμη λόγω του ότι σε κανέναν κώδικα με παρασημαντική δεν αναφέρεται καθαρά κανένα ποίημα του Ιωάννου Γλυκέος σαν Πατριάρχου, αλλά μόνο σαν πρωτοψάλτου" (βλ. http://www.musipedia.gr/wiki/Γλυκός_Ιωάννης).

- ήχος πλ. β', Οἱ στεφηφόροι τὸν σταυρὸν προκείμενον ὀρῶντες.
 - ήχος βαρύς, Ὑμιν δέ τοίνυν γένοιτο καυχασθαι στεφηφόροι.
 - ήχος πλ. δ', Θνήσκεις ἐν ξύλῳ σταυρικῷ ζῶν τὸν τεθνηκότα.
- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 137v – 149r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

2) Νικηφόρος Ηθικός

Ο Νικηφόρος Ηθικός, και κατά την μαρτυρία του Μανουήλ Χρυσάφου και από άλλα τεκμήρια²¹⁰ είναι προγενέστερος τουλάχιστον του Κουκουζέλη και του Κορώνη, ακμάσας κατά τα τέλη του ΙΓ' και τις αρχές του ΙΔ' αιώνα²¹¹. Ο εν λόγω μελοποιός μαζί με τον Ιωάννη Γλυκύ, τον Ιωάννη Κουκουζέλη και τον Ξένο Κορώνη κατέγραψαν την καλοφωνική παράδοση και οριοθέτησαν τις μεθόδους και τις θέσεις των κρατημάτων της ψαλτικής τέχνης και αποτελούν την πηγή της βυζαντινής μελοποιίας.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος δ', *Ὁ συμμαχήσας Κύριε.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 125r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Ιβήρων 1000, φ. 36r, του Ις' αι.

²¹⁰ Ότι δηλαδή μέλη του καλλωπίζει ο Ιωάννης Κουκουζέλης (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί*, σ. 126).

²¹¹ Γρ. Θ. Στάθη, *Η Δεκαπεντασύλλαβος Υμνογραφία....*, σσ. 99 – 103.

Παρακοή και συμβολή 15σύλλαβον, ήχος α'.

- Παντελεήμονος 1046, φ. 100ν, του Ις' αι.

Σταυροθεοτοκία

Ύψωση Τιμίου Σταυρού, κατ' ήχον. Τα πλείστα εις 15συλλάβους στίχους.

- Αγίου Παύλου 101, φ. 171, του ΙΕ' – αρχαί Ις' αι.

3) Ιωάννης ο Κουκουζέλης²¹²

Ο ονομαστότατος αυτός μελοποιός των βυζαντινών χρόνων, η δεύτερη πηγή της Μουσικής μετά τον Δαμασκηνό, ο οποίος χαρακτηρίζεται και «Μαΐστωρ της μουσικής», γεννήθηκε κατά τον ΙΒ' αιώνα στο Δυρράχιο της Ιλλυρίας, και ονομάστηκε Κουκουζέλης γιατί όταν τον ρωτούσαν οι μαθητές του στην αυτοκρατορική σχολή της Κωνσταντινουπόλεως, τι τρώγει, απαντούσε «κουκκία και ζέλια» (μπιζέλια), γιατί ήταν φτωχός²¹³. Ο Ιωάννης εθαυμάζετο για την τέχνη και γλυκύτητα της φωνής του και για την ωραία του μορφή. Κατατάχθηκε μεταξύ των αγίων της Εκκλησίας, γεραιρόμενος την 1^η Οκτωβρίου²¹⁴.

Ο Κουκουζέλης συνέγραψε θεωρητικό έργον περί Μουσικής τέχνης, και βιβλίο με μουσικά σημεία που περιέχει εκκλησιαστικά άσματα. Εποίησε το λεγόμενο Μέγα Ίσον της Παπαδικής²¹⁵. Προσέτι

²¹² βλ. Παράρτημα εικόνων, εικ. 10, σ. 216.

²¹³ βλ. Ιωάννης Κουκουζέλης, [http://www.rel.gr/index.php?rpage= Byzantine Music/mousourgoi&rpage2=koukouzelis.php](http://www.rel.gr/index.php?rpage=ByzantineMusic/mousourgoi&rpage2=koukouzelis.php).

²¹⁴ Αυτόθι.

²¹⁵ Βλ. Κ. Ψάχου, *Η παρασημαντική τῆς Βυζαντινῆς μουσικῆς*, Ἀθήνα 1917, σσ. 177 – 202.

τον κυκλικό Μέγιστο Τροχό²¹⁶ της μουσικής, ο οποίος έχει περί αυτόν άλλους τέσσερις μικρότερους Τροχούς²¹⁷, από τους οποίους οι μιν δύο, άνωθεν δεξιά και αριστερά, οι δε δύο κάτωθεν ομοίως²¹⁸.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Αναγραμματισμοί

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος πλ. β', *Ἴνα πίστει καί πόθω* του στιχηροῦ *Σύ μου σκέπη κραταία*.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 192r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 91, του ΙΗ' αι.
- Ιβήρων 964, φ. 10v, του Ις' αι.
- Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 44, φ. 54a, του ΙΕ' αι.

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος πλ. β', *Διά πιστῶν βασιλέων* του στιχηροῦ *Σήμερον ξύλον ἐφανερώθη*.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 204v, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 93, του ΙΗ' αι.
- Ιβήρων 964, φ. 8v, του Ις' αι.
- Ιβήρων 991, φ. 14r, του ΙΖ' αι.
- Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 44, φ. 50a, του ΙΕ' αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος πλ. δ', *Ἴνα σώση κόσμον*.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 130r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Ιβήρων 964, φ. 217r, του Ις' αι.
- Ιβήρων 991, φ. 334r, του ΙΖ' αι.

²¹⁶ βλ. Παράρτημα εικόνων, εικ. 11, σ. 217.

²¹⁷ βλ. σχετικά Σ. Καρά, *Ἰωάννης μαΐστωρ ὁ Κουκουζέλης καί ἡ ἐποχή του*, Ἀθήνα 1992.

²¹⁸ βλ. Γ. Παπαδόπουλου, <http://www.askitikon.eu/index.php?view=article&catid=95:bioiandron&id=275:-q-q&format=pdf>.

Στιχηρά

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος δ', *Ὁ συμμαχήσας Κύριε.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 125r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 745, του ΙΗ' αι.

Σταυροθεοτοκία

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος α' νας κε, *Ιδοὺ γὰρ κτίσις ἅπασα.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 150v, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος α' κε, *Εἰ καὶ σταυρόν ὑπομένεις.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 153r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως,

- ήχος τρίτος, *Τέκνον μου πλάστα δυνατό.*
- ήχος πλ. α', *Σταυρῶ σέ προσηλούμενον.*
- ήχος πλ. α', *Ὁρώσα ξύλω σε σταυροῦ.*
- ήχος πλ. α' πα, *Πάθος σου βλέπων σταυρικόν.*
- ήχος πλ. β' νενανω, *Φεῦ, τί τό Ξένον καὶ φρικτόν.*
- ήχος βαρύς, *Μήτηρ Παρθένος σταυρικόν.*
- ήχος βαρύς, *Ὅτε τό πάθος τό φρικτόν.*
- ήχος πλ. δ', *Ὅτε τό πάθος τό φρικτόν.*
- ήχος πλ. δ', *Ἡ δέ τεκοῦσα, δέσποτα.*
- ήχος δ', *Ὡς ἐκ νεφῶν, ἐξ ὀφθαλμῶν.*
- ήχος πλ. δ', *Αἰμοχαρὴς ἀπάνθρωπος.*
- ήχος πλ. δ', *Παρισταμένη τῷ σταυρῷ.*
- ήχος πλ. δ', *Πάθος ὀρώσα σταυρικόν.*
- ήχος πλ. δ', *Ἐγὼ δέ πως τό πάθος σου.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 159r, 164v – 174r, 183r – 184v, 193r – 203v, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

Ύψωση Τιμίου Σταυρού, κατ' ήχον. Τα πλείστα εις 15συλλάβους στίχους.

- Αγίου Παύλου 101, φ. 171, του ΙΕ' – αρχαί Ις' αι.

4) Ξένος ο Κορώνης

Στη χορεία των εξεχουσών φυσιογνωμιών της ψαλτικής τέχνης κατά την παρούσα περίοδο συγκαταλέγεται και ο Ξένος Κορώνης, ο κατά τον κώδικα Κουτλουμουσίου 457 συμφοιτητής του Ιωάννου Κουκουζέλου στον κοινό τους διδάσκαλο, τον Ιωάννη Γλυκύ, αν και κατά τον Μανουήλ Χρυσάφη πρέπει να ήταν ολίγο νεώτερος του Μαΐστορος²¹⁹.

Το όνομα του Κορώνη έχει βρεθεί στο επίκεντρο των συζητήσεων καθώς έχει προταθεί η άποψη ότι το κύριο όνομα του ήταν Ιωάννης ενώ το Ξένος έχει επιβληθεί εξαιτίας της καταγωγής του μελουργού από την Κορώνη της Πελοποννήσου. Σε μερικές πηγές του ΙΗ' αιώνας μαρτυρείται ότι ο Κορώνης εκάρη μοναχός και προσέλαβε το όνομα Ξενοφών. Πάντως η πληροφορία είναι δύσκολο να διασταυρωθεί²²⁰.

Τα έργα του είναι πάρα πολλά και έντεχνα. Τα σπουδαιότερα είναι οι μέθοδοι των ηχημάτων, των κρατημάτων, νενανισμάτων και τερεντισμάτων, της μετροφωνίας και του Στιχηραρίου²²¹.

²¹⁹ Ι. Λιάκου, *Η βυζαντινή ψαλτική παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον ΙΔ' και ΙΕ' αιώνα*, Αθήνα 2007, σ. 126. και Καραγκούννη Κ., *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 201.

²²⁰ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήνα 2003, σ. 202.

²²¹ Αυτόθι.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος πλ. δ', *Ξύλον ἐξόριστον ἔδέμ.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 224ν, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

Σταυροθεοτοκία

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως,

- ήχος α', *Σφαγήν σου τήν ἄδικον.*
 - Ι.Μ. Αγίου Στεφάνου 127, φ. 329α, του ΙΗ' αι.
- ήχος πλ. α', *Ἰσραῖος κάλλει πεφυκῶς.*
- ήχος πλ. β', *Ἄνανδρος μήτηρ ἐν σταυρῶ.*
- ήχος πλ. β', *Ἄνανδρος μήτηρ τό καινόν.*
- ήχος πλ. β' νενανω, *Τῆς ἀκηράτου σου πλευρᾶς.*
- ήχος βαρύς, *Ἰδοὺ ρομφαία τη ψυχη.*
- ήχος πλ. δ', *Ὡς προσκυνῶ τά πάθη σου.*
 - ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 154ν, 163r, 176r, 179r, 186ν και 191ν του ΙΔ' – ΙΕ' αι.

Ύψωση Τιμίου Σταυρού, κατ' ήχον. Τα πλείστα εις 15συλλάβους στίχους.

- Αγίου Παύλου 101, φ. 171, του ΙΕ' – αρχαί Ις' αι.

5) Μανουήλ Δούκας Χρυσάφης Λαμπαδάριος

Με ιστορική διακρίβωση ο Μανουήλ Χρυσάφης ήταν Λαμπαδάριος του «Εύαγοῦς βασιλικοῦ κλήρου» μέχρι την Άλωση και ήταν καταξιωμένος «Ὡς ὄντως Μαῖστωρ», και οπωσδήποτε ήταν άνθρωπος του παλατιανού περιβόλου και φίλος του αυτοκράτορος Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου. Επίσης μετά την Άλωση της Βασιλεύουσας Πόλης βρέθηκε στη Σπάρτη, στην Κρήτη και στη Σερβία, άγνωστο όμως, για πόσο μεγάλα χρονικά διαστήματα. Αυτά επισημαίνει συνοψίζοντας ο καθηγητής Γρ. Στάθης, στη μελέτη του για τον Μανουήλ Δούκα Χρυσάφη²²², τον οποίο τοποθετεί στο διάστημα μεταξύ 1410 – 1420 και 1470 – 1480.

Σύμφωνα με τον Γρ. Στάθη, ο Μανουήλ Χρυσάφης έλκει την καταγωγή από την Σηλυβρία της Ανατολικής Θράκης. Ως «πάππος κυροῦ Μανουήλ τοῦ Χρυσάφου» μαρτυρείται ένας από τους μελουργούς του ΙΕ΄ αιώνας ο Γρηγόριος ιερομόναχος εκ της Συληβρίας για τον οποίο τίποτε άλλο δεν είναι γνωστό. Δε θα είναι, λοιπόν, ανεδαφικό, να θεωρηθεί αυτός ο Γρηγόριος ως ο διδάσκαλος ή ένας από τους διδασκάλους του Λαμπαδαρίου²²³.

Σχετικά με την μελοποίηση ὕμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος πλ. δ΄, *Ὅνπερ πάλαι Μωσης.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 209r, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 98, του ΙΗ΄ αι.
- Ιβήρων 964, φ. 7v, του Ις΄ αι.
- Ιβήρων 978, φ. 187v, του ΙΖ΄ αι.

²²² Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 246.

²²³ Αυτόθι.

- Ιβήρων 991, φ. 15r, του ΙΖ΄ αι.
- Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 44, φ. 47a, του ΙΕ΄ αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος δ΄, προσθήκη στο στιχηρό
Κατάβαλε τῷ ὄπλῳ τοῦ Σταυροῦ.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 127r, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος πλ. δ΄, *Σήμερον ὁ ἀπρόσιτος τη οὐσία.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 133r, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι.

Ύψωση του Τιμίου Σταυροῦ, ήχος δ΄, *Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε.*

- Δοχειαρίου 379, φ. 17r, του ΙΖ΄ αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 95, του ΙΗ΄ αι.
- Ι.Μ. Αγίου Στεφάνου 23, φ. 82β, του ΙΗ΄ αι.
- Ι.Μ. Αγίου Στεφάνου 127, φ. 406a, του ΙΗ΄ αι.

Ύψωση του Τιμίου Σταυροῦ, ήχος πλ. δ΄, *Θνήσκεις ἐν ξύλῳ σταυρικῷ.*

- Αγίου Παύλου 128, φ. 751, του ΙΗ΄ αι.
- Ιβήρων 980, φ. 193v, του ΙΖ΄ αι.

Σταυροθεοτοκία

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος δ΄, *Ὅτε σε εἶδεν ἐν σταυρῷ.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 160v, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος βαρύς, *Βλέπουσα πάλαι τὸν υἱόν.*

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 733, φ. 188v, του ΙΔ΄ – ΙΕ΄ αι.

6) Γεράσιμος Ιερομόναχος Χαλκεόπουλος

Ο εκ Θεσσαλονίκης ιερομόναχος Γεράσιμος, ο επονομαζόμενος Χαλκεόπουλος είναι μετά τον Γρηγόριο Μπούνη Αλυάτη και το Λαμπαδάριο Μανουήλ Χρυσάφη η τρίτη μεγάλη μουσική προσωπικότητα των χρόνων της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως και ο σπουδαιότερος συνεχιστής της βυζαντινής ψαλτικής παράδοσης κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την Άλωση²²⁴. Χρονολογείται το α' τέταρτο μέχρι γ' τέταρτο του ΙΕ' αιώνα και η πολλαχού μαρτυρούμενη σχέση του Γερασίμου με τον Μανουήλ Χρυσάφη, προσδίδει ιδιαίτερο κύρος στο μελουργό και το έργο του, ανάμεσα στο οποίο συγκαταλέγονται οι πυκνότερα ανθολογημένες μεταβολές²²⁵.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Ωδή θ'

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος πλ. δ', *Μυστικός εί Θεοτόκε*.

- ΕΒΕ – ΜΠΤ 727, φ. 231r, του ΙΔ' – ΙΕ' αι.
- Αγίου Παύλου 128, φ. 101, του ΙΗ' αι.
- Ιβήρων 991, φ. 335v, του ΙΖ' αι.

Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 44, φ. 59a, του ΙΕ' αι.

²²⁴ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 257.

²²⁵ Τα άλλως «μεταβάλλματα» μελών (βλ. Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 259).

ε) Οι μελοποιοί των τροπαρίων της μεταβυζαντινής περιόδου

Έναν αιώνα μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως η μουσική δραστηριότητα αρκείται επί το πλείστο στην στερεότυπο επανάληψη του βυζαντινού μέλους και διάδοση αυτού με αντιγραφή παλαιών κωδίκων. Έτσι πολλαπλασιάζονται αυτούσια τα στιχηρά, τα μαθηματάρια και οι παπαδικές. Στο Ειρμολόγιο παρατηρείται νωρίς μια προσπάθεια διαφοροποίησης, προς το συντομότερο, του μέλους του. Παρόλ' αυτά, δεν έπαυσε η πρωτότυπη δημιουργία²²⁶.

Κατά το α' ήμισυ του ΙΖ' αιώνας την βυζαντινή παράδοση συνεχίζουν σπουδαίοι μουσικοί όπως ο Γεράσιμος μοναχός αγιορείτης, ο Κωνσταντίνος εξ Αγχιάλου, ο Κλήμης Λέσβιος ή Μυτιληναίος, ο Γεννάδιος μοναχός εξ Αγχιάλου, ο Γεώργιος Ραιδεστηνός ο πρωτοψάλτης.

Στο β' ήμισυ του ΙΖ' αιώνας βρισκόμαστε μπροστά σε μια αναγέννηση της βυζαντινής μελοποιίας. Η τετρανδρία των μεγαλοφυιών μελοποιών, Παναγιώτου Χρυσάφη του νέου, Γερμανού επισκόπου Νέων Πατρών, Μπαλασίου ιερέως²²⁷ και Πέτρου Μπερεκέτη²²⁸ του μελωδού είναι το αντίβαρο της παλαιάς τετρανδρίας του πρώτου μισού του ΙΔ' αιώνας. Αυτοί έφτασαν σε μεγάλο αριθμό μαθημάτων, έτσι ώστε να δημιουργηθεί η ανάγκη για έκδοση Μαθηματαρίων «των νέων διδασκάλων»²²⁹.

Εκπρόσωποι του καλοφωνικού μέλους του Μαθηματαρίου κατά τον ΙΘ' αιώνα είναι οι εξηγητές Γρηγόριος πρωτοψάλτης και Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας, Κωνσταντίνος Πρωτοψάλτης και Ιωάννης λαμπαδάριος. Μαζί με τους αγιορείτες διδασκάλους Ματθαίο

²²⁶ Γρ. Θ. Στάθη, *Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 130 - 131.

²²⁷ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 7, σ. 213.

²²⁸ βλ. Παράρτημα εικόνων εικ. 9, σ. 215.

²²⁹ Του ιδίου, σ. 132.

Βατοπεδηνό, Νικόλαο Δοχειαρίτη και Ιωάσαφ Διονυσιάτη έχουμε τους σπουδαίους μελοποιούς των καλοφωνικών μελών της Παπαδικής και του Μαθηματαρίου.

Από τα μέσα όμως του ΙΘ' αιώνος η παραγωγή μαθημάτων ατόνησε καθώς οι νέοι καιροί δεν επέτρεπαν την πολυτέλεια της μουσικής μακρηγορίας. Όπου υπήρχε ανάγκη, κυρίως στις παννυχίδες των μονών του Αγίου Όρους, υπήρχαν οι καθιερωμένες συνθέσεις μαθημάτων, το Θεοτόκε Παρθένε του Μπερεκέτη, πασαπνοάρια του Ιωάννου Τραπεζούντιου, «Ἄνωθεν οἱ προφῆται» του Κουκουζέλη και τα μαθήματα των πολυελέων. Αυτή η πράξη, που ενεργείται ακόμα και σήμερα, είναι ο καλύτερος πρέσβης της διαχρονικότητας του βυζαντινού μέλους και της συνύπαρξης παλαιών και νέων συνθέσεων, της Ψαλτικής, βυζαντινής και μεταβυζαντινής²³⁰.

²³⁰ Του ιδίου, σ. 133.

1) Μπαλάσιος ιερέυς και νομοφύλαξ της Μ.Χ.Ε.

Ο Μπαλάσιος ιερέυς είναι άλλη μια εξέχουσα φυσιογνωμία του ΙΖ' αιώνας, η οποία διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της ψαλτικής τέχνης στη Μεγάλη Εκκλησία και γενικότερα στην Κωνσταντινούπολη. Γεννήθηκε στην Πόλη²³¹ από πατέρα πελοποννήσιο και υπήρξε μαθητής του περίφημου Γερμανού Νέων Πατρών και συμφοιτητής του Δομέστικου της μονής Ιβήρων Κοσμά Μακεδόνα²³².

Από τα πολλά έγγραφα του Πατριαρχείου, τα οποία υπέγραψε, μπορούμε να παρακολουθήσουμε με χρονολογική σειρά τα διάφορα αξιώματά του. Δομέστικος ήταν την περίοδο πριν το 1660 - Πρωτονοτάριος στα χρόνια 1663/64 μέχρι το 1668 - Μέγας Εκκλησιάρχης το 1669 με 1670 - Πρωτασηκρήτις στα 1672 - Μέγας Ρήτωρ την περίοδο 1672 έως 1676 - Χαρτοφύλαξ το 1681 μέχρι το 1691 - Μέγας Σκευοφύλαξ λίγο μετά τον Μάρτιο του 1691 μέχρι το 1698 - Μέγας Οικονόμος γύρω στα 1700. Το οφφίκιο του Νομοφύλακος με το οποίο κυρίως είναι γνωστός ο Μπαλάσης, φαίνεται ότι επικράτησε μαζί με το οφφίκιο του μεγάλου Χαρτοφύλακος, από το 1680 και μετά²³³.

Το μουσικό έργο του Μπαλασίου είναι τεράστιο με σημαντικότερη προσφορά του την απόπειρα του να εξηγήσει (πρώτος αυτός) τη συνοπτική σημειογραφία της εποχής του, καταγράφοντας τις προσπάθειές του στο παλαιό νεκρώσιμο Τρισάγιο και στο Αλληλούια... του Θεοδούλου μοναχού²³⁴.

²³¹ Σύμφωνα με μαρτυρία του πατριάρχου Ιεροσολύμων Δοσιθέου.

²³² Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 362.

²³³ Αυτόθι.

²³⁴ Αυτό το εγχείρημα του Μπαλασίου, χώρισε κατά τον Γρ. Στάθη, την εξέλιξη της σημειογραφίας σε δύο περιόδους (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Γερμανός άρχιερέυς Νέων Πατρών - Μπαλάσης έρεός καί νομοφύλαξ - Πέτρος ό Μπερεκέτης καί Μελωδός*, Αθήνα 1995, σσ. 33-41).

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Πλήρες στιχηράριο Μηνολογίου

- Κωνσταμονίου 84, φ. 1r, του ΙΗ' αι.

2) Πέτρος Μπερεκέτης Βυζάντιος

Ο Πέτρος Κουσπάζογλου Βυζάντιος είναι ο τέταρτος μελουργός της πολυαναφερθείσης ήδη ιδιοφυιούς τετρανδρίας της περιόδου. Είναι ο διδάσκαλος που με το έργο και την προσφορά του γεφύρωσε την παλαιά ψαλτική παράδοση με την νέα τάξη πραγμάτων, η οποία δημιουργείται από τον ΙΗ' αιώνα και εντεύθεν στη μουσική της Ανατολικής Εκκλησίας²³⁵.

Ο χρόνος γεννήσεως και θανάτου του Πέτρου δε μαρτυρείται στις πηγές. Η χρονική τοποθέτηση του γίνεται βάσει ενός αυτογράφου κώδικος του, του Σινά 1449, ο οποίος είναι γραμμένος μετά το έτος 1700²³⁶ και τον κατατάσσει στο διάστημα μεταξύ του γ' τετάρτου του ΙΖ' και του α' τετάρτου του ΙΗ' αιώνας.

Το μελοποιητικό έργο του Πέτρου Μπερεκέτου αγκαλιάζει κάθε πτυχή της ορθοδόξου λατρείας. Όμως το είδος στο οποίο ιδιαιτέρως διακρίθηκε είναι οι καλοφωνικοί ειρμοί. Τη σημασία του έργου του, αλλά και την ευρύτατη «δημοτικότητα» του στους ιεροψαλτικούς κύκλους, αποδεικνύει το γεγονός, ότι παραδόθηκε συγκεντρωμένο

²³⁵ Κατά τον Γρ. Στάθη, ο Πέτρος Μπερεκέτης είναι ο μελουργός που σημάδεψε μια ολόκληρη εποχή: το α' τέταρτο του ΙΗ' αιώνας (βλ. Γρ. Θ. Στάθη, *Γερμανός αρχιερέυς Νέων Πατρών – Μπαλάσης Ιερέυς και νομοφύλαξ – Πέτρος ο Μπερεκέτης και Μελωδός*, Αθήνα 1995, σσ. 33-41).

²³⁶ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χειρουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 397.

σε ένα κώδικα με τίτλο Άπαντα Πέτρου Μπερεκέτου ή μονολεκτικά Μπερεκέτης²³⁷.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ήχος α', *Ἐν ξύλῳ τέθνηκας*.

- I.M. Αγίου Στεφάνου 23, φ. 196β, του ΙΗ' αι.
- I.M. Μεταμορφώσεως 44, φ. 491α, του ΙΕ' αι.
- Δοχειαρίου 339, φ. 198ν, του ΙΗ' αι.
- ΕΒΕ-ΜΠΤ 712, Φ. 184r, του ΙΖ' αι.

3) Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης

Μία από τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της εκκλησιαστικής ψαλτικής τέχνης κατά την παρούσα περίοδο, αλλά και όλων των εποχών, είναι ο μαθητής και διάδοχος του Γεωργίου Ραιδεστηνού, ο περίφημος Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης. Για τον νέο Χρυσάφη θα μπορούσε να παρατεθεί πλήθος στοιχείων και μαρτυριών, δεδομένου ότι η χειρόγραφη παράδοση έτρεφε βαθύτατο θαυμασμό για τον μελουργό και το έργο του.

Ο εν λόγω μελοποιός πρέπει να γεννήθηκε περί τα τέλη του α' τετάρτου του ΙΖ' αιώνας, διετέλεσε για τριάντα περίπου χρόνια Πρωτοψάλτης της Μ.Χ.Ε. και πέθανε στο τελευταίο τέταρτο του ιδίου

²³⁷ Αυτόθι.

αιώνος. Πολλοί ήταν οι μαθητές του με σπουδαιότερο τον Γερμανό Νέων Πατρών και κατόπιν τον ιερομόναχο Διονύσιο²³⁸.

Το έργο του και η προσφορά του θεωρείται ανεξάντλητη με ιδιαίτερο λόγο στις καλλωπιστικές παρεμβάσεις του στο Αναστασιματάριο, στα μέλη του Ειρμολογίου και ιδιαιτέρως στο παλαιό Στιχηράριο του Μανουήλ Χρυσάφου²³⁹.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος δ', *Ἐν φωναῖς ἀλλαλάξωμεν*.

- Ξηροποτάμου 276, φ. 6r, του ΙΗ' αι.
- Δοχειαρίου 307, φ. 18r, του ΙΘ' αι.
- Παντελεήμονος 1001, φ. 33v, του ΙΘ' αι.
- Ι.Μ. Αγίου Στεφάνου 23, φ. 83a, του ΙΗ' αι.

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, ήχος α', *Προτυπῶν τόν σταυρόν σου*.

- Ξηροποτάμου 276, φ. 8r, του ΙΗ' αι.
- Ι.Μ. Αγίου Στεφάνου 23, φ. 84a-β, του ΙΗ' αι.

Πλήρες το Τριώδιο

- Δοχειαρίου 316, φ. 1r, του ΙΗ' αι.

Πλήρες το Δοξαστάριο του Μηνολογίου

- Παντελεήμονος 1015, φ. 1r, του ΙΗ' αι.
- Ιβήρων 978, φ. 1r, του ΙΖ' αι.

²³⁸ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 340.

²³⁹ Αυτόθι.

4) Γερμανός Αρχιερέυς Νέων Πατρών

Ο Γερμανός Νέων Πατρών το δεύτερο πρόσωπο της λαμπράς τετρανδρίας των διδασκάλων της ψαλτικής τέχνης κατά την παρούσα φάση, είναι μέγας διδάσκαλος και αναμορφωτής της εκκλησιαστικής μουσικής²⁴⁰. Ο Γερμανός γεννήθηκε στον Θεσσαλικό Τύρναβο περίπου στις αρχές του β' τετάρτου του ΙΖ' αιώνας και μαθήτευσε στον Πρωτοψάλτη της Μεγάλης Εκκλησίας Χρυσάφη το νέο και ακολούθως δίδαξε τους δύο σπουδαιότετους μαθητές του, τον Μπαλάσιο ιερέα και τον Κοσμά Ιβηρίτη και Μακεδόνα²⁴¹.

Το έργο και η μουσική προσφορά του Γερμανού Νέων Πατρών είναι ανεξάντλητα. Γνώρισε ευρύτατη διάδοση και μεγάλη εκτίμηση, γι' αυτό και πολύ νωρίς εξηγήθηκε στη Νέα Μέθοδο σημειογραφίας ολόκληρος σχεδόν η μελοποιητική του δραστηριότητα. Όμως το κατεξοχήν προσωπικό του επίτευγμα αποτελεί ο καλλωπισμός του Στιχηραρίου, το οποίο υπεσκέλισε και το Στιχηράριο του νέου Χρυσάφη, αποτελώντας το μέγιστο καλλιτεχνικό γεγονός της περιόδου²⁴².

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Πλήρες στιχηράριον Τριωδίου

- Ξηροποτάμου 296, από φ. 318ν, του ΙΗ' αι.
- Ξηροποτάμου 297, από φ. 256r, του ΙΗ' αι.
- Ξηροποτάμου 315, από φ. 321r, του ΙΖ' αι.
- Δοχειαρίου 317, φ. 2r, του ΙΗ' αι.

²⁴⁰ Γρ. Θ. Στάθη, *Γερμανός αρχιερέυς Νέων Πατρών – Μπαλάσης ιερέυς και νομοφύλαξ – Πέτρος ό Μπερεκέτης και Μελωδός*, Αθήνα 1995, σσ. 33-41.

²⁴¹ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χειρουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 349.

²⁴² Αυτόθι.

- Κωνσταμονίτου 85, από φ. 205ν, του ΙΗ΄ αι.
- Ξενοφώντος 141, φ. 68r, του ΙΗ΄ αι.
- Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 226, φ. μέχρι 85β, του ΙΗ΄ αι.

Πλήρες στιχηράριον Μηνολογίου

- Δοχειαρίου 317, φ. 2r, του ΙΗ΄ αι.
- Γρηγορίου 1, φ. 3r, του ΙΘ΄ αι.
- Αγίου Παύλου 11, φ. 2, του ΙΗ΄ αι.

Ιδιόμελα κατανυκτικῶν εσπερινῶν της Μεγάλης Τεσσαρακοστής

- Παντελεήμονος 949, φ. 134r, του ΙΘ΄ αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ἥχος β΄ Δεῦτε πιστοί, ἥχος πλ.δ΄, Σήμερον ὁ δεσπότης τῆς κτίσεως, ἥχος πλ. δ΄ Σήμερον ὁ ἀπρόσιτος τη οὐσία, ἥχος πλ. α΄ Ὁρωσά σε ἡ κτίσις.

- Ι.Μ. Μεταμορφώσεως 226, φ. 113a, του ΙΗ΄ αι.

5) Πέτρος Πελοποννήσιος

Ο Πέτρος ο νέος, ἡ Πετράκης, χαρακτηριζόμενος συνήθως ως Πελοποννήσιος και Λαμπαδάριος της Μ.Χ.Ε. είναι από τους παραγωγικότερους μελουργούς της περιόδου και όλων των εποχών. Ο Πέτρος γεννήθηκε στο χωριό Γοράνοι της Λακωνίας το έτος 1730 και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη²⁴³.

Αναφέρεται ως μαθητής Ιωάννου Πρωτοψάλτου του Τραπεζούντιου όμως ως Λαμπαδάριος θα ωφεληθεί από τον Πρωτοψάλτη Δανιήλ, τον οποίο μιμήθηκε σε πολλά μελουργήματα

²⁴³ Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 514 - 516.

του. Σπουδαίοι μαθητές του υπήρξαν ο Πέτρος Βυζάντιος, ο Ανδρέας Σιγνηρός και ο Ρηγίνος εκ Ζαγόρας²⁴⁴.

Ανυπολογίστου μεγέθους είναι η συμβολή του Πέτρου στο μέγα κεφάλαιο της εξηγήσεως των μελών. Ο Πέτρος δεν εξηγεί απλώς σύμφωνα με τον έως τότε τρόπο αναλύσεως της σημειογραφίας, αλλά πολύ περισσότερο, συνεχίζοντας την προσπάθεια του διδασκάλου του Ιωάννου Πρωτοψάλτου, επινοεί ένα απλούστερο και αναλυτικότερο σύστημα γραφής, βασισμένο στην από αιώνων κρατούσα σημειογραφική παράδοση. Αυτό με τη σειρά του αναδείχθηκε ο ακρογωνιαίος λίθος όλων των μεταγενέστερων συστημάτων παρασημαντικής έως τη μεταρρύθμιση του 1814²⁴⁵.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ιδιόμελα Μηνολογίου

- Ξενοφώντος 129, φ. 1r, του ΙΘ' αι.
- Παντελεήμονος 1006, φ. 132 ν, του ΙΘ' αι.

Ιδιόμελα Τριωδίου

- Ξενοφώντος 129, φ. 136r, του ΙΘ' αι.
- Αγίου Παύλου 33, φ. 271, του ΙΗ' αι.

6) Ιάκωβος πρωτοψάλτης

Γεννήθηκε περί το 1740 στην Πελοπόννησο. Μαθητής του Τραπεζούντιου. Συντόμευσε τα μεγάλα κεκραγάρια του Ιωάννου Δαμασκηνού και διόρθωσε τα Εκκλησιαστικά βιβλία από διάφορα

²⁴⁴ Αυτόθι.

²⁴⁵ Αυτόθι.

τυπογραφικά λάθη. Ο Ιάκωβος είναι πασίγνωστος για την συγγραφή του Δοξασταρίου του²⁴⁶.

Το Δοξαστάριο του Ιακώβου Πρωτοψάλτου είναι από τα πιο σημαντικά μουσικά βιβλία του τέλους του 18ου αι. και όλης γενικά της Τουρκοκρατίας. Η μελοποίησή του στηρίζεται ουσιαστικά στην ασματική παράδοση του Στιχηραρίου του Γερμανού Νέων Πατρών. Μέσα στο γενικότερο ανανεωτικό κλίμα της εποχής (1770-1820), τη ριζοσπαστική δράση του Πέτρου Πελοποννησίου, τη μεγάλη χορεία καινοτόμων μελοποιών και μεταρρυθμιστών της μουσικής γραφής (με κατάληξη τη μεταρρύθμιση του 1814 και την έκδοση του πρώτου μουσικού εντύπου το 1820) και, γενικότερα, την καθόλου ορμή προς τα εμπρός του Νέου ελληνισμού, το Δοξαστάριο του Ιακώβου στέκεται στους αντίποδες της αναγεννητικής αυτής πνοής²⁴⁷.

Το Δοξαστάριο του Ιακώβου στην έντυπη μορφή του (Α' και Β' τόμος) περιέχει διακόσια εβδομήντα ένα (271) μέλη, στο σύνολό τους σχεδόν δοξαστικά (ορισμένα είναι στιχηρά Ιδιόμελα, όμως τα γνωστά Ιδιόμελα των Κυριακών της Μ. Τεσσαρακοστής²⁴⁸, στιχηρά Προσόμοια και άλλα, όλα κατάλοιπα του Παλαιού Στιχηραρίου). Τα μέλη αυτά είναι κατανεμημένα σε όλους τους ήχους, με πυκνότητα όμως που ποικίλλει εντυπωσιακά²⁴⁹.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ιδιόμελα Τριωδίου

²⁴⁶ βλ. <http://www.theophanis.gr/images/anadromi.pdf>.

²⁴⁷ βλ. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής (http://www.i-m-patron.gr/news2/mnimeia_010208.html).

²⁴⁸ βλ. σχετικά π. Θεοδώρου Τσαμπατζίδη, *Τά ιδιόμελα τῶν Κυριακῶν της Μ. Τεσσαρακοστής του Ἰακώβου Πρωτοψάλτου*, εκδ. Ἄθως, 2007.

²⁴⁹ Αὐτόθι.

- Δοχειαρίου 313, φ. 1r, του ΙΘ΄ αι.

Ιδιόμελα Μεγάλης Τεσσαρακοστής, στον εσπερινό των Κυριακών

- Δοχειαρίου 365, φ. 230r, του ΙΘ΄ αι.

Πλήρες το Δοξαστάριο του Μηνολογίου

- Ξενοφώντος 139, φ. 1r, του ΙΗ΄ αι.

7) Γιωβάσκος Βλάχος

Ο Γιωβάσκος, Γεωβάσκος ή Ιωβάσκος Βλάχος είναι ο γνωστότερος μαθητής του Γερμανού Νέων Πατρών, από την τελευταία φάση της δράσεως αυτού, όταν «μετέβη εις Βλαχίαν» όπου μετέφερε τη μουσική παράδοση της Κωνσταντινουπόλεως. Βάσει αυτού του στοιχείου θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονικώς στο διάστημα μεταξύ του γ΄ τετάρτου του ΙΖ΄ και του α΄ τετάρτου του ΙΗ΄ αιώνας²⁵⁰.

Επαρκείς πληροφορίες για τη ζωή του δεν έχουμε παρά μόνο ότι διετέλεσε Πρωτοψάλτης της εν Ουγγροβλαχία Κούρτης, ενώ στις πηγές ανθολογούνται λιγοστά έργα του, κυρίως η δοξολογία σε ήχο τέταρτο της εορτής της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και δύο καλοφωνικοί ειρμοί²⁵¹.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Δοξαστάριο αποστίχων Μηνολογίου

- Αγίου Παύλου 415, φ. Γr, του Κ΄ αι.

²⁵⁰ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 393.

²⁵¹ Αυτόθι.

8) Χουρμούζιος Γιαμαλής Χαρτοφύλαξ

Ο Χουρμούζιος είναι ένας από τους μουσικότατους τρεις εφευρέτες της Νέας μουσικής Μεθόδου. Γεννήθηκε στη νήσο Χάλκη της Προποντίδος το έτος 1770 και νωρίς ακολούθησε τους διδασκάλους της ψαλτικής Ιάκωβο Πρωτοψάλτη και Γεώργιο Κρήτα, των οποίων τη μουσική παράδοση συνέχισε²⁵².

Υπήρξε άριστος μελουργός και σπουδαίος θεωρητικός, όμως εκείνο για το οποίο διακρίθηκε και θα παραμείνει στην ιστορία της εκκλησίας και του ελληνισμού ως ευεργέτης είναι η τέραστια συμβολή του στην οριστική ανάλυση της μουσικής σημειογραφίας, τη διάδοση του συστήματος της Νέας Μεθόδου και κυρίως στην εξήγηση και μεταγραφή του μεγαλύτερου μέρους της παλαιάς μελοποιητικής παραδόσεως²⁵³.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, πλ. δ', *Ὁρωσά σέ ἡ κτίσις*.

- Ξενοφώντος 116, φ. 152ν, του ΙΘ' αι.

Πλήρες το Δοξαστάριο των Αποστίχων

- Παντελεήμονος 1249, φ. 122ν, του ΙΘ' αι.
- Αγίου Παύλου 106, φ. 1, του ΙΘ' αι.

²⁵² Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 588 - 589.

²⁵³ Του ιδίου, σσ. 589 - 590.

9) Γρηγόριος Λαμπαδάριος και Πρωτοψάλτης

Ο Γρηγόριος Πρωτοψάλτης ο Βυζάντιος υπήρξε μια ξεχωριστή ιδιαίτερη μουσική ιδιοφυΐα και ένας από τους τρεις διδασκάλους της Νέας Μεθόδου της αναλυτικής σημειογραφίας της Βυζαντινής μουσικής.

Ο Γρηγόριος Λευΐτης²⁵⁴ γεννήθηκε κατά το 1778, έτος θανάτου του Πέτρου Πελοποννησίου, και ως χρόνος θανάτου αναφέρεται το έτος 1822²⁵⁵.

Απ' το εξηγητικό του έργο εκδεδομένο είναι η τετράτομη Πανδέκτη, το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο, το Αναστασιματάριο, το Ειρμολόγιο και το Δοξαστάριο του Πέτρου Πελοποννησίου, το Ειρμολόγιο του Πέτρου Βυζαντίου και λίγα άλλα διάφορα μαθήματα, διαφόρων διδασκάλων. Κι απ' τα τραγούδια του Γρηγορίου είναι αρκετά εκδεδομένα στην Ευτέρπη και στην Πανδώρα (Α' τόμος)²⁵⁶.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, πλ. δ', *Ὁρωσά σέ ἡ κτίσις*.

- Ξενοφώντος 117, φ. 141v, του ΙΘ' αι.

²⁵⁴ Το επίθετο αυτό φέρει εξαιτίας της καταγωγής του από ιερατική οικογένεια. Πατέρας του υπήρξε ο ιερέας Γεώργιος, ενώ η μητέρα του ονομαζόταν Ελένη (βλ. Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 596).

²⁵⁵ Κ. Καραγκούνη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σ. 596.

²⁵⁶ βλ. Γρηγόριος Πρωτοψάλτης, <http://www.ec-patr.net/gr/history/gregory-byzantios.htm>.

10) Ματθαίος Εφέσιος Βατοπεδινός

Ο Ματθαίος Εφέσιος Βατοπεδινός είναι ένας από τους τέσσερις μεγάλους αγιορείτες εξηγητές, που συνετέλεσαν στο να διαδοθεί η Νέα Μέθοδος αναλυτικής σημειογραφίας στην αθωνική ιεροψαλτική οικογένεια. Είναι βέβαιο ότι ο Ματθαίος, πριν τη μετάβασή του στον Άθω, ευρίσκεται για αρκετό χρονικό διάστημα στην Κων/πολη, φέροντας το όνομα Μελέτιος Εφέσιος και σπουδάζοντας τη ψαλτική τέχνη κοντά στον Γρηγόριο Πρωτοψάλτη. Στη συνέχεια εγκαθίσταται στο Άγιο Όρος όπου μάλλον μαθητεύει κοντά στο διδάσκαλο Ιωαννίκιο. Περί τα μέσα του ΙΘ' αιώνα μονάζει στη ρωσική Μονή Παντελεήμονος ενώ αργότερα μεταβαίνει στο Βατοπέδι, όπου περνάει το υπόλοιπο της ζωής του. Το έργο του κρίνεται αξιόλογο και ευρύτατο, ενώ επισημάνονται και συνθέσεις στο παλαιό στιχηραρικό γένος²⁵⁷.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Ύψωση του Τιμίου Σταυρού, κοντάκιο πλ. δ', *Ὡ τρισμακάριστε σταυρέ.*

- Σταυρονικήτα 243, φ. 28r, του ΙΘ' αι.
- Γρηγορίου 18, φ. 18, του ΙΘ' αι.

Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, πλ. δ', *Ὁρωσά σέ ἡ κτίσις.*

²⁵⁷ Κ. Καραγκούννη, *Η παράδοση και εξήγηση του μέλους των χερουβικών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας*, Αθήναι 2003, σσ. 612 - 616.

- Σταυρονικήτα 244, φ. 96ν, του ΙΘ΄ αι.

11) Ιωάσαφ Ιερομόναχος Διονυσιάτης

Ο Ιωάσαφ Διονυσιάτης ήταν μαθητής του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος και ένας από τους κορυφαίους εξηγητές παλαιών μελών, έπειτα από τους εφευρέτες του νέου συστήματος.

Ως μελουργός έχει να επιδείξει πλούσιο έργο, καταγεγραμμένο στη νέα αναλυτική σημειογραφία αλλά σπουδαιότερα από όλες τις δραστηριότητες του Ιωάσαφ είναι το πλούσιο και πολύπλευρο εξηγητικό του έργο. Ο σπουδαίος αγιορείτης διάκονος της ψαλτικής τέχνης θα πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ του τέλους του ΙΗ΄ και του γ΄ τετάρτου του ΙΘ΄ αιώνας²⁵⁸.

Σχετικά με την μελοποίηση ύμνων που αφορούν τις δύο εορτές της υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως μας παραδίδονται:

Στιχηρά

Απολυτίκιο του Σταυρού, ήχος α΄, *Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου.*

- Διονυσίου 707, φ. 315r, του ΙΘ΄ αι.

Δοξαστικά εορτής υψώσεως του Τιμίου Σταυρού.

- Διονυσίου 766, φ. 1, του ΙΘ΄ αι.

²⁵⁸ Του ιδίου, σσ. 629 - 632.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Η ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΜΕΘΟΔΟΥ

Η αναλυτική σημειογραφία της νέας μεθόδου σημειώνεται το έτος 1814. Έναν περίπου αιώνα πριν, κατά το έτος 1720 και μέχρι τα τέλη του ιη΄ αιώνας σηματοδοτείται μια νέα περίοδος²⁵⁹. Πρόκειται για μια νέα περίοδο όπως αναφέρει ο Μ. Χατζηγιακουμής²⁶⁰: «άπό τή μία εἶναι περίοδος κάμψης καί στασιμότητος, ἀπό τήν ἄλλη πρέπει νά χαρακτηριστεῖ ὡς μεταβατική καί προπαρασκευαστική γιά τήν ἐπόμενη νέα μεγάλη ἐξόρμηση». Η μεγάλη αυτή εξόρμηση ξεσπά στα τέλη του ΙΗ΄ αιώνας και επεκτείνεται μέχρι τις αρχές του ΙΘ΄ αιώνας²⁶¹.

Η νέα αυτή περίοδος της ακμής αρχίζει με τον θάνατο του Ιωάννη Πρωτοψάλτη (1770)²⁶² και αποτελεί την τελευταία περίοδο της μεταβυζαντινής μελοποιίας. Κύριο γνώρισμα αυτής της περιόδου είναι η εμφάνιση μιας νέας κατηγορίας μουσικών, οι οποίοι καλλιεργούν παράλληλα με την σύνθεση, και την αντιγραφή των χειρογράφων²⁶³ ενώ η νέα μουσική ύλη διαδίδεται (Ανθολογίες Νέας Παπαδικής, Αναστασιματάριο, Ειρμολόγιο και Δοξαστάριο του Πέτρου Πελοποννησίου, το σύντομο Ειρμολόγιο του Πέτρου Βυζαντίου

²⁵⁹ Α. Ιωακείμ, *Οι μεταβυζαντινοί μελουργοί της Λέσβου και το έργο τους* (διπλωματική εργασία), Θεσσαλονίκη 2008, σ. 32.

²⁶⁰ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμής, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής 1453 - 1820*, Αθήνα 1980, σσ. 40 - 41.

²⁶¹ Γρ. Θ. Στάθη, Αφιέρωμα στην εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Επτά ημέρες*, φύλλο Κυριακής 16 Απριλίου 1995, σ. 11.

²⁶² Φίλιππος Αθ. Οικονόμου, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία*, τόμ. Α΄, Αίγιο 1992, σσ. 126 - 128.

²⁶³ Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμής, *Χειρόγραφα Εκκλησιαστικής Μουσικής 1453 - 1820*, Αθήνα 1980, σσ. 50 - 51.

κ.α)²⁶⁴. Γενικά σ' αυτό το χρονικό διάστημα, η εμφάνιση μεγάλων μελουργών και σπουδαίων θεωρητικών της εκκλησιαστικής μουσικής παράδοσης, παράλληλα με την όλη ακμή και άνθιση του Ελληνισμού, συντέλεσαν στη συστηματική, σπουδαία και εντυπωσιακή πρόοδο και ανάπτυξη της ψαλτικής τέχνης²⁶⁵.

Αυτή την νέα περίοδο, λοιπόν, συμπληρώνει η επιβολή της Νέας Μεθόδου Σημειογραφίας το 1814 και δημιουργοί της Νέας Μεθόδου υπήρξαν οι τρεις Διδάσκαλοι, όπως καθιερώθηκε να αναφέρονται μαζί: ο μοναχός και μετέπειτα μητροπολίτης Χρύσανθος απ' την Μάδυτο († 1846), ο Γρηγόριος λαμπαδάριος και μετέπειτα πρωτοψάλτης († 1821) και ο Χουρμούζιος Γεωργίου, γνωστός με το οφφίκιο που πήρε αμέσως μετά τη μεταρρύθμιση, δηλαδή Χαρτοφύλακας († 1840). Το γεγονός ότι η σημειογραφία τώρα λέγεται "αναλυτική" παραπέμπει ευθέως στην κύρια πραγματικότητα, ότι η προ του 1814 σημειογραφία ήταν "συνοπτική – στενογραφική"²⁶⁶.

Σύμφωνα λοιπόν, με τον καθηγητή Γρ. Στάθη «τα κυριώτερα σημεία και στοιχεία της μεταρρυθμίσεως της Νέας Μεθόδου είναι:

α) η αντικατάσταση της πολυσύλλαβης παραλλαγής, δηλαδή Ανανες, Νεανες, Νανα, Αγια, με την μονοσύλλαβη ΠΑ, ΒΟΥ, ΓΑ, ΔΙ, ΚΕ, ΖΩ, ΝΗ, ΠΑ που αποτελεί εύφωνους συλλαβισμούς των επτά πρώτων γραμμάτων του ελληνικού αλφαβήτου,

β) η σαφής καταμέτρηση του χρόνου κι ο κανονισμός των σχετικών σημαδίων,

²⁶⁴ Φίλιππος Αθ. Οικονόμου, *Βυζαντινή Εκκλησιαστική Μουσική και Ψαλμωδία*, τόμ. Α', Αίγιο 1992, σ. 125.

²⁶⁵ Α. Ιωακείμ, *Οι μεταβυζαντινοί μελουργοί της Λέσβου και το έργο τους* (διπλωματική εργασία), Θεσσαλονίκη 2008, σ. 29.

²⁶⁶ Γρ. Θ. Στάθη, Το γεγονός — η "ευεργεσία του έθνους"— η έκδοση / 1814: the Reform of the Notation of Religious Chants in Orthodox Liturgy. In E. Close, M. Tsianikas and G. Couvalis (eds.) "Greek Research in Australia: Proceedings of the Sixth Biennial International Conference of Greek Studies, Flinders University June 2005", Flinders University Department of Languages – Modern Greek: Adelaide, 371-388 (βλ. http://dspace.flinders.edu.au/dspace/bitstream/2328/3255/1/371-388_stathis%20Gr.pdf).

γ) ο ορισμός των διαστημάτων και των κλιμάκων των τριών γενών (δηλαδή του διατονικού, του χρωματικού και του εναρμονίου) και ο κανονισμός της ενέργειας των φθορών,

δ) ο κανονισμός κι η σαφής ενέργεια των σημαδιών που κρατήθηκαν σε ισχύ (10 απ' τα 15 φωνητικά) και η κατάργηση των 35 απ' τα 40 άφωνα σημάδια ή υποστάσεις χειρονομίας, αφού το μέλος τους καταγράφεται πλέον αναλυτικά με τα ισχύοντα φωνητικά σημάδια και

ε) η "ανάλυση" ή "εξήγηση" όλων των λεγομένων "θέσεων" των σημαδιών και του περιεχομένου όλων των υποστάσεων χειρονομίας και η καταγραφή ολόγραφα — αναλυτικά όλων των μελωδιών που κρύβονταν κάτω απ' αυτές. Οι θέσεις έτσι, κατά την πρωτότυπη γραφική τους παράσταση, και οι υποστάσεις χρηστεύτηκαν και αποκλείστηκαν απ' την Νέα Μέθοδο»²⁶⁷.

Έτσι, λοιπόν, τόσο οι παραπάνω διδάσκαλοι, όσο και οι αγιορείτες μοναχοί Ματθαίος Βατοπεδηνός ο Εφέσιος, Νικόλαος Δοχειαρίτης, Ιωάσαφ Διονυσιάτης και Θεοφάνης Παντοκρατορηνός, πέρα από το προσωπικό συνθετικό θεωρητικό τους έργο, κληροδότησαν στις επερχόμενες γενιές εξηγημένα στη Νέα Μέθοδο, το μεγαλύτερο τμήμα της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελικής παραγωγής «είς κοινόν ὄφελος»²⁶⁸.

Στη συνέχεια θα αναφέρουμε τα τροπάρια που συμπεριλαμβάνονται στους κώδικες με την σημειογραφία της νέας μεθόδου και αφορούν τις δύο εορτές, την ύψωση του Τιμίου Σταυρού και την Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως. Οι εξηγήσεις έγιναν από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα, τον Νικόλαο Δοχειαρίτη, τον Γρηγόριο Πρωτοψάλτη, τον Θεοφάνη Παντοκρατορινό, τον Νικηφόρο Δοχειαρίτη, τον Ματθαίο Βατοπεδηνό και τον Ιωάσαφ Διονυσιάτη.

²⁶⁷ Αυτόθι.

²⁶⁸ Γρ. Θ. Στάθη, Αφιέρωμα στην εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, *Επτά ημέρες*, φύλλο Κυριακής 16 Απριλίου 1995, σ. 11.

1) Εξηγήσεις Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος

Δοξαστάριο

Σίμωνος Πέτρας 10

αι. ΙΘ' – χαρτ. 17,5 x 11,8 – φύλλα Α' + Β' + σελίδες 612 + φφ. α
Ίακώβου Πρωτοψάλτου – σημειογραφία Νέας μεθόδου – εξήγησις
Χουρμουζίου

- 1 Δοξαστικά τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν τε ἑορταζομένων ἁγίων τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, καὶ τινὰ ἰδιόμελα τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, ἀσματουργηθέντα μὲν παρὰ Ἰακώβου Πρωτοψάλτου τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐξηγηθέντα δὲ τὸ νῦν κατὰ τὸ νέον σύστημα τῆς Μουσικῆς, τοῦ ἀρχαίου μέλους αὐτῶν ἀδιαφθόρου φυλαχθέντος, παρὰ Χ ο υ ρ μ ο υ ζ ί ο υ διδασκάλου τῆς κοινῆς Σχολῆς τοῦ ρηθέντος συστήματος.
Περιέχεται πλῆρες τὸ Δοξαστάριον τῶν ἑορτῶν τοῦ Μηνολογίου, ἀπὸ α' Σεπτεμβρίου μέχρι λα' Αὐγούστου.

Ὁ κομψὸς αὐτὸς κῶδιξ διατηρεῖται εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Χάρτης λευκός, λεπτός, λεῖος ἀλλ' ἄσπιλνος, πολὺ καλῆς ποιότητος. Γραφή ἐπιμελεημένη καὶ καλαίσθητος, λεπτὴ πλαγιάζουσα πρὸς τὰ δεξιὰ. Γραφεὺς ἄδηλος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 562 - 563.

Επίσης ἐξηγήσεις τοῦ Χουρμουζίου αποτυπώνονται στους κώδικες: Δοχειαρίου 313 – 357 – 365, Ξενοφώντος 166 – 177, Παντελεήμονος 913 – 1014 – 1249.

2) Γρηγορίου Πρωτοψάλτου

Ανθολογία στιχηρικού μέλους

Ξενοφώντος 117

αι. ΙΘ' – χαρτ. 22,7 χ 16 – φύλλα Α' + 150 + α' – β'

σημειογραφία Νέας μεθόδου – εξήγησις Γρηγορίου

141v Τή Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως, ἥχος πλ. α' [γρ. πλ. δ'] *Ὁρωσά σέ ἡ κτίσις.*

145r Δεινόν, ἥχος πλ. δ' Νή *Σήμερον, ὁ ἀπρόσιτος τη οὐσία.*

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Χάρτης λεπτός, λεῖος, πολύ καλῆς ποιότητος. Γραφή ἐπιμελεημένη καί καθαρά, ἰσοπαχῆς, πλαγιάζουσα πρὸς τὰ ἀριστερά. Γραφεὺς ἄδηλος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 36 - 37.

Εἰς ἐξηγήσεις τοῦ Γρηγορίου αποτυπώνονται στους κώδικες: Ξενοφώντος 129, Παντελεήμονος 911 – 1029.

3) Ματθαῖος Βατοπεδινός

Εκλογή στιχηρικού μέλους

Σταυρονικήτα 243

αι. ΙΘ' – χαρτ. 21,5 χ 17 – φύλλα Α' – Β' + 32 + α' – β'

σημειογραφία Νέας μεθόδου – χργφ. Ματθαίου Βατοπεδηνοῦ, ἐξηγήσεις

28r Κοντάκιον τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, ψαλλόμενον τῇ ιδ' τοῦ Σεπτεμβρίου εἰς τὴν αὐτοῦ ὕψωσιν, μελοποιηθὲν παρ' ἐμοῦ εἰς δόξαν αὐτοῦ, πλ. δ' *ἦ τρισμακάριστε σταυρέ.*

Διατηρείται εἰς καλήν κατάστασιν. Ἡ γραφή τοῦ Ματθαίου Βατοπεδηνοῦ.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἑρῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 590 - 591.

Εἰς ἐξηγήσεις τοῦ Ματθαίου αποτυπώνονται στοὺς κώδικες: Γρηγορίου 18, Σταυρονικήτα 244.

4) Ἰωάσαφ Διονυσιάτης

Στιχηράριον - Μαθηματάριον

Διονυσίου 707

αι. ΙΘ' – χαρτ. 20 x 14 – φύλλα Α' + 415 + α' – ς'

σημειογραφία Νέας μεθόδου – χργφ., ἐξηγήσεις καὶ συνθέσεις Ἰωάσαφ Διονυσιάτου

315r μάθημα μελοποιηθὲν παρὰ Ἰωάσαφ Διονυσιάτου, ἦχος α'
Σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου.

Ὁ σπουδαιότατος αὐτός κώδιξ διατηρεῖται εἰς καλήν κατάστασιν. Χάρτης ὑποκίτρινος, μετρίας ποιότητος. Γραφή, ἡ τοῦ Ἰωάσαφ Διονυσιάτου. Γραφεὺς ὁ Ἰωάσαφ Διονυσιάτης.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἑρῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 791 - 795.

Επίσης εξηγήσεις του Ιωάσαφ αποτυπώνονται στον κώδικα Διονυσίου 766.

5) Νικόλαος Δοχειαρίτης

Στιχηράριον

Δοχειαρίου 327

αι. ΙΘ' – χαρτ. 23,5 x 17,2 – φύλλα Α' - Β' + 448 + α' - β'

σημειογραφία Νέας μεθόδου – χργφ. Νικολάου Δοχειαρίτου –
εξηγήσεις τοῦ αὐτοῦ

444r Περιέχονται τὰ πλεῖστα ἰδιόμελα τῶν ἑορτῶν τοῦ Μηνολογίου, ἀπὸ
τῆς 23 Ἀπριλίου καὶ ἐξῆς, καὶ τοῦ Τριωδίου καὶ Πεντηκοσταρίου, κατ'
ἐξήγησιν πιθανώτατα τοῦ Ν ι κ ο λ ὶ ο υ ἱερομονάχου Δ ο χ ε ι ὰ ρ ῖ
τ ο υ, τοῦ καὶ γραφέως τοῦ κώδικος.

Ὁ σπουδαιότατος αὐτός κῶδιξ διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν, ἐξαιρέσει τῶν
δύο ἐκατέρωθεν παραφύλλων καὶ ἀνά 5-6 φύλλων εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος.
Χάρτης λευκός, λεῖος καὶ στιλπνός, καλῆς ποιότητος καὶ ἀντοχῆς. Γραφὴ κοινὴ.
Γραφεὺς ὁ Νικόλαος Δοχειαρίτης, ἱερομόναχος.

Β ι β λ ι ο γ ρ α φ ῖ α: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον
Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων
Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἑρῶν Μονῶν καὶ
Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Γ', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 374 - 377.

6) Θεοφάνης Παντοκρατορινός

Ανθολογία στιχηραρίου

Σταυρονικήτα 233

αι. ΙΘ' – χαρτ. 18 χ 12,2 – φύλλα Α' - Η' + 216 + α' – κδ'
(Γερμανοῦ Ν. Πατρών) σημειογραφία ἐξηγητική Νέας Μεθόδου,
χργφ. Θεοφάνους Παντοκρατορινού.

13v Δοξαστικά της εορτής (14 Σεπτεμβρίου).

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς σχεδὸν ἀρίστην κατάστασιν. Γραφή, ἡ γνωστή καὶ ἐξ ἄλλων κωδίκων τοῦ Θεοφάνους Παντοκρατορινού μετ' ἰδιοτύπου ἐξηγητικῆς σημειογραφίας. Γραφεύς, ὡς ἐκ τῆς γραφῆς ἐξάγεται ὁ Θεοφάνης Παντοκρατορινός, ὁ καὶ ἐξηγητής.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς – Ἅγιον Ὅρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 577 - 579.

Εἰς ἐξηγήσεις τοῦ Θεοφάνους αποτυπώνονται στοὺς κώδικες Παντελεήμονος 949 - 1001.

7) Νικηφόρος Δοχειαρίτης

Μαθηματάριον

Παντελεήμονος 1042

αι. ΙΘ' – χαρτ. 17 χ 10,8 – φύλλα Α' + 253 + α'

Σημειογραφία Νέας Μεθόδου, - ἐξηγητῆς Νικηφόρος Δοχειαρίτης

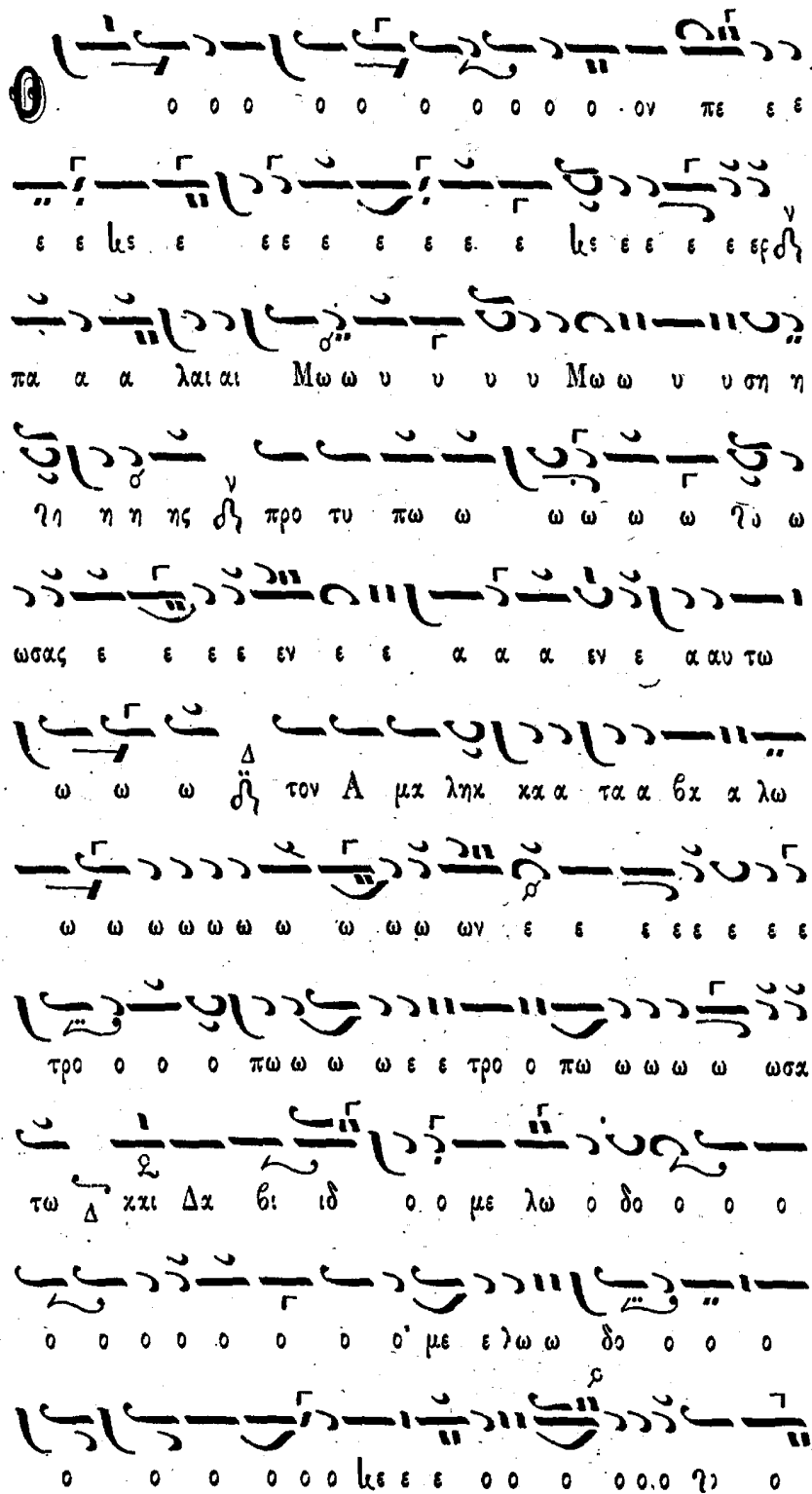
- 1r Μαθηματάριον τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ, μελοποιηθὲν παρὰ διαφόρων ποιητῶν, καὶ ἐξηγηθὲν παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου κυρίου Νικηφόρου Δοχειαρίτου εἰς τὴν Νέαν Μουσικὴν Μέθοδον.
- 8r Χρυσάφου τοῦ νέου, ἦχος δ', *Ἐν φωναῖς ἀλλαλάξωμεν*.

Διατηρεῖται εἰς καλὴν κατάστασιν. Χάρτης λευκός, λεπτός, λεῖος καὶ ἐλαφρῶς στιλπνός, καλῆς ποιότητος. Γραφή κοινὴ, καθαρὰ. Γραφεύς ὁ Ἰγνάντιος μοναχός Κερκυραῖος.

Βιβλιογραφία: Στάθη Θ. Γρ., Τα χειρόγραφα Βυζαντινής Μουσικής – Άγιον Όρος (τόμοι Α' – Ζ'), *Κατάλογος περιγραφικός τῶν χειρογράφων κωδίκων Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τῶν ἱερῶν Μονῶν καὶ Σκητῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1975 - 1993, σσ. 499 - 503.

Ενδεικτικά παρατίθεται παρακάτω εξηγημένο με τη σημειογραφία της νέας μεθόδου το Δοξαστικό των αἰνῶν της εορτῆς της υψώσεως του Τιμίου Σταυροῦ (ιδ' Σεπτεμβρίου) σε ἦχο πλ. δ', «Ὁνπερ πάλαι Μωυσιῆς..», ἀπὸ το Δοξαστᾶριο των αποστίχων του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος καὶ το πρῶτο στιχηρὸ ιδιόμελο της λιτῆς της ἰδίας εορτῆς σε ἦχο α', «Σήμερον ὡς ἀληθῶς, ἡ ἀγιόφθογγος ρῆσις..» ἀπὸ την Βατοπαιδινὴ Μουσικὴ Βίβλο, «*Η Πανηγυρικὴ Α'*» του Ματθαίου Βατοπεδινού.

Τῇ ιδ'. Σεπτεμ. Εἰς τὴν Ὑψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

$$^3\text{H}\chi_{06} \frac{\lambda}{\pi} \delta \eta \text{ N}\eta.$$

163

[illegible]

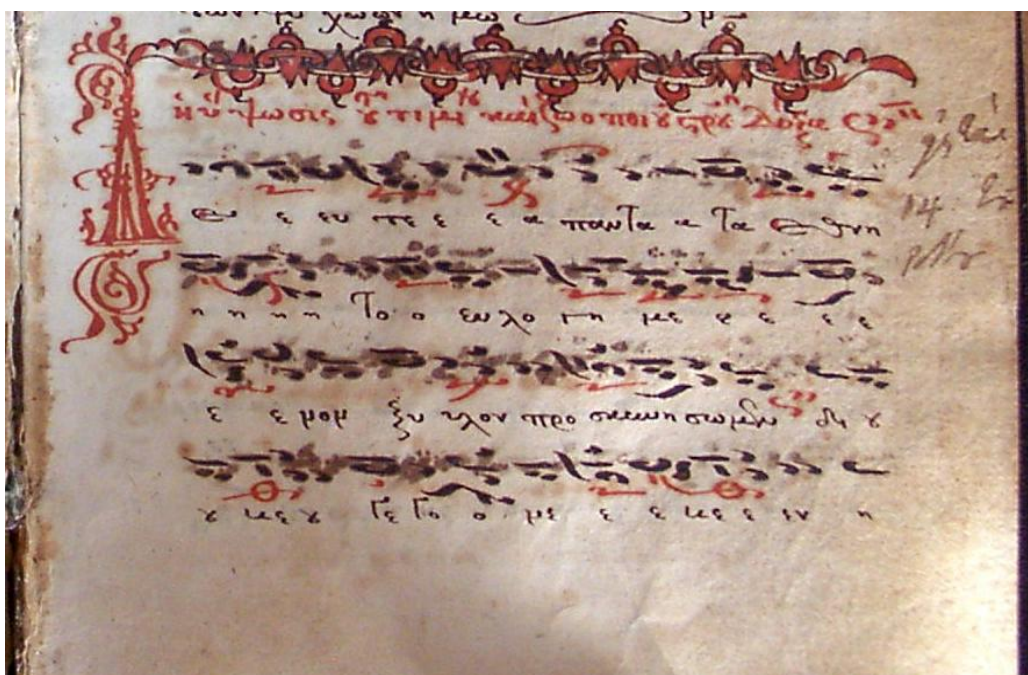

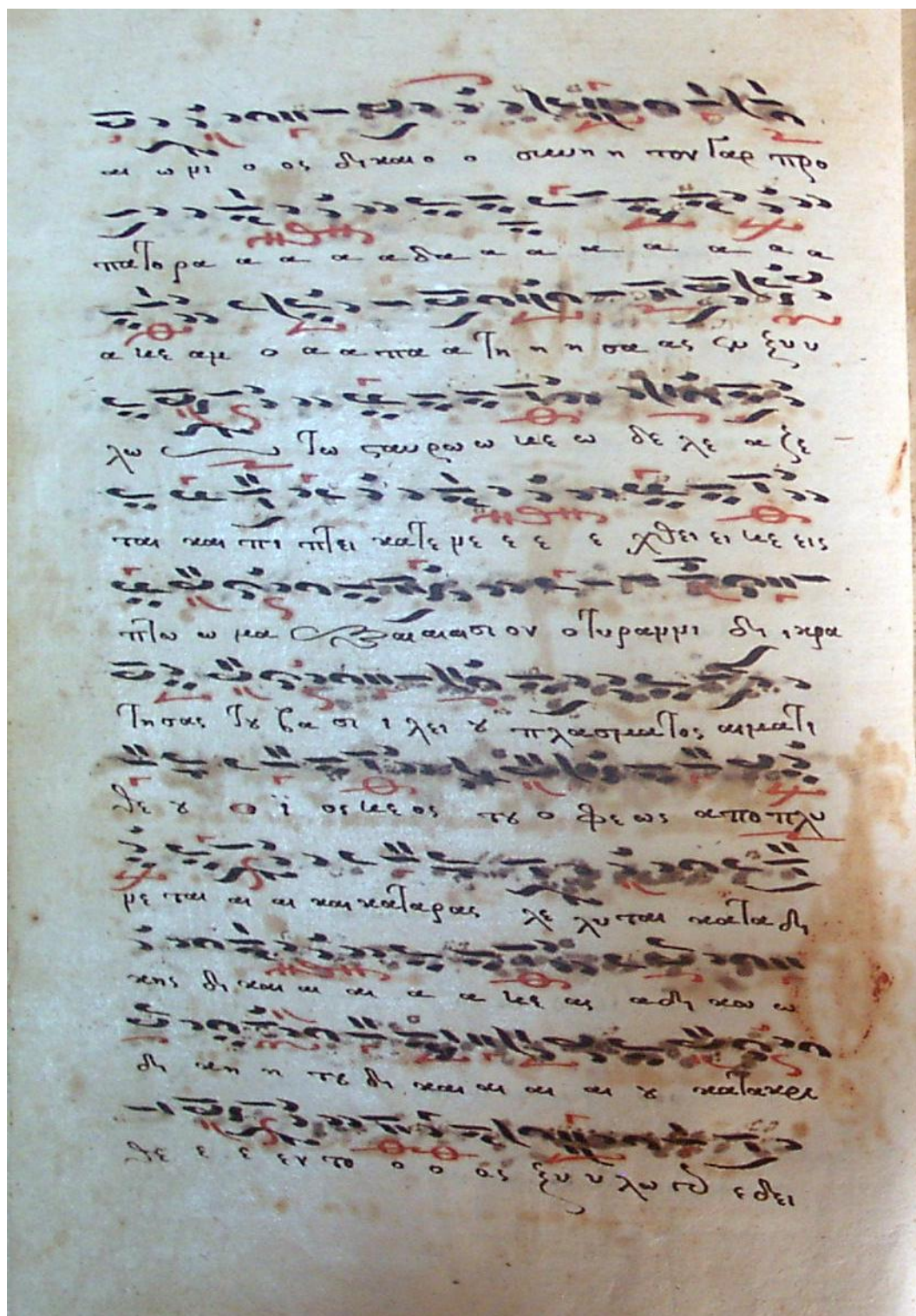
[illegible]

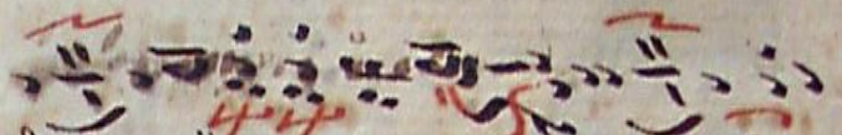
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΔΟΞΑΣΤΙΚΟΥ ΤΩΝ ΣΤΙΧΗΡΩΝ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ ΤΗΣ ΥΨΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ «ΔΕΥΤΕ ΑΠΑΝΤΑ ΤΑ ΕΘΝΗ...», ΗΧΟΣ Β'.

*«Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη τὸ εὐλογημένον ξύλον προσκυνήσωμεν, δι' οὐ
γέγονεν ἡ αἰώνιος δικαιοσύνη· τὸν γάρ προπάτορα Ἀδὰμ, ὁ ἀπατήσας ἐν
ξύλῳ, τῷ Σταυρῷ δελεάζεται· καὶ πίπτει κατενεχθεὶς πτῶμα ἐξαίσιον, ὁ
τυραννίδι κρατήσας τοῦ βασιλείου πλάσματος. Αἷματι Θεοῦ, ὁ ἴος τοῦ ἄφρεως
ἀποπλύνεται· καὶ κατὰρα λέλυται, καταδίκης δικαίας, ἀδίκῳ δίκῃ τοῦ
δικαίου κατακριθέντος· ξύλῳ γὰρ ἔδει τὸ ξύλον ἰσασθαι, καὶ πάθει τοῦ
ἀπαθοῦς, τὰ ἐν ξύλῳ λυσαι πάθη τοῦ κατακρίτου. Ἀλλὰ δόξα Χριστέ
βασιλεῦ, τη περὶ ἡμᾶς σου φρικτῇ οἰκονομίᾳ, δι' ἧς ἔσωσας πάντας, ὡς
ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος».*

五言古詩

Handwritten text in Arabic script, likely a continuation of the previous page, with some red ink markings.

卷之四

١٠ - ١١ - ١٢ - ١٣ - ١٤ - ١٥ - ١٦ - ١٧ - ١٨ - ١٩ - ٢٠

وہی ہے جس نے ان کو پیدا کیا اور ان کو پالیا اور ان کو مرانا چاہا۔

[illegible]

... (faint text) ...

25. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846.

Στο μουσικό κείμενο που προηγήθηκε γραμμένο με την παλαιά παρασημαντική ή σημειογραφία, η ανάπτυξη του μέλους επιτυγχάνεται με τις μεγάλες υποστάσεις υπογεγραμμένες κάτω από τα λόγια του κειμένου και οι οποίες φανερώνονται με κόκκινη μελάνη²⁶⁹. Παρακάτω θα παραθέσουμε έναν πίνακα στον οποίο θα περιγράψουμε τις εν λόγω υποστάσεις σε αντιστοιχία τους με το κείμενο.

<u>«Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη τό εὐλογημένον ξύλον
προσκυνήσωμεν</u>	
Στη λέξη Δεῦτε	λύγισμα καί ἕτερον
παρακάλεσμα
» ἅπαντα	τρομικοσύναγμα
» ἔθνη	πίασμα
» εὐλογημένον	παρακάλεσμα, ἕτερον,
αντικένωμα,
αντικενοκύλισμα
» ξύλον	τρομικοσύναγμα
<u>δι' ου γέγονεν ἡ αἰώνιος δικαιοσύνη:</u>	
» δι' ου γέγονεν	Ἔσω θεματισμός δύο
φορές
» δικαιοσύνη	αντικένωμα
<u>τόν γάρ προπάτορα Ἀδάμ, ὁ ἀπατήσας ἐν
ξύλῳ, τῷ Σταυρῷ δελεάζεται:</u>	
» προπάτορα Ἀδάμ	λύγισμα, οὐράνισμα καί
στό τέλος
τρομικοσύναγμα καί ἔξω
θεματισμός
» ξύλῳ	αντικενοκύλισμα

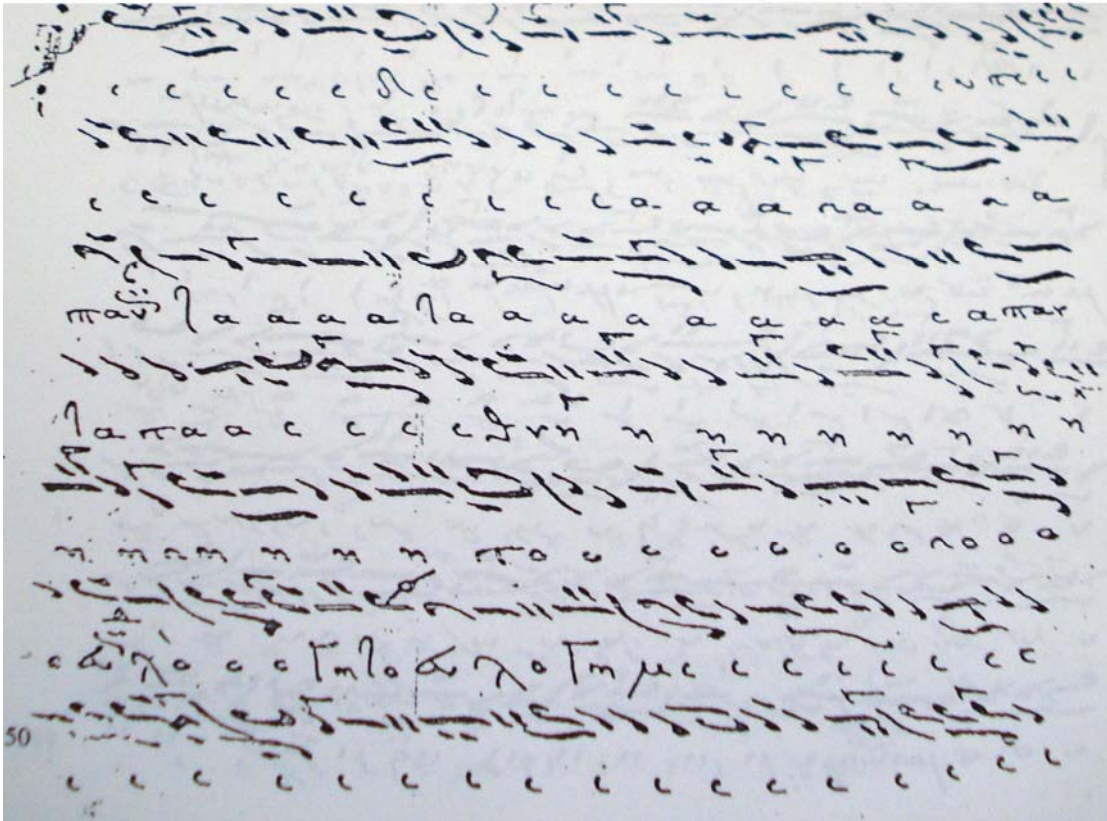
²⁶⁹ βλ. σχετικά π. Σπυρίδωνος Ἀντωνίου (πρωτοπρεσβυτέρου), *Μορφολογία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Θεσσαλονίκη 2004.

» Σταυρῶ	ἔσω θεματισμός
<u>καί πίπτει κατενεχθεῖς πτῶμα ἐξαίσιον, ὁ τυραννίδι κρατήσας τοῦ βασιλείου πλάσματος.</u>	
» πίπτει	παρακάλεσμα
» κατενεχθεῖς	ουράνισμα και
θεματισμός
» πτῶμα	ίασμα καί τρομικόν
<u>Αἷματι Θεοῦ, ὁ ἰός τοῦ ὄφεως ἀποπλύνεται· καί κατάρα λέλυται, καταδίκης δικαίας, ἀδίκῳ δίκη τοῦ δικαίου κατακριθέντος·</u>	
» Θεοῦ	θεματισμός
» ἀποπλύνεται	τρομικοσύναγμα
» δικαίου	ουράνισμα, θεματισμός
καί ἀντικενοκύλισμα
» κατακριθέντος	θες καί ἀπόθες
<u>ξύλῳ γάρ ἔδει τό ξύλον ἰάσασθαι, καί πάθει τοῦ ἀπαθοῦς, τά ἐν ξύλῳ λυσαι πάθη τοῦ κατακρίτου</u>	
» ξύλον	παρακάλεσμα
» ἰάσασθαι	δύο τρομικοσυνάγματα
καί μετά παρακάλεσμα
» πάθει τοῦ	παρακάλεσμα,
οὐράνισμα καί
θεματισμός
» ξύλῳ	παρακάλεσμα καί
ἕτερον
» κατακρίτου	αντικενοκύλισμα καί
πίασμα
<u>Ἀλλά δόξα Χριστέ βασιλεῦ, τη περί ημᾶς σου φρικτῇ οἰκονομίᾳ, δι' ἧς ἔσωσας πάντας, ὡς ἀγαθός καί φιλόανθρωπος».</u>	
» βασιλεῦ	παρακάλεσμα, τρομικόν,
λύγισμα, πίασμα καί

	ἔσω θεματισμός
» φρικτή	ἔσω θεματισμός,
παρακάλεσμα καί
ἕτερον

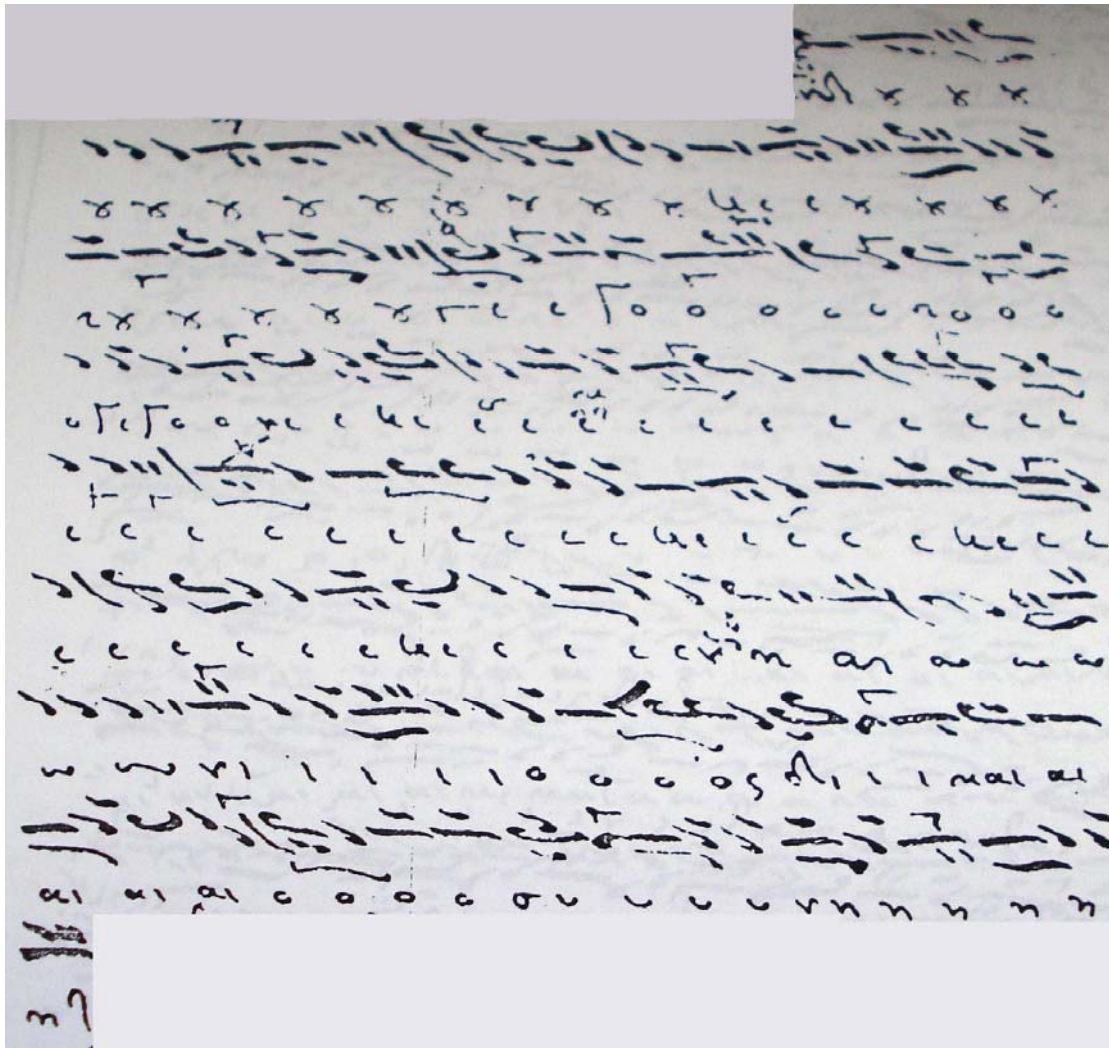
Η προσπάθεια για μορφολογική προσέγγιση του εν λόγω στιχηροῦ δεν θα ἦταν εφικτή χωρίς την εξήγηση που μας παρέδωσε ο Χουρμούζιος Χαρτοφύλακας στις εξηγήσεις του Στιχηραρίου του Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν που εναπόκεινται στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος, και οι οποίες μεταφέρθηκαν ἀπὸ το Μετόχι του Παναγίου Τάφου στην Κωνσταντινούπολη. Ο συγκεκριμένος κώδικας φέρει την ένδειξη Ε.Β.Ε. – Μ.Π.Τ. 750.

- «Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη τὸ εὐλογημένον ξύλον
προσκυνήσωμεν

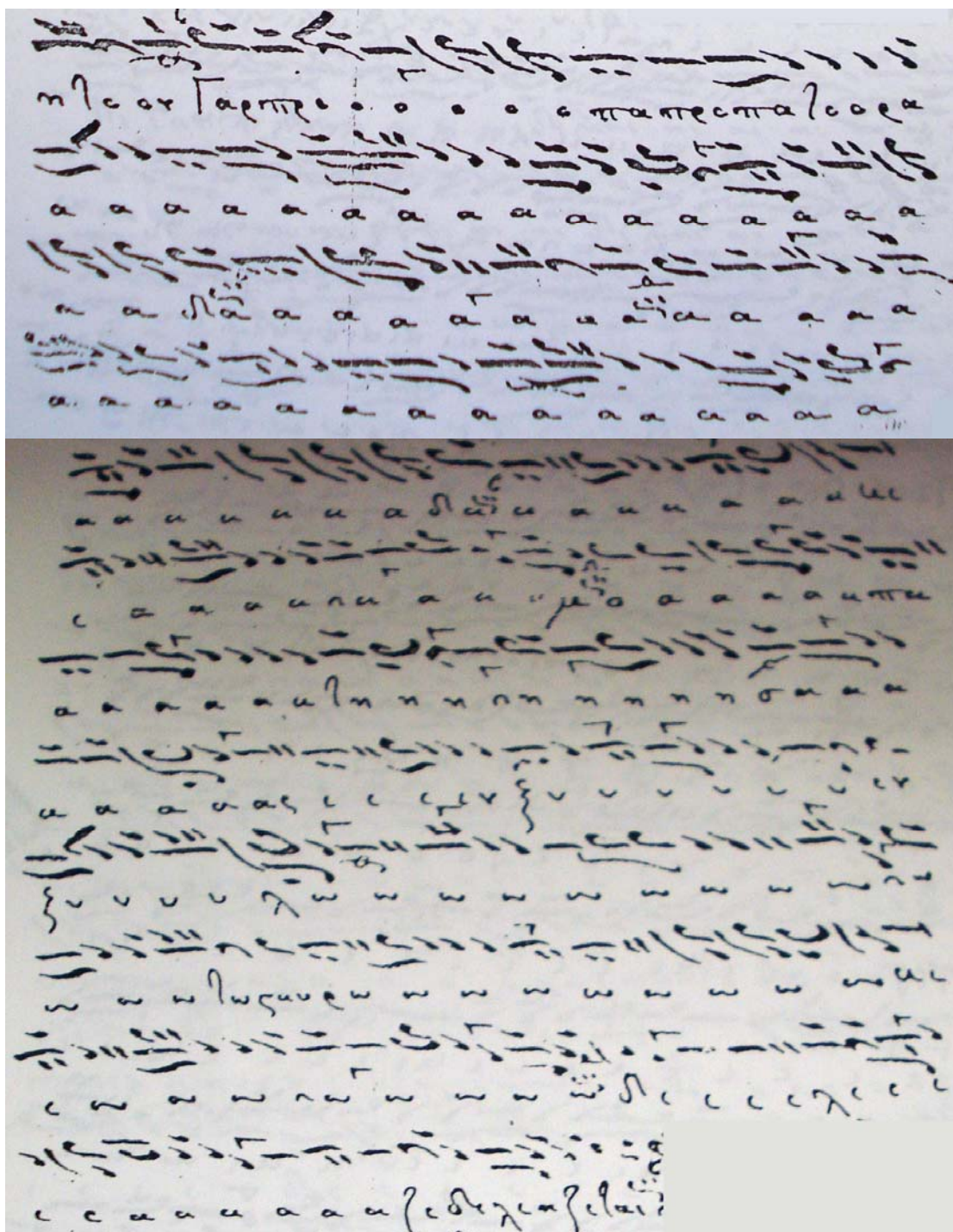
Η σύνθεση του παρόντος στιχηρού καταγράφεται στο Χρωματικό γένος και πιο συγκεκριμένα στο β' ήχο. Ἀρχεται με την εισαγωγή του απηχήματος του έσω δευτέρου ήχου και κινεί όπως καταγράφεται από την εξήγηση όλη η φράση *Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη τὸ*, στο πεντάχορδο Βου Ζω, δηλαδή στην μεσότητα του κυρίως δευτέρου ήχου. Στη λέξη *εὐλογημένον* το μέλος προκειμένου να αναδείξει την ευλογία του Σταυρού προς όλο τον κόσμο, εισάγει θέση του πλ β' με κίνηση σαφώς ανοδική, ως διαπεραστική όμως κίνηση. Καταλήγει όμως πάλι με την εισαγωγή του έσω δευτέρου ήχου στη λέξη *Ξύλον* στο φθόγγο Βου.

- δι' ού γέγονεν ή αἰώνιος δικαιοσύνη·

Στη συλλαβή δι' ου γέγονεν τοποθετείται η διατονική φθορά του Δι στο ύψος του Ζω δίνοντας ηχόχρωμα του τρίτου ήχου μέχρι και τη συλλαβή γέγονεν όπου τοποθετείται η χρωματική φθορά του πλαγίου δευτέρου του φθόγγου Δι στο ύψος του Κε και φέρει τα διαστήματα αυτού έως το τέλος της φράσης, πάλι όμως καταλήγοντας στο έσω δεύτερο στη φράση ή αἰώνιος δικαιοσύνη.

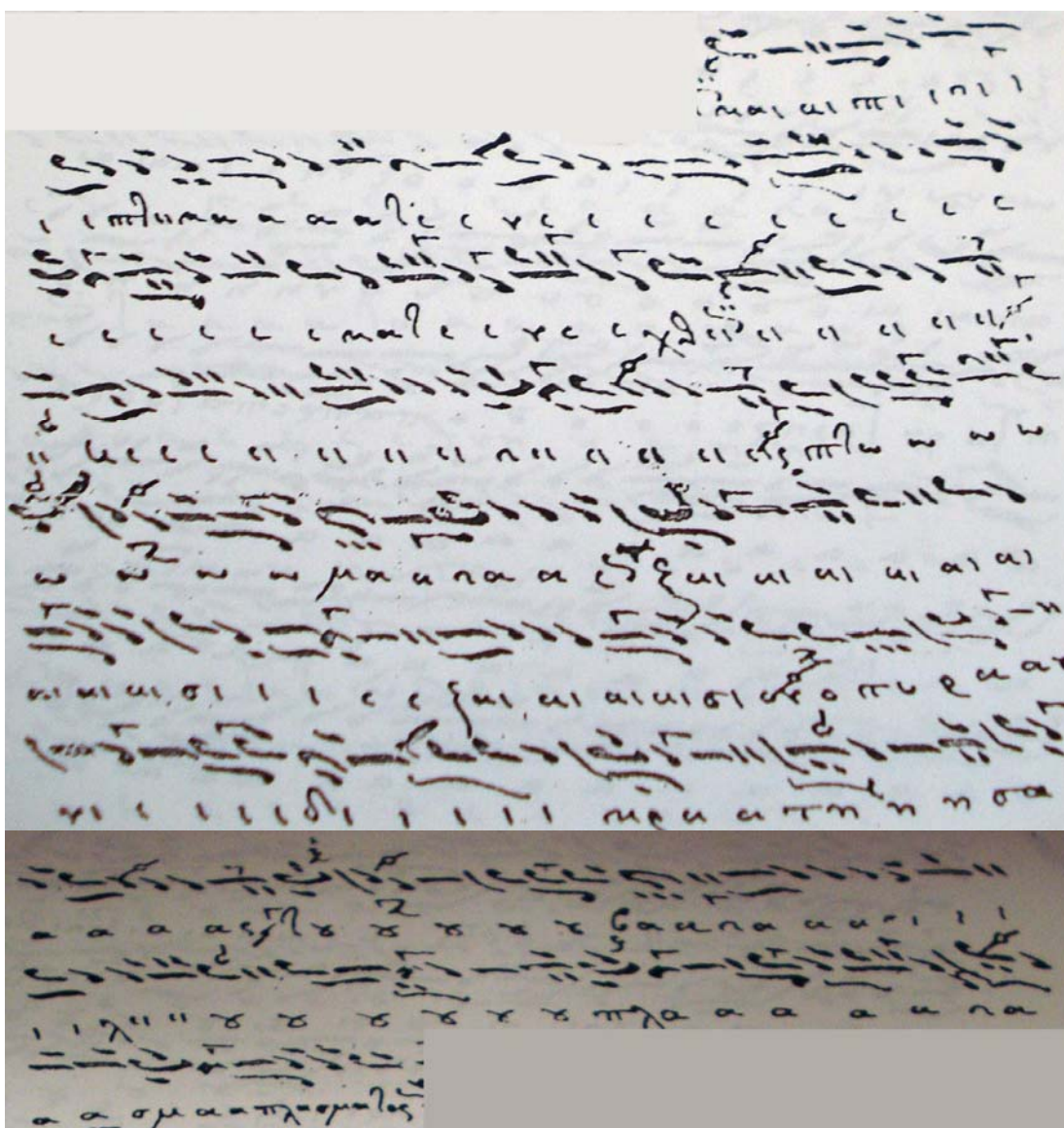
- τόν γάρ προπάτορα Ἀδάμ, ὁ ἀπατήσας ἐν ξύλῳ, τῷ Σταυρῷ δελεάζεται.

Το μέλος επανέρχεται στον αρχικό του ήχο στη συλλαβή τον με φθορά του δευτέρου εκ του Βου και η έκταση της μελωδίας κυμαίνεται μέχρι τον άνω Νη'. Στη συλλαβή απατήσα πάνω στο φθόγγο Γα τοποθετεί ξανά την φθορά Δι του πλαγίου δευτέρου η

οποία με τη σειρά της λύεται στη συλλαβή ξύλω με την φθορά του Δι του δευτέρου ήχου και η φράση τελειώνει με εντελή κατάληξη στον φθόγγο Βου. Αναπτύσσεται όμως το ηχόχρωμα του κυρίου δευτέρου ήχου.

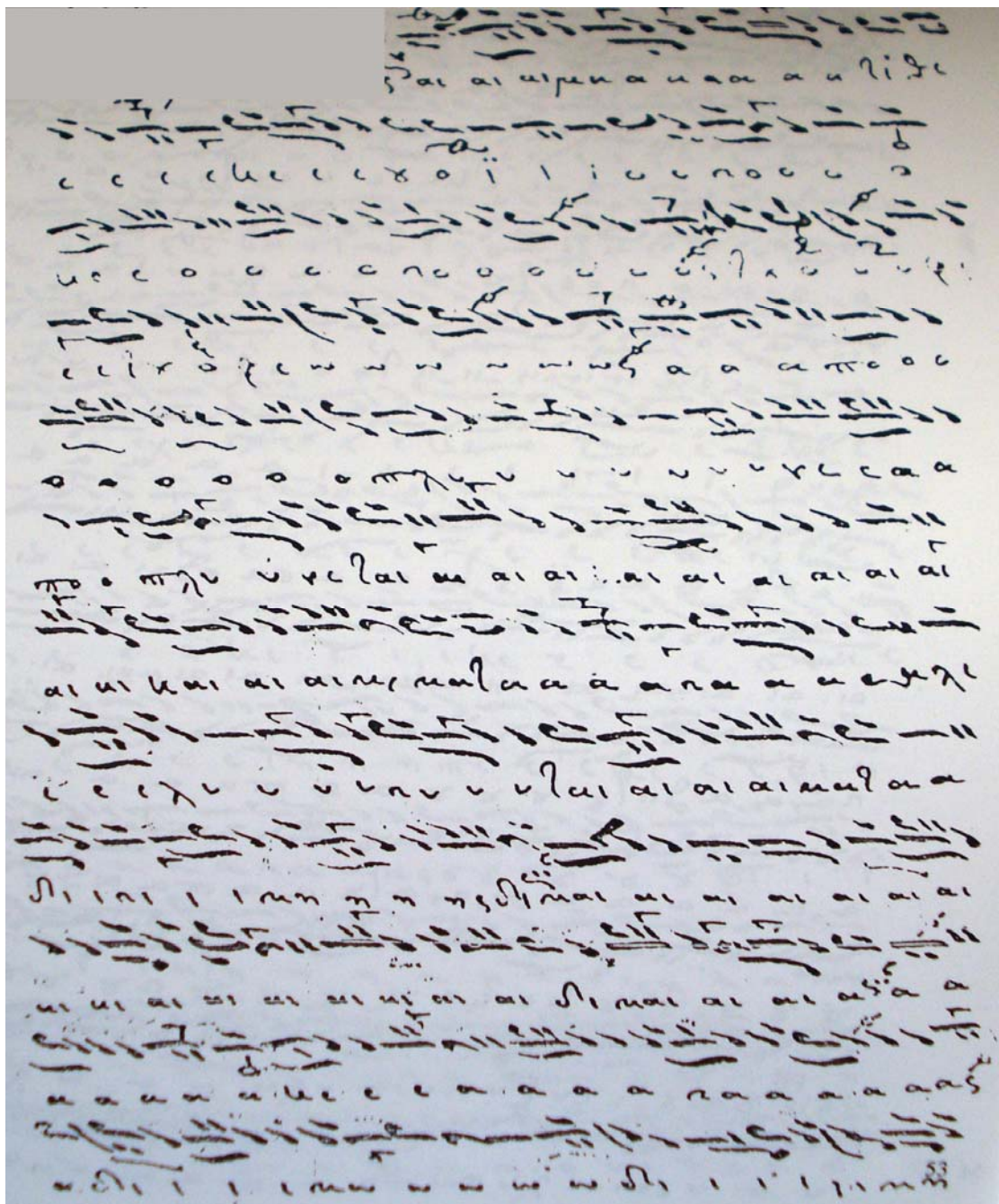
- καί πίπτει κατενεχθείς πτόμα εξαίσιον, ό τυραννίδι κρατήσας τοῦ βασιλείου πλάσματος.

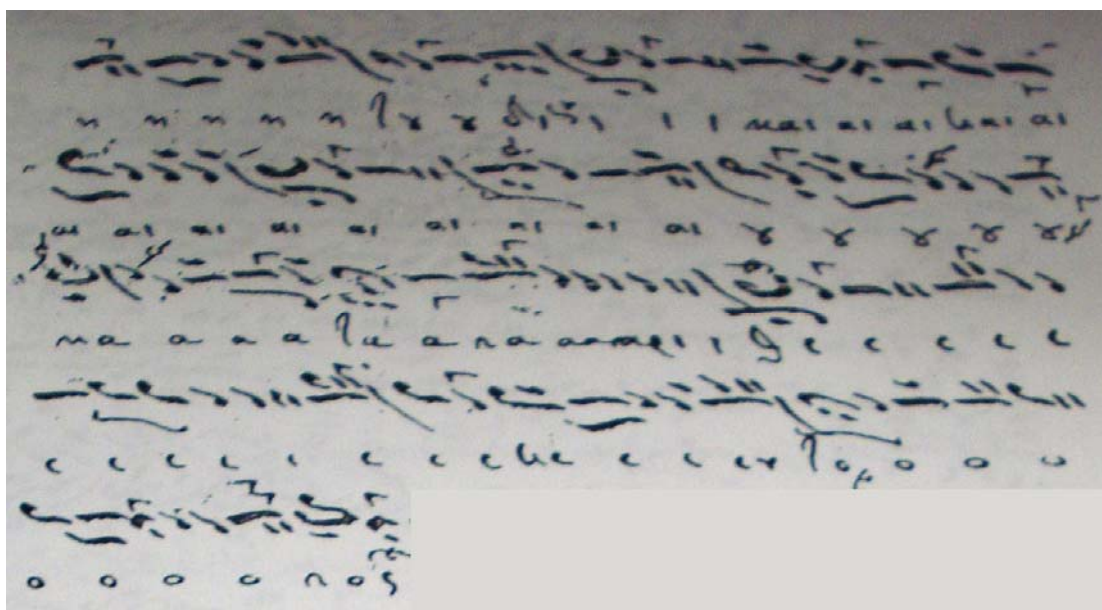

Στην αρχή της φράσης η μελωδία κυμαίνεται από τον Βου μέχρι και τον Ζω ενώ στη συλλαβή κατενεχθεί κάνει έναν πλάγιο του δευτέρου με την φθορά του Δι στο ύψος του Γα και αμέσως στην

ίδια συλλαβή στο ύψος του Δι τοποθετεί την διατονική φθορά του Κε και περνάει ηχώχρωμα τετάρτου ήχου Άγια ο οποίος εναλλάσσεται συνέχεια με τον πλάγιο του δευτέρου μέχρι και το τέλος της φράσης.

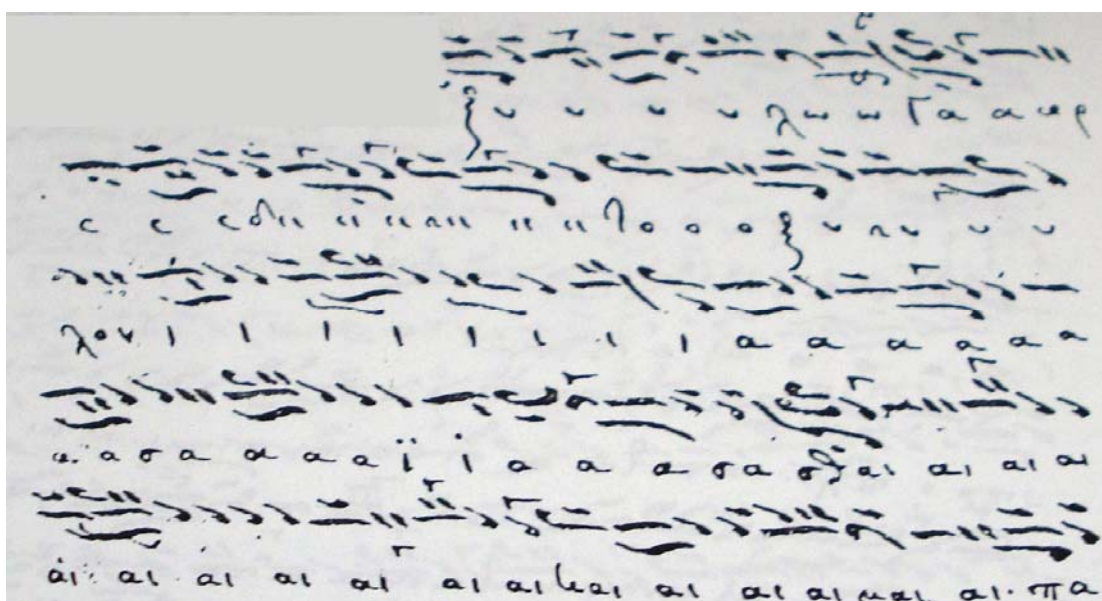
- Αἵματι Θεοῦ, ὁ ἴος τοῦ ἄφεως ἀποπλύνεται· καὶ κατὰρ λέλυται, καταδίκης δικαίας, ἀδίκῳ δίκη τοῦ δικαίου κατακριθέντος·

Η φράση αρχίζει ακριβώς με την επαναφορά του μέλους στον αρχικό του, δεύτερο ήχο ο οποίος όμως διαρκεί για λίγο καθώς στη συλλαβή θεοῦ τοποθετείται η φθορά του Πα αυτή την φορά του πλαγίου δευτέρου και στη συλλαβή του επιστρέφει στο διατονικό γένος με την φθορά του Κε και στο άκουσμα του Ἁγια. Οι δύο αυτοί ήχοι εναλλάσσονται ξανά έως το τέλος με την παρένθεση του αρχικού ήχου στη συλλαβή αποπλῦ μέχρι και την συλλαβή δικαίας.

- ξύλω γάρ ἔδει τό ξύλον ἰάσασθαι, καί πάθει τοῦ ἀπαθοῦς, τά ἐν ξύλω λυσαι πάθη τοῦ κατακρίτου.

Handwritten musical notation on a single staff, featuring a series of rhythmic notes and rests. The notation is written in a cursive, historical style, with some notes resembling 'c' or 'e' and others resembling 'x' or 'h'. The text is written in a dark ink on a light-colored paper.

Handwritten musical notation on a single staff, continuing the sequence of rhythmic notes and rests. The notation is written in a cursive, historical style, with some notes resembling 'c' or 'e' and others resembling 'x' or 'h'. The text is written in a dark ink on a light-colored paper.

Στη τελευταία αυτή φράση έχουμε ένα πλάγιο του δευτέρου από την συλλαβή δόξα και η έκταση της μελωδίας φθάνει μέχρι το υψηλότερο σημείο του στιχηρού, τον άνω Βου. Εδώ τοποθετείται η φθορά Πα και η μελωδία κυμαίνεται στο οξύ τετράχορδο ενώ έχουμε μετάθεση δηλαδή μεταβολή κατά τόνον. Στη συλλαβή βασι-νεχε επανέρχεται ο τόνος στο φυσικό του ύψος συνεχίζοντας όμως ο πλάγιος του δευτέρου. Προς το τέλος του στιχηρού διαπιστώνουμε στη συλλαβή φρικτή άκουσμα Άγια που καταλήγει με πλάγιο του δευτέρου στην ατελή κατάληξη του άνω νη. Από εκεί και μέχρι το τέλος διατηρείται ο αρχικός ήχος του στιχηρού.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Τίμιος Σταυρός Του Κυρίου μας Ιησού Χριστού ακτινοβολεί μέσα στην Ορθόδοξη Εκκλησία και αυτή του η ακτινοβολία φωτίζει και λαμπρύνει τις καρδιές των πιστών και αποτυπώνεται άριστα μέσα στην λειτουργική εκκλησιαστική ζωή, μέσα από την αγιογραφία, την αρχιτεκτονική, την μουσική, μέσα στις ακολουθίες και στα μυστήρια, μέσα από τους ύμνους και τις μελοποιήσεις αυτών.

Στην παρούσα εργασία έγινε μια προσπάθεια έρευνας και παρουσίασης της εορτής του Τιμίου Σταυρού μέσα στο χώρο της βυζαντινής μελοποιίας. Κύριο αντικείμενο υπήρξαν οι μελοποιήσεις των τροπαρίων που απαντώνται σε διάφορους κώδικες (κυρίως σε αγιορείτικους) κατά την βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο και αφορούν τις εορτές της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και της Κυριακής της Σταυροπροσκυνήσεως.

Θεωρήθηκε σκόπιμη μια αναφορά στη βυζαντινή μελοποιία και επίσης ιδιαίτερα σημαντική μια ιστορική αναδρομή στα γεγονότα που αφορούν τον Τίμιο Σταυρό αλλά και στην θεολογία που καταγράφουν οι περί των ο λόγος ύμνοι. Δόθηκε η τυπική διάταξη των δύο εορτών καθώς και η δομή των ακολουθιών του εσπερινού και του όρθρου στην οποία αναφέρονται στη σωστή τους θέση τα τροπάρια.

Η εργασία επεκτάθηκε στις μελοποιήσεις των τροπαρίων αυτών κατά τις δύο περιόδους (βυζαντινή και μεταβυζαντινή) με αναφορά και παρουσίαση των κωδίκων που περιέχουν τις συνθέσεις, ενώ πλουτίζεται από βιογραφικά και εργογραφικά στοιχεία των ιερών υμνογράφων αλλά και των μελοποιών στους οποίους αποδίδονται οι εν λόγω μελοποιήσεις. Η παρούσα μελέτη κλείνει με μουσική μορφολογική προσέγγιση του δοξαστικού των στιχηρών της πρώτης εορτής *«Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη, τό εὐλογημένον ξύλον προσκυνήσωμεν»*.

Οι εορτές του Τιμίου Σταυρού στην Εκκλησία μας κρύβουν μεγάλο υμνογραφικό και μουσικό πλούτο καθώς ο Σταυρός του Κυρίου μας υπήρξε αφορμή για διάφορες εκφράσεις δοξολογίας και προσευχής για τους υμνογράφους αλλά και οι ύμνοι αυτών ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης γι' αυτούς που αφιέρωσαν τη ζωή τους για την μουσική ένδυση του λόγου. Ευχής έργον και με την ευλογία του Πανάγαθου και Τριαδικού Θεού η Εκκλησία γενικά και η εκκλησιαστική μουσική πιο συγκεκριμένα να συνεχίσει να αποτελεί πηγή δύναμης και έμπνευσης για τους «διψῶντες αὐτήν».

CONCLUSIONS

The Holy Cross of our Lord Jesus Christ radiates within the Orthodox Church and this radiance illuminates and graces the hearts of the faithful and it is greatly impressed in the liturgical church life, through hagiography, architecture, music, in the services and the sacraments, through the hymns and the setting of these to music.

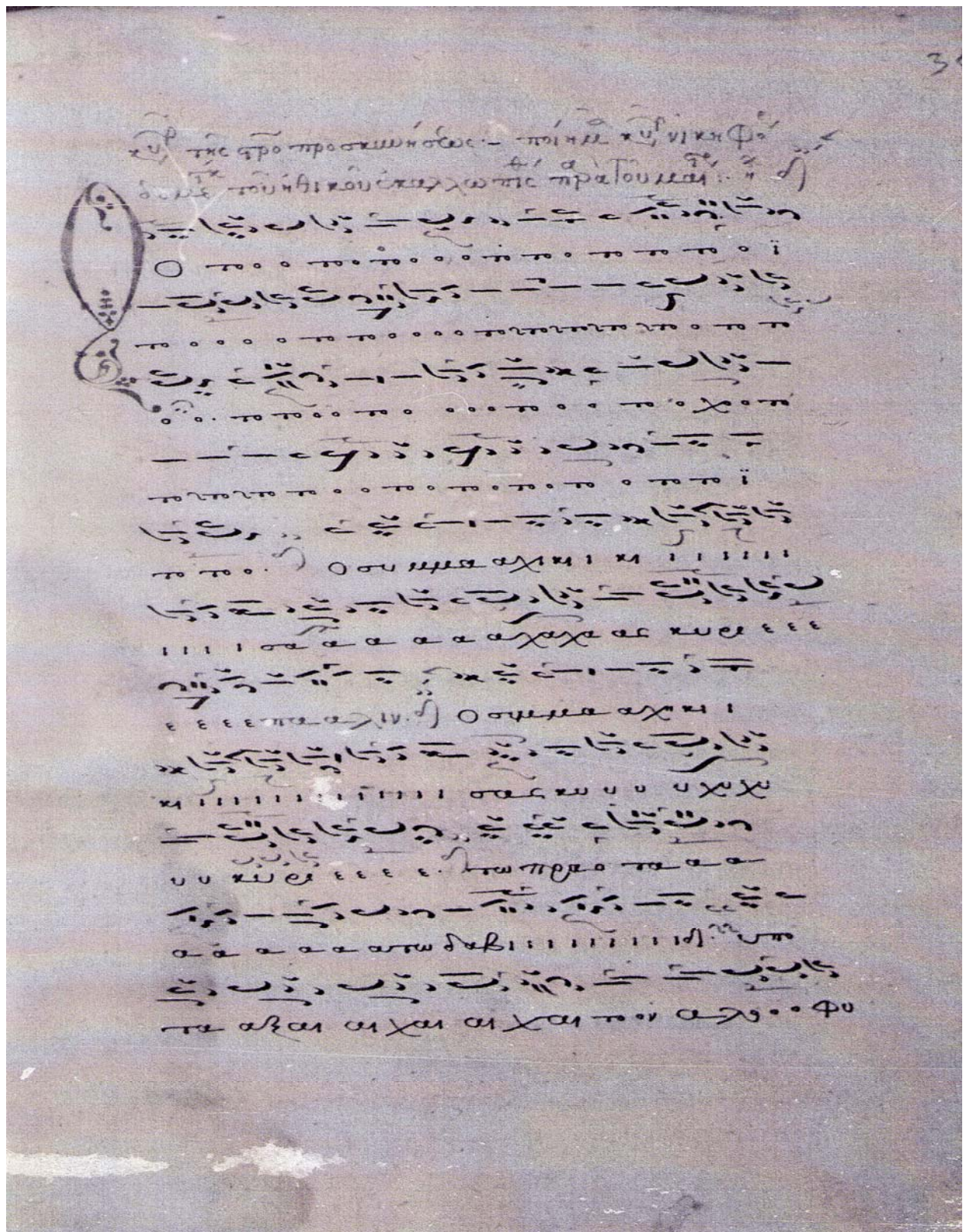
In the present essay an attempt was made to investigate and present the feast of the Holy Cross within the field of byzantine setting to music. The main objects were the settings of the hymns in verse to music which are encountered in various codes (mainly in those of Athos) during the Byzantine and the post-Byzantine period and are related to the feasts of the Exaltation of the Holy Cross and the Sunday of the Worship of The Holy Cross.

A reference to the byzantine setting of music was considered worthwhile and also especially important a historic retrospection to the facts that concern the Holy Cross and to the theology of the hymns. The ritual layout of the two feasts was presented together with the structure of the services of the vespers and the matins in which the hymns in verse are mentioned in their appropriate place.

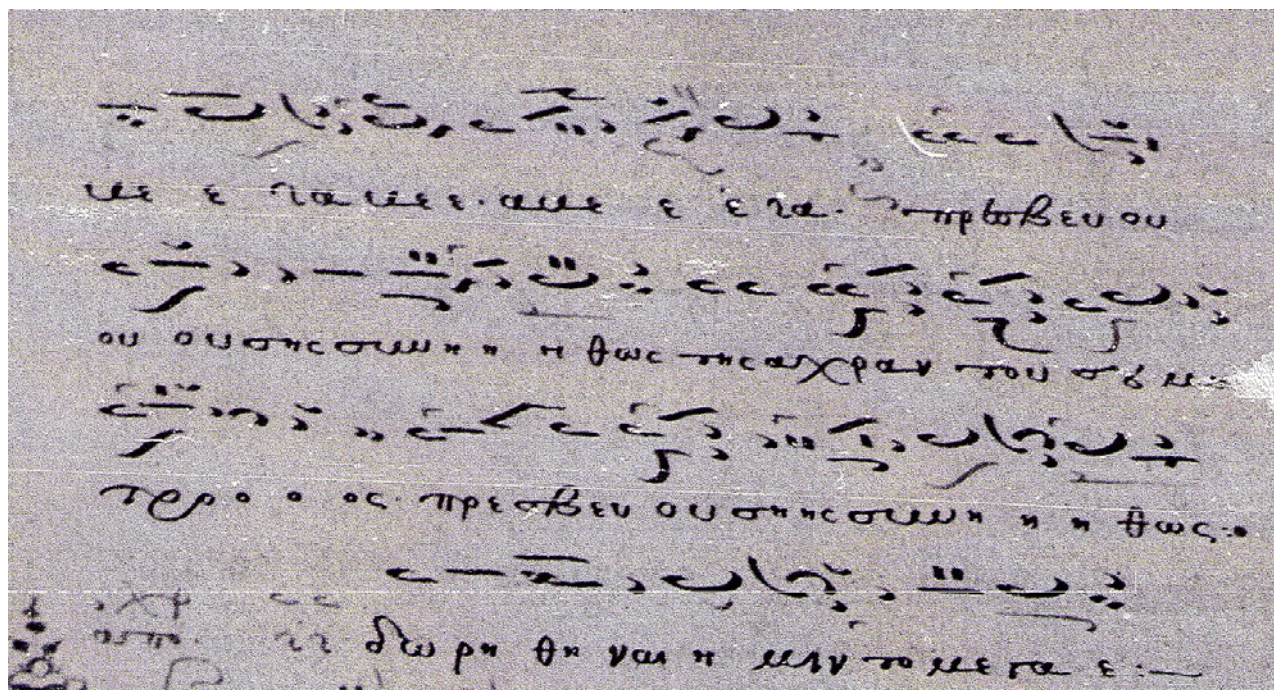
The research was expanded to the settings of these hymns to music during the two periods (Byzantine and post-Byzantine) with reference to and presentation of the codes which entail the compositions while it is enriched with biographical elements and the works of the sacred hymnographers as well as the psalmists to whom the settings to music in topic are attributed. The present essay concludes with a musical morphological approach to the laudatory of the same psalms in verse of the first feast «*Δεῦτε ἅπαντα τὰ ἔθνη, τὸ εὐλογημένον ξύλον προσκυνήσωμεν*».

The feasts of the Holy Cross in our Church hide great hymnographic and musical wealth as the Cross of our Lord was a motive for several expressions of doxology and devotions for the hymnographers, the hymns of whom were also an inexhaustible source for those who devoted their lives to the musical dressing of word. It is to be wished that, with the blessing of the Most Merciful and Triadic God the church in general and the church music in particular, will continue to constitute a source of strength and inspiration for the «διψῶντες αὐτήν».

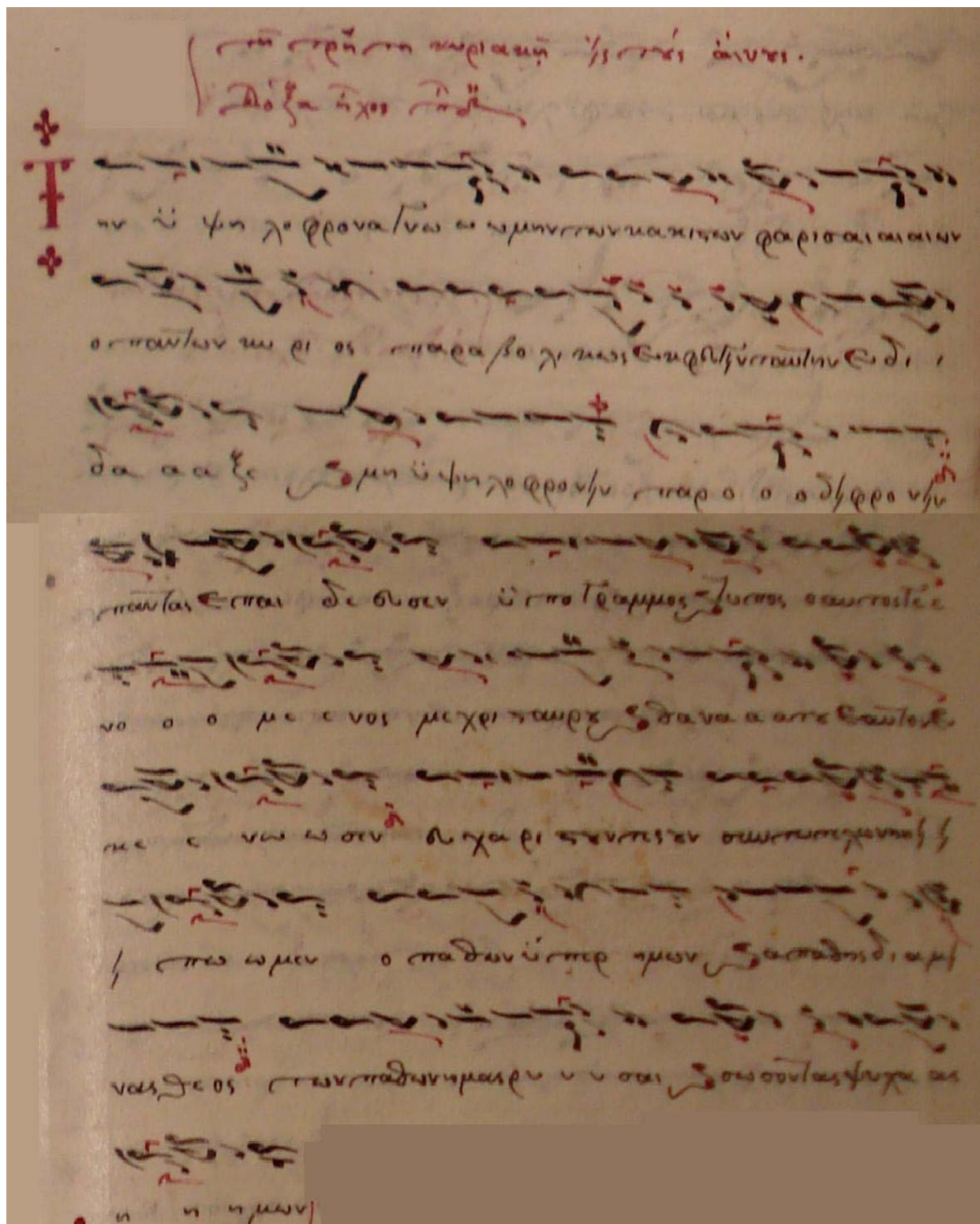
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

191

Εικ. 1. Δοξαστικό αποστίχων εσπερινού Κυριακή της Σταυροπροσκυνήσεως «Ο συμμαχήσας Κύριε τω πραοτάτῳ Δαυΐδ...» Νικηφόρου του Ηθικού σε ἦχο δ', χειρόγραφο υπ' αριθμ. 1000 της Ι.Μ. Ιβήρων Αγίου Όρους.

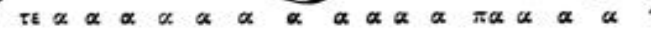

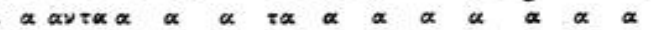

Εικ. 3. Δοξαστικό αἰών Κυριακῆς Σταυροπροσκυνήσεως (Γ' Νηστειῶν) «Τὴν ὑψηλόφρονα γνώμην, τῶν κακίων Φαρισαίων.....» σε ἦχο πλ. δ' ἀπὸ τὴν ιδιωτικὴ συλλογὴ Λιάκου Ἰωάννου.

Εικ. 4. Ιεράρχες και ψάλτες στην Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (Μικρογραφία σε Στιχηράριο του 17^{ου} αι. Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. Α164).

Σταυροῦ. Δόξα καὶ Νῦν, τοῦ Εσπερ' ٭. Δι.

 Δ ΕΥ τε α α α α α α α α α α πα α α α ια α

 α α α αν τα α α α α α α α α α α

 ε ε ε ε ε τα α ε ε ε ε ε θνη^Δ το ευ λο ο γη

 με ε ε ε ε νο ο ον ξυ υ υ λον προ ο ο ο ο ο

 σκυ υ νη η η η η η σω ω ω ω ιω ω ω ω μεν^ε θι

ος θε και αι αι αι ο ο ο ο ου υ υ υ υ υ νη-των
γα αρ προ πα το ορα Α α α θα αμ ο α πα τη η
σα α α α ας εν ξυ υ υ υ υ ιω ω ω ω λω τω Στα
α α α αυ ρω ω ω ω ιω ω ω ω ω δε ε ε λε
ε ε ε ε α α α α α α ζι ε ε ε κε ε ε
ε ται και πι ε ε ε πτει ει κα τε νε ε χθεις
προ ο μα α α α ε ξαι αι αι αι αι σι ε ε ξαι αι σι
ι ε ο ον ο τυ ραν νε ι ε .δε κρα τη η η σα ας
του θα σι λει ει ει ν ν πλα α α α σμα α α α
γα α α ατος αι αι αι αι μα α α α α γα α α α
τι θει ε ε ε ε ε ν ο ο ο ο ο ο ο
ο ος τυ ο ο ο φει ε ε ε τυ ο ο φει ω ω ω

Εικ. 6. Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός (8^{ος} αι.) ο οποίος παγίωσε την οκτωηχία της ορθόδοξης ψαλτικής (Σχέδιο Φ. Κόντογλου, 1949).

Εικ. 8. Οι βυζαντινοί μελουργοί Ιωάννης Δαμασκηνός και Ιωάννης Κουκουζέλης και οι μεταβυζαντινοί Μπαλάσιος ιερέας και Γερμανός, Επίσκοπος Νέων Πατρών (Μικρογραφία σε «Ανθολογία της Παπαδικής»). Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. Θ.178, έτους 1815.

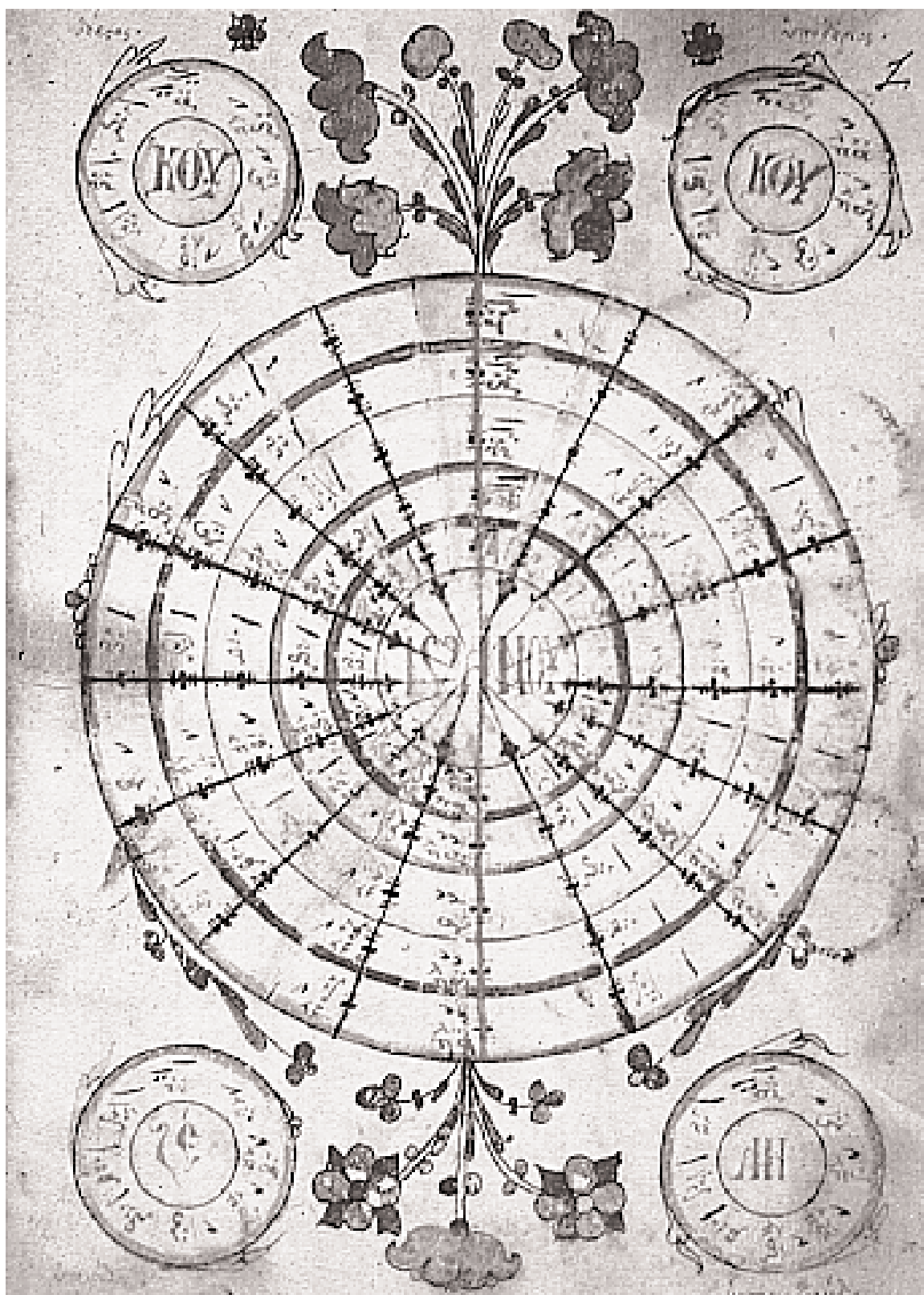
Εικ. 9. Ο πρωτοψάλτης Ιωάννης ο Γλυκύς, από τους σημαντικότερους μελουργούς των αρχών του 14^{ου} αιώνα (Μικρογραφία σε «Παπαδική». Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. Λ165, 17^{ου} αι.).

Εικ. 10. Οι μελουργοί Παναγιώτης ο νέος Χρυσάφης και Πέτρος Μπερεκέτης, από τους κυριότερους εκπροσώπους της αναγέννησης του 17^{ου} αι. Ο Πέτρος Πελοποννήσιος και ο Μανουήλ Χρυσάφης, μεγάλοι μελουργοί του 19^{ου} και 15^{ου} αι. αντίστοιχα (Μικρογραφία σε «Ανθολογία της Παπαδικής». Χειρόγραφο Μεγίστης Λαύρας, αρ. Θ178, έτους 1815).

Εικ. 11. Ο Ιωάννης Παπαδόπουλος ο Κουκουζέλης. Εκτός από μεγάλος μελουργός και υμνογράφος του 14^{ου} αιώνα, υπήρξε και από τους σημαντικότερους δασκάλους και οργανωτές της βυζαντινής μουσικής.

Εικ. 12. Ο «Τροχός» του Κουκουζέλη». Μέθοδος διδασκαλίας του συστήματος των ήχων της βυζαντινής μουσικής, επινοημένη από τον μεγάλο μελουργό (Χειρόγραφο Μονής Αγίου Παύλου, αρ. 97, έτους 1727).

ΠΙΝΑΞ ΟΡΩΝ

A

αἶνοι, 86, 96
ἄκουσμα, 179
αναλυτική, 152
Αναστασιματάριον, 124
ανατολικά, 109
ανθολογία, 158
απολυτίκια, 82
ἀπόστιχα, 80
αυτόμελα, 74 | εξήγηση, 154
εορτή, 60, 63
εὕρεση, 60 |
| B

βασιλικός, 57
βυζαντινή, 113 | H

ηχίσματα, 44
ήχος, 182
ηχόχρωμα, 177

Θ

θέσις, 34
θυμελική, 42 |
| Γ

γένος, 38

Δ

διάταξη, 66
δομέστικός, 139
δοξαστάριο, 77, 87, 92, 146 | I

ιδιόμελα, 74

K

καθίσματα, 82
καλλωπισμένο, 119
καλοφωνικό, 113
κανόνας, 83
καταβασίες, 84, 94
κοντάκιο, 39, 84
κρατήματα, 44
κώδικες, 117, 121 |
| E

εικονομαχία, 106
ειρμολογικό, 38
ειρμός, 41, 75
εκφωνητική, 40
εξαποστειλάρια, 86, 95 | Λ

λατρεία, 54 |

Μ

μαθηματάριο, 119
μελοποιήσεις, 113
μελοποιία, 34
μέλος, 33
μελωδίας, 176
μεταβολή, 182
μεταβυζαντινή, 119
μεταγραφή, 120
μετάθεση, 182
μεταρρυθμίσεως, 153
μορφολογία, 168

Ν

νέα μέθοδος, 152

Ο

οκτώηχος, 41
όραμα, 58

Π

παλαιό, 113
πανηγυρικό, 104
παπαδικό, 38
προσόμοια, 74

Σ

σημάδια, 113
σημαδόφωνα, 113
σημειογραφία, 37
σταυρός, 48
στιχηρά, 39
στιχηραρικό, 38
στιχηράριο, 113, 124
σύμβολο, 58

Τ

τελετή, 87, 97
τροπάρια, 74
τυπικό, 65, 106

Υ

υμνογράφοι, 99
ύμνοι, 99
υποστάσεις, 114

Φ

φόρμουλα, 37

Ω

ωδή, 41